

४
५ ३

भागशर,

अं. १.

१८८४.

श्रीकृष्णजीवडनगरनागरमंडल तरुधी
त श्रीजी

सुन्दरशकर समुत्तवाल पुत्र

दाताराय रणीलदास भाऊ

આયુર્વેદની અપૂર્વ કૃતિ.
લાખો માણસોથી પ્રશંસા પામેલી.

પ્રખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ

નિરૂંસાહ અને નિરાશ બનેલી નર્મજાઈમાં ફસેલે ઝાને

તદ્વસ્તી, તાકાતવાળા તથા દીર્ઘાયુષી કરે છે

કિંમત, ગોળી કેરની રૂબી ૧ નો રૂપિયા એક.

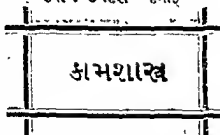
કરાંથી પ્રાપ્ય } વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી

અંદર રાહ

જામનગર, —કાઠિયાવાડ.

લાખો જીવાનોની જીંદગી બચાવી લેનાર

ઉત્તમ ઉપદેશ દેનાર

ન વાંચ્યું હોય તો જરૂર વાંચો

કિંમત, કે પોસ્ટેજ કાંઈ નહિ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર, —કાઠિયાવાડ.

એગ્યુરીન

યાને

તાવના સંપૂર્ણ રામળાણ ઇલાજ.

આ દવાની ગુણ
અસરની ખાતરી તે વાપરવાથી
યશે. આ દવાના અકસીર
પણા માટે એક મર્ટીફિકેટ
વચે લખે છે કે:—

મી. ડગ્લસ એ.
ડાયલકેલી એન્ડ એલ
ઇન્સ્ટીટ્યુટ એમ ઇ.
માઇનીંગ એન્જનીયર
અને મેનેજર ગલ્લિય-
રનાન કોલ કું. લીમી-
ટેડ, લખે છે કે મેં
એગ્યુરીનને ખાસ પોને
વાપરું અને તાવ
તથા કમતાકાલી વખતે
અભયખી ભરેલી અસર
વાળું બેયું. હું એને
વાપરવાની ભલામણ કરું છું.

કીમત બા. ૧ નો રૂ. ૧.

જ્યાં દવા વેચનારાઓને ત્યાં મલી શકે છે નહિ
તો અમારા પાસેથી મંગાવશો.

ધી લીક્ટોરીયાકેમીકલ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરીંગ વર્ક્સ

જંદર રોડ, — કરાચી.

નાગરિક એટલે ?

નાગરને નાગરિકતાના પાઠ પઢાવનાર: શાંતિપત્રોમાં પ્રથમ યુગપ્રવર્તક: ગુજરાતનું સામાજિક લેખો આપનાર અપૂર્વ અને ઉત્તમ સાહસ: અનેક રીતે નવી દિશાઓ બતાવનાર.

તેના તમે આહુક નથી શું ?

આવી ઉત્તમ સેવા કરવામાં તમારો હિસ્સો તમે નહિ આપો ? આરંભશૂરત્વના આરોપમાંથી બચવામાં ચાલકોને સહાય નહિ થાઓ ?

લખો:—

નાગરિક કાર્યાલય,

૧૨. ગુલામહુસેન કાસમ બીદડીગ
પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.

કુમાર

એટલે ?

ઉગતી પ્રજાનું માસિક: નાનાં મોટાનું માસિક

કુટુંબ આખાનું માસિક.

લગભગ: વરસના રૂ. ૬. ૯ માસના રૂ. ૩.

પરદેશના રૂ. ૭. નમુના માટે લખો.

કુમાર કાર્યાલય ૨૭૦૭ રાયપુર અમદાવાદ

કૌમુદી

સાહિત્ય કલા અને વિવેચનનું ત્રૈમાસિક

તમે આહુક નથી ?-તો કેમ નથી ? આવું, અતુપમ, ત્રૈમાસિક, જેની બેડી બધાં હિંદુસ્તાનમાં નથી એમ અનુભવીએ કહે છે. તેના આહુક થઈ ગુજરાતનો ને પશ્ચિમનો તેમજ હવે બીનાં વરસંભા'તો' હોદ્દના' બીજા પ્રાંતો મહારાષ્ટ્ર, બંગાળ, ઉત્તર હોદ્દ વગેરેનો સાહિત્યપરિચય કરવાની તક કેમ લેતાં નથી ? વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪ પરદેશના રૂ. ૫

વખો:

‘કૌમુદી’ કાર્યાલય:

૨૭૦૭ રાયપુર.-અમદાવાદ.

‘નાગરિક’

(ત્રૈમાસિક)

ઉદ્દેશો.

૧. ધાર્મિક, નૈતિક, સામાજિક, સાંતિવિષયક અને ખાસ કરીને નાગર સાંતિને લગતા વિષયો ચર્ચાત.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધક વૃત્તિ, સાંતિવિષયક પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારોનો સુસંયોગ કરવો.

૩. નાગરસાંતિના બુદ્ધિ બુદ્ધિ રચણોને લગતા સમાચારો લખી કોનો વગેરે દુર વસતા બાહ્યોની જાણ માટે પ્રસિધ્ધ કરવા.

ઉપરના ઉદ્દેશો પુરા પાડવા માટે, અમે વિદ્વાન લેખકોને તેમજ લેખકોને બાહ્યોને લેખો મોકલવા તથા આહુક થવા વાનવીએ છીએ.

આ ત્રૈમાસિક કેમ્પબેલ સ્ટ્રીટ કરાચી, પારિખ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં છપ્યું અને ડેલવરશય રંગીનદાસ માંદે ૧૨, ગુલામહુસેન કામમ બીહારી, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચીમાંથી શ્રી કરાચીવડનગરાનાગર મંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ કર્યું.

નાગરિકની પૂર્તિ રૂપે જહાર પડેલ.

શકાદયઃસ્તોત્ર.

(મુળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સંદિત)

ભાષાંતર કર્તા. 'માર્ક'ડેવ.'

સે'કડો વર્ષ થયાં નવરાત્રિમાં, ઉગમ પ્રેરક તરવ થઈ પડેલ
આ સ્તોત્રનું ભાષાંતર, મુળને અનુસરી, કરવામાં આવ્યું છે. મુળને
બદલે ભાષાંતર ગાવામાં તેરીજ અસર આવી શકે છે.

“મુળ કૃષિ, મુખ્યલોકી ગુજરાતી ભાષાંતર ને ઘોતક દીકાઃએ
ગુણત્રયી 'નાગરિક' શાંતિપત્રની યોષની પુર્તિમાં સહુકોઈને સાર શકાદય
સ્તોત્ર સુગમ ને ઉપયોગી જનાવે છે. ” કૌસુદી. પુ. ૩. અ. ૨.

કિન્મત. ૦-૧-૦. ૮. ખ. ૦-૦-૬

[જન સમાજને પુરનો લાભ મળે માટેજ પડતર કિન્મત રાખી છે.]

લખોઃ—નાગરિક કાર્યાલય.

અ તુ ઠ મ.

પુસ્તક ૩.

માગશર.

અંક ૧

૧૮૮૪.

૧. જગજ્જનનીને	...	રા. પ્રેમદાસ	૧
૨. આપણું ગૃહજીવન	...	પ્રો. ગજેન્દ્રરાય જીવ	૨
૩. ગણપતિપુજન (લાગાન્તર)	૪
૪. સ્વ. દેવપાણરાય લાખ	રા. રા. મુજશંકર ક. ખક્ષી	૧૦	
૫. આદિનંકમીમાંસા	...	„ માનસંકર પી મહેતા	૧૬
૬. કેટલાંક નાગરરત્નો	...	કવિ શ્રી રંગ	૨૫
૭. સંતતિ કે અમરતા	રા. રા. પ્રેમરાય ગોરીશંકર	૨૬	
૮. માળાપોનો	...	„ લાલશંકર લક્ષ્મીદાસ	૩૩
૯. નરનારીધર્મવિવર્તન	„ માર્કેડરાવ ર. ધોળકીયા	૩૬	
૧૦. રૂઢિગદતી અસંગતતા	„ ડોલરરાય ર. માંકડ	૫૦	
૧૧. 'કિરલાક નાગરો' વિશે નોંધ	સુરતરાય અ. વમાવડા	૫૪	
૧૨. ખરેડી ખાંગો થો	„ કુન્દનરાય માંકડ	૫૪	
૧૩. સંભારણાં (કાવ્ય)	સ્વ. ગજેન્દ્રરાય જીવ.	૬૦	
૧૪. સાતિમ્મઆચાર	૬૨
૧૫. છતાંમી યોજના	૬૭
૧૬. નોંધ	૬૯

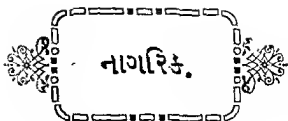
‘નાગરિક’ ત્રૈમાસિક વાર્ષિક સંસ્કરણ રા. ૨-૮-૦ પરદેશના પાંચ શિલિંગ.

સઘળો પત્રબધ્ધાર નીચેને સરનામે કરવો.

ડોલરરાય રંગીસદામ માંકડ, મંત્રી નાગરિક, ૧૨, ગુલામહુસેન

કાસમ બીહડીંગ. પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી

સુચના—આ ત્રૈમાસિકમાં ચર્ચાતા વ્યક્તિગત મતોની પ્રમાણે નાગરિકની નીતિનીતિ રહેશે એમ કદાચ ન માનવું— તંત્રી

માગશર
૧૯૮૪

પુ. ૩.
અં. ૧.

સ્વ. પ્રો. બુચનેા ફોટો-ગ્રાફ મેળવવાનેા અફળ યત્ન
ઠરવામાં, તથા બીજી કેટલીક અગવડતાઓમાં સમય જવાથી
અમારી નિયમિતતા તુટી છે તેને માટે ક્ષમા માગીએ છીએ
તંત્રી

જગજગતનીને !

ત્હારી વતસલતાએ, ત્હારી મૃદુતાએ, ત્હારી દયાહુ-
તાએ, અનાદિકાળથી જગતને કણી કર્યું, ત્યારે તે
કણુ યત્કિંચિત્ દેડવા જગત ત્હારા પેટે ભુલ્લ રૂપે
અવતર્યું. માનવ માત્રની કુપુત્રતા માટે નિષ્કુરતા માટે.
ત્હારી ક્ષમા પામવા તેણે જીવનભર અશ્રુ ઝંકેતડાવ્યાં.
છતાં જગત તો ત્હાડું કરજદારજ રહ્યું.

ત્હારા આત્મત્યાગે, ત્હારી તપસ્વિતાએ, ત્હારા
સર્વત્યાગી પ્રેમે વિશ્વનું જીવન રચાયું; તેના અદ્ય
બદલા રૂપે વિશ્વ ત્હારા પેટે જીસસરૂપે અવતર્યું. શૂદ્ધ
વીધાતા છતાં વિશ્વપ્રેમ અંખતા ખ્રિસ્તે માનવમાત્રના
આત્મદ્રોહ માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કર્યું; છતાં વિશ્વ તો તાડું
કણીજ રહ્યું.

ત્હારા રસપોષણથી. ત્હારી લેહમય આફતાથી
અંતર્ધ જતાં વિષે કૃષ્ણ રૂપ ધાર્યું અને ત્હારા રસ-
ભંડારનું સોળ સહસ્ર ગુણે પાન કર્યું છતાં ત્હારા
રસસમુદ્રમાંથી તો ગિન્દુજ તેણે પીધું, અને માનવસંઘ
ત્હારા રસસાગરની આ પારજ રહ્યો.

પણ જ્યારે જગતે એક ભારે ચત્ત કરી પરમ તપ-
શ્રયાને પરિણામે ત્હારા જેવાજ દયાહુ, ત્હારા જેવાજ
આત્મત્યાગી અને ત્હારા જેવાજ રસસ્વરૂપ એવા પૂર્ણ-
રૂપ રામ સરજ્યા ત્યારે ઘડીભર જગતે ધાર્યું કે ત્હાડું
કણુ અદા થયું; પણ ના, જગતના અનાદિ ઈતિહાસે
એકજ રામ જડયા ત્યારે તેં યુગે યુગે ઘેર ઘેર સીતા-
પતાર ધર્યા અને જગતને તો કણીજ રાખ્યું.

જગજગતની ! હવે તો કણુ દેડવાને કેવળ વન્દનજ રહ્યાં.

પ્રેમદાસ.

પ્રો. ગજેન્દ્રરાય બુચ.

આપણું ગૃહજીવન.

(૧)

એક સંસ્કારી ગણિતા ગૃહસ્થની દિનચર્યા નીચે મુજબ છે.

પોતે આઠ વાગ્યે ઉઠે છે. હંતધાવન વગેરે વિધિ કરી, પત્ની મોકલે તે ન્હાતો પથારી ઉદરમાં, દિવાનખાનામાં બેઠા બેઠા, ફાલવે છે. સાથેજ વર્તમાનપત્રો નથા માસિકો ઉપર નજર ફેંકી જવાય છે. શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિવાળા છે એટલે, આના પછી તરતજ ન્હાઇ લે છે. શહેરમાં રહે છે. સંસ્કારી છે. ભણેલા છે. સારી નોકરીમાં છે. એટલે લુહાં લુહાં પાંચ મંડળોના મંત્રી કે પ્રમુખ છે. ન્હાયા પછી, એક મંડળની વ્યવસ્થાપક સમિતિએ બોલાવવાની વિજ્ઞાપનો (notices) લખી નાખે છે અથવા એકાદ અધુરો પડેલો લેખ પુરો કરવાના વિચારથી થોડુંક લખે છે અથવા અભ્યાસ આગળ વધારવા પુસ્તકાલયમાંથી ખાસ લાવેલ પુસ્તક વાંચવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે ત્યાં ન્હાતો હોકરો 'જમવાની તૈયારી થઇ ગઇ છે' એમ કહેવા આવે છે એટલે જમી લે છે. જનતાં સુધી જમતાં જમતાં પણ અમુક મંડળના સભ્યો કેમ વધારવા, અથવા અમુક લેખનો અંત કેમ લાવવો અથવા અમુક પુસ્તક વાંચ્યા પછી અત્મનિરીક્ષણ રૂપે ઉપજતા પ્રશ્નોનો તોડ કેમ આણવો કે એવીજ કંઇક બાબત તેના મનમાં રમતી હોય છે અને પત્ની પુછે છે "દાગમાં મીઠું ખરાબર છે?" તોપણ હા; અને "આજ કેમ ખરાબર જમતા નથી?" તોપણ 'હા' એવા જવાબો આપે છે. જમી, પુસ્તકો લઇ, શાળાએ જાય છે. બપોરે આરામના સમયમાં, ઘેર આવી શકાય તેમ છે એટલે આવે છે.

તે ઘરમાં પગ મૂકે કે પત્ની રસોડામાં ચૂસ કરવા જાય છે. ગૃહસ્થ દિવાનખાનામાં તંદ્રા અનુભવે છે. પત્ની કદાચ મધુર લાડથી ‘ચૂસ ચૂસ મરો’ છે’ એમ કહેવા આવે છે, ત્યારે ‘અદિંગ લાવ’ કહી ચૂસાનો પાલો આવે ત્યાં મુઠીમાં જે આરામ લેવાય તે લઇ લે છે. ચૂસ પી, સોપારીનો કટોરો ચૂસમાં નાખી પાછા શાળાએ લપડે છે. માંજે શાળામાંથી છુટવા પછી દરરોજ અઘો કસાક પુરનકાવયમાં માગણો એવો નિયમ હોવાથી ત્યાં જઇ આવે છે ઘેર આવી મઢોં ધોમ જરા પગ લાખા ફગી આરામ ખુરશીમાં ખેસે છે “શાક આવી ગયું છે? દાનજી છે કે નહિ?” એમ પત્નીને પુછે છે. પત્ની જીનન ઓરડામાંથી, થકં માફ કરતાં કરતાં જવાબ આપે છે “શાક કાલનું પડ્યું છે. દાનજી નથી. ગોળા મઠ રહ્યો છે” વગેરે આમાંલણી, કેપડા હોરી જખરનું કામ કરવા લપડે છે, ઘેર આવી શાક વગેરે મુકી, પોને નિખાલસ મનના છે બેટલે, પડખેજ મિત્ર રહે છે તેને ઘેર જાય છે. મિત્રો જાતો કરે છે, મામખપાટ લગાવે છે. અમુક મંડળોની વાતો કરે છે. શાળાની વાતો કરે છે. દુર્ધાન ન્દાનો હોકરો “જમવાનું થયું છે” એમ કહેવા આવે છે, ગૃહસ્થ જમવા જાય છે. જમવા જમતાં, “જમીને મ્દારે જીવનવૃંદની સલા છે તે જયું છે. કદાચ મોરો આવીશ” કે એવું કંઈક કહે છે. પત્ની કદાચ “અમને મુકીને જશો!” એમ પૂછે તો ‘હવે ધનું કામ તો પૂરું કરો’ કહી, દાય મઢોં ધોમ જીવનનું સાકલ્ય કરવા નીકળી પડે છે. રાત્રે દશ મુવાટશે આવે છે. મંડળનાં કામકામનો અહેવાલ તરત લખી લેવાય તો કાફ ધારી લખી લે છે. અંદર જાય છે. પત્ની સૂતી હોય છે. બાલુમાં મુઠ જાય છે.

કામકામ દુદાડો રાતે જમ્યા પછી, સભામાં જવાનું નથી હોતું. ત્યારે કંઈક વાંચન લેખન ચાલે છે. અને કદાચ કામથી પરવાર્ધા પછી પત્ની આવે અને ‘ચાલોને, ખ્દાર ખેસીએ’ એમ કહે તો તેને પ્રમન્ન રાખવા ‘આવું છું’ કહી, દશ મિનિટ મુઠી તોય વાંચી ક્યવાને મને ખ્દાર જાય છે. આરામ ખુરશી ઉપર પડે છે. પત્ની નીચે ચાકળો નાખી ખેસે છે. ગૃહસ્થ તો વાંચન લેખનના વિચારમાં પડે છે અથવા

કાંઈ વખત પ્રવૃત્તિનાં સૌન્દર્યના વિચારે કરે છે. પત્ની આવે વખતે
કર સાહી કહે મીઠું: “વ્યોમ સાગરને તટે
મુખ તો વિધુલક્ષ્મીનું જો સૂષે, આમ ના થટે”
તો “ના અદિ કી છે” કહી દે છે. થોડીવારે “પયારી પાયગી?”
એમ પ્રછેડે. પત્ની પયારી પાયરે છે. ગૃહસ્થ સુખ જાય છે.

(૨)

તેમના પત્ની સવારે માઝા છ વાગ્યે ઉઠે છે. ઘરમાં ગોળા
વનેરે માફ કરી પાણીથી ભરી લે છે. દિવાનખાનું સાફ કરે છે અને
આ મુકે છે કામ કરતાં કન્યાં દાનણુ કરી લે છે. પતિના ઉઠવા પછી
તેને આ પાન, આના કામ રજેરે માફ કરે છે. ચોટરો ગળી, છોટ-
ને આ પીવડાવી. તેનું મોઢું ધોઈ અથવા નદરરાવી, માથું ઘોળી,
કપડા પહેરાવે છે. પછી પોતે ન્હાઈ લે છે. અને પછી તરતજ ગંધ-
વાનાં શમમાં પડે છે. વચ્ચે વચ્ચે ‘રઘુપતિ રામ કોમાં રહેતેરે’
અથવા ‘ઉતાનપાદ નર નીપનો ને રાજા પરમ નિધાન’ ‘જે જે
વૈકુંઠગય’ કે એવું કહી મૂરે ગાતી જાય છે. વચ્ચે વચ્ચે ‘એય.
પાણીનો નજ ખંધ કરો તો. એને કીઓ નો ન્હાઈ લે’ એમ કહેતી
જાય છે. અથવા “એય ક્યાં ગયુ. બહાર ભાગી જાઓ છો કે? મને
કામ કરવાને! આહી થ.જી કાવો જોઈએ.” વગેરે હુકમે કમળા દેવાંથી
આપતી જાય છે. છોટરો પૂછવા આવે કે “આપુ કીએ છે કે વખત થઈ
ગ્યો.” તો “વધાર દેવો જાણી છે” કે એમ કંઈક કહે છે અને પછી
થોડી વારે “એય, જો બહાર ભાગી ગયુ કે! એય, આદિ” આવે
જોઈએ એને જમવા બોલાવે” વગેરે કહે છે. પતિ જમીને બહાર ગયા
પછી છે:કરને જમાડે છે પોતે જમે છે. જમ્યા પછી અઢાં વામણે
ધરવાની પ્રવૃત્તિ કરે છે. તે કરી. નજ ન આવતો રૂપ એટલે સાચુતું
ઘરમાં છોટરો મથો હોય તેને તેડવા જાય છે અને થોડીવાર બેઠનપણી
માથે “બહારી તો દાગ કેને આજ ચડે જ નદિ; અમારેઆથે ક્યાં
આહી માથાફાટ કરાવે છે” વગેરે વાતો કરે છે. થોડીવારે ઘરમાં આવી
ન્હાના છોટરાને સુવાડે છે. પછી. ‘અન્નમુદ્ધન’ નેત્રો થયા માટે
તોપણ પતિએ પોતાને માટે લાવેલ એકાદ ચોપડી ઉઘાડે છે અને

ચોડીક કીટી વાંચી, નિદ્રામાં પડે છે. ત્યાં પતિ આરામ માટે આવે કે તરત ઉઠી ચલા કરે છે. ચલા પાછા જતા પતિ તરફ સ્નેહાળ દારૂપ કરી, પોતે ચલા પીએ છે. છોકરાને પાચ છે અને ચલાનાં કામ સાફ કરે છે. ત્યાં નજ આવે એટલે પોતાનાં, છોકરાનાં, તથા પતિદેવનાં કપડાં ધોવા બેસે છે. કપડાં સાબુથી ધોઈ, સુકવી, પોતે ચલા કપડાં સરખાં પહેરી તૈયાર થાય છે. પછી દાણાદુધી સાફ કરવા બેસે છે. ત્યાં પતિદેવ આવે છે. નેને બળરમાંથી મંગાવવાનું હોય ને કઢી, રાનતી રસોઈની તૈયારી કરે છે. રાને જમાડી જમી, છોકરાને સુવારે છે પછી કામ થમે છે. પચારી પાચે છે અને ચોપડી લઈ વાંચવા બેમે છે. પતિને ત્રાર લાગે છે એટલે નિદ્રાવશ થાય છે.

(૩)

છોકરો સગમગ આડ વાગે ઉઠે છે. માની પાસે જઈ, દાંત વગેરે માફ કરી, કાગળા કરી, ચલા પીએ છે. પછી આમ તેમ કરે છે. ત્યાં મા નેને નહવરાવે છે અને માથુ ઓળા કપડાં પહેરાવી દે છે. પછી છોકરો દિવાનખાનામાં જઈને બાપની ચોપડીઓમાંથી પોતાને ગમે તે એક લઈ લે છે. તો કાંઈ વખત પાટી લઈ ઉપર ધવડા કરે છે તો કાંઈ વખત કાંઈ ચીજના કથ્થા કરી બાપને કામમા ડખલ કરે છે ત્યારે 'જે બચુ, હું લખું છું કે નહિ?' એમ સાંભળી જતો રહે છે. વચમાં વચમાં માને કામ કરાવે છે. બાપા જમી ગયે છે પછી, પોતે જમે છે અને મા બીજું કામ કરે છે ત્યાં પાડોશીને ઘેર જઈ, ભાઈબંધ સાથે રમે છે. બગેરે મા સુવારે છે ત્યારે મુને છે. અને પછી ઉઠી, ચલા પીએ છે. પછી મા કામ કરે છે ત્યારે આડો અરજો રખડે છે. અને એમને એમ દિવસ પમાર કરે છે.

(૪)

ઉપર જે ચિત્ર દર્શુ છે તે એટલું તો સમ્યાધથી ભરપુર છે કે દરેક ત્રાંચનાર પોતાના અવતરમાં તેનું સત્ય અનુભવી શકશે. આપણા શિક્ષિત બાઈઓમાં ધણીવખત કાળજીભરી બેરીકર તથા વિશ્વાસ હોય છે કે તેમનો ગૃહસંસાર તો બહુજ સુખી છે. એટલા માટે જ મેં ઉપર એક શિક્ષિત ગૃહસ્થનું ચિત્ર આપ્યું છે. તેમનાં

છવનમાં પત્ની સાથે કોષભરી બોલચાલ ખાસ જોવામાં આવતી નથી. પુત્ર તરફ દરગામીભરી વર્તણૂક નથી દેખાતી, ઘરમાં ગંદકી કે અવ્યવસ્થા નજરે પડતી નથી. પોતાના અભ્યાસ દર્મ્યાન પુત્ર ખસલ કરે તો પણ 'જો બચુ. હું લખું છે કે નહિ?' એવાં કામળ વાક્યો તે વાપરે છે. પત્ની તરફ કામળ અને મધુર ભાવ તેનાં મનમાં નથી તેમ નથી.

પત્ની કંઈ વાધરી જોવી નથી. સંસ્કારી છે. પોતાનાં કામમાં તે સ્વચ્છ છે. પતિના વિરૂધ્ધ તેને કદી લાગણી થતી નથી લાગતી. પુત્રને કદી ધમકાવતી નથી. કામ કરતાં શીખડાવે છે. તેને સાફ રાખે છે તેનાં કપડાંસતાં સાફ ગ્રાંજે છે. ઘર આખું સ્વચ્છ અને વ્યવસ્થિત રાખે છે. રસોઇ સુંદર કરે છે. પોતે સ્વચ્છ અને મુઘડ રીતે કપડાંસતાં પહેરીને શરીર તરફ સપૂર્ણ કાળજી રાખે છે. પાડોશી સાથે કંકાસ નથી કરતી, ગામતી, નાતની, કે કુટુંબનો કુથણી નથી કરતી અને પતિને કદી અપ્રસન્ન નથી કરતી.

પુત્ર વહનો નથી. પોતાની મેજે તે રમતના અને સમયનિર્ગમનનાં સાધનો શોધે છે. ઘરને ચીસોથી ભરી નથી મુકતો. પાડોશીના હોકરાની સાથે કંઈએ કે કંકાસ કરતો નથી.

મળવા આવનાર પુરૂષ કે સ્ત્રીને ઘર સંસ્કારી જખ્યાય છે. ઉપરતું વર્ણન, વાંચનાર, તને શું કહે છે ?

ગણપતિપૂજન.

(ભાષાન્તર.)

(મયા અકૃષી ચાલુ)

પછી કમળનાં પાનથી પાયરેલ લાકડાંનાં આમન ઉપર, ગતુ વસ્ત્ર પાયરી, તેની ઉપર રાતા ચોખ્ખાથી અષ્ટદલ કરી, રાતા ચોખ્ખાથી ગણેશ અને અંબિકાની સ્થાપના કરવી. ' ગણુનાં ત્વાં ' વગેરે, જગતી^{૧૮} હંદના, દ્વિગોત્રના^{૧૯} શ્લોકમંત્રે બનાવેલ મંત્રનો ગણુપતિ સ્થાપન તથા પૂજનમાં ઉપયોગ કરવો.

૨૦ ગણુનાં ત્વા ગણુપતિ હુવામહે કવિં કવીનામુપમશ્વરતમં, જયેષ્ઠરાજં પ્રલ્લભ્યું પ્રલ્લભ્યરૂપત આનઃ શૃણુવન્નૃતિભિઃ સીદ સાદનં.

૨૧ ગણુપતિને સ્થાપું છું. પછી અંબિકાને ' ભાતવેદસ્ વગેરે ત્રિંદુપૂર^{૨૨} હંદનો, મારિચ કશ્યપ ઋષિનો, દુર્ગા માટે બનાવેલ મંત્રનો, અંબિકાનાં સ્થાપન તથા પૂજનમાં ઉપયોગ કરવો.

૧૮. વેદોમાં વપરાતા હંદોમાં જગતી હંદ કંઈ યોડી વાર દેખા નથી દેતો. દરેક ચરણમાં ચાર અક્ષર એવાં ચાર ચરણ તે જગતી હંદ.

૧૯. દ્વિગોત્ર તે ક્યું ગોત્ર તે જાણવામાં નથી.

૨૦. અર્થઃ દેવનાં ટોળાનાં પતિ એવા કવિઓમાં શ્રેષ્ઠ એવા, અનુપમ, સૂક્તના અધિકારી એવા અને રત્નતિના પતિ એવા તને હે ગણુપતિ અમે યોજાવીએ છીએ. તે સાંભળીને, રક્ષણ મહિત આવ અને આ આસને બેસ.

૨૧. અગ્યાર અક્ષરનું એક, એવાં ચાર ચરણનો ત્રિંદુપ હંદ બને છે.

સ્વ. કલ્યાણુરાયભાઈ

- (૧) જન્મ સંવત ૧૯૧૪ ના પોષ સુદી. ૧૫, મોરળીમાં થયો.
- (૨) અવસાન સંવત ૧૯૭૮ ના વૈશાખ વદી, ૧૧ સોમવાર મંગળપુરમાં સાંજના ૫ પાંચ બજે.
- (૩) આયુષ્યકાળ ૬૪ વર્ષ-૪-માસ ૧૧ દિવસ.

અભ્યાસ અને નોકરીનાં સ્થળો.

૧. ગુજરાતમાં પહેલે નંબરે મેટ્રીકની પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ શરૂ નોકરી રાજકુમાર કોલેજમાં ટ્રી, હોલોલના ટ્યુટર નીમાયાઃ બાદ મોરળી આદ્યોત્ત કમીશનમાં એડમીનીસ્ટ્રેટરઃ શંભુપ્રસાદભાઈ પાસે ક્લાર્ક તરીકે નોકરી કરી ત્યાંથી માંગદોળમા હજુરસીરસ્તેદાર અને ન્યાયાધીશ દરજ્જે સેવા બજાવી ખટપટને કારણે રાજીનામું આપી એજન્સી પ્લીડરની પરીક્ષા પગાર કરી ગોંડલ સ્ટેટમાં રૂ. ૨૦૦) ના પગારથી સ્ટેટ વકીલ દરજ્જે વચગાળાની મુદતમાં નોકરી કરી અને ફરી છુટક વકીલતા બરી રાખી જુનાગઢ સ્ટેટમાં રૂપીઆ ૫૦૦) ના દરમાયાથી ભાયાતી કોર્ટ જજની નોકરી મળ્યા બાદ ઉચ્ચતર જગ્યા-એએ નીચે પ્રમાણે શક્તિ બતાવવા પ્રારબ્ધતાન થયા હતા.

- (૧) દીવાન, હડર સ્ટેટ.
- (૨) હજુર પરસનલ આસીસ્ટન્ટ હુ મદારાજ કુમાર સોહેબ.
- (૩) હજુર અદાલત સભાસદ, જુનાગઢ સ્ટેટ.
- (૪) લીગલ એડવાઇઝર, મોરળી સ્ટેટ.

(૫) જુનીયર એડમીનીસ્ટ્રેટર, પોરબંદર સ્ટેટ.

(૬) એક્સહીવાન અને હેરીકેટરી પેનશનર, ઇડર સ્ટેટ

અલગ અલગ સ્થળની નોકરી દરમ્યાન જમાન કરવા સાચક હુકે હકીકતો.

(૧) શરૂ મોરબી નોકરીમાં તેમના વડીલ બંધુ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર જ્ઞાભાઈ બક્ષી ઉપર તે વખતના હીવાન ગાયબહાદુર પોપટભાઈ વેલજીની દબામણીને કારણે સ્ટેટ વડીલ દરજ્જે હીસાબ બરાબર રાખ્યો નથી અને દરબારી રકમની ગડબડ જણાય છે. એવો એક્ષેપ રાખી રાજકોટથી મોરબી મુકામે બોલાવતાં ત્યારે આવ્યા ત્યારે તેઓ તાવની બીમારીમાં પડેલા હતા, ચોપડા વગેરે શહેરની મોંઝરી ઉપર રાખ્યા તેમાંથી મુદતો ચોપડો મંગેવજે હરવામાં આવ્યો. પરંતુ દક્ષતર અથેના લીસ્ટમાં તે ચોપડાનું નામ મોલુદ હોવાથી ચોપડાની દાખરી સાબીત થતા તે એક્ષેપ પરિણામે દૂર કરી શકાયો. જોકે અટપટના દબાણને કારણે રા. રા. લક્ષ્મીશંકર જ્ઞાભાઈ બક્ષીને ચાલ્યા જવા પાંતે સત્તાવ આપી અને તે વખતના મંજૂર સાચવનાર બક્ષીશેરીમાં રહેનાર બાલજીભાઈ જોખમ ઉડાવી ચડવાની ઘોડી તથા ચરસામાન નહીં ઉપર પાણી પાવાના નિમિત્તે બહાર લઈ જઈ દીવાળી લાડકીઓ સાથે સંગ્રાથ આપી થોડે દૂર સાહેબનો સવારીમાં નેમને પહોંચતા કર્યા હતા.

(૨) અધોષ્ટ કમીશનના કામ દરમ્યાન નરસો કરવાની કામગીરીમાં એકાગ્ર ચિત્તથી એટલી વફાઈના સાથે પોતે કામ કરતા હતા કે એડમીનીસ્ટ્રેટર સાહેબ રા. રા. શંભુપ્રસાદ બાઈએ દિલની ઉર્મી આવતા પાછળથી ચુપકાથી જઈ પોતાના મોંઝરી કારવાળા દુપેટાથી મોઢા ઉપરનો પસીનો લોચો ત્યારે પોતાને નાણુખી યમ્ અને ઉભા થવા જતાં રા. રા. શંભુપ્રસાદ બાઈએ મોઢી દીધા અને પસીનો લોવાનો હ્દાનો લઈ લવિષ્યમાં તેની વ્રતિથી કામ કરેશો તે આગળ ચડતી થશે એવો અતઃકરણનો આશિર્વાદ આપ્યો.

(૩) માંગરોળ રાજ્યમાં લાઠીદેરા મુકામે જુનાગઢ તરફથી પેસકદમી તે વખત નાયબકારભારી સાહેબ બાણસો મોકલી કરવા પ્રવર્તન

એક અગ્રેસર મોજીદ અગર મુજરાની લાવાતે વાજખી ગેરવ્યાજખી રીતે શેઠ પહોંચાડયા પ્રયત્નો કર્યા અને છેવટે મરદુમ બાપુભાઈ મજમુદાર બારીસ્ટરને પોતા નરકથી રોકી યોગ્ય અભિપ્રાયથી અરજી ગવર્નમેંટમાં આવે તે રૂપીયા એક લાખની રકમ આપવાં પ્રયાસ કરેલો હતો. પણ પોને તેમા અડમ રજા હતા, જે હકીકત કુટુંબીજનો પૈકી ફક્ત સેવકના જીવનમાં છે; કારણુ છંડર રાજ્યની નોકરી હોવા તે કીરસો પોને પોતાના મામા બજીભાઈ નથુરામ ઝાલાને વડવાણુ રટેશને કહેતા તે રીતે તથા મરદુમ બાપુભાઈ મજમુદારના કહેંગથી સેવકની તે રીતે. પણ વધિકારી છે. આ હકીકત 'કાઠનાં પ્રત્યે ટીકા તરીકે ખ્યાન કરેલી નથી પરંતુ ઇનામદારીની પરીક્ષા કાઠ વખતે કુદરત તરફથી ફેટલા દરમ્યાની લાજ્યથી થાય છે તેનું' રૂપણ થવા સામાન્ય રીતે બતાવેલી છે. આ હકીકતની કદર તરીકે તથા રાજ્યના ખીન્ત બાવાનોની તકરારનો સંતોષદારક નીવેડો લાવવાની કદર દરમ્યાને નામદાર પ્રતાપસીંહ મદારાજ સાહેબે "મેવડી તાત્રીમ" તથા હાથના કુરબાને આખરે બક્ષેલી હતી; તેવીજ રીતે નામદાર મદારાજ પ્રતાપસીંહ અને નામદાર હાજના મદારાજ દોલતસિંહજીનો સંબંધ અલગ ન થાય તેવી મુમદ્દિ રાખવાથી નામદાર છંડર મદારાજ સાહેબ દોલતસિંહજી સાહેબે રૂમાં મામિક રૂપીયા ૫૦૦) પાંચ સેંહતું જીદંગી પર્વન્તનું અને પાછળથી તે પેતશન વંશપરંપરા કરી આપી ઉજ્જવળ કીર્તિ વધારેલી છે.

(૭) પોરબંદર રાજ્યમાં ન્યુનીયર એડમીનીસ્ટ્રેટર દરમ્યાને નોકરી દરમ્યાન બે વખત તાણુન પ્રસંગે ખારવાની બડી આગળ વાજંત્ર વાગવાનાં ગડગડને કારણે હુલડ થઇ જતાં પોતે જાતે હાજરી આપી તે દયાવી દેવા જીદંગીના જોખમે પ્રયત્ન કરેલ; અને નામદાર ગર્વનર સાહેબની પોરબંદરમાં પધરામણી થતાં ગર્વનર સાહેબે તે સમયે જાહેર લાવણુમાં સંતોષ બતાવ્યો હતો. તેમજ જોકે અગસરા ભાગનર વાજસુર વાળાએ રાજનાનું આપ્યા બાદ પોને હેનકાર સાહેબના વખતના નોકરી ઉપર ચાલુ રહી જે કાર્યો પોતાનાં "જોઇન્ટ"

એડમીનીસ્ટ્રેશનના વખતમાં થયાં હતાં તેનું વાજખીપણું અતાર્વાને ખાદ એ મોટા પગારદારોની ગોડવણની જરૂર ન હોતાં ગવર્નમેંટ તરફથી ત્રણ માણસનો પગાર આપી નોકરીમાંથી રીટાયર કરવામાં આવ્યા હતા. દાહના જમાનામાં ફર્ટ કલાસ રેટમાં નોન ગર્વમેંટ ઓફીસરને એડમીનીસ્ટ્રેટરની જગ્યા મળવામાં મરહુમ નામદાર ગોખી હાકોર સાહેબ સગ વાઘજીની તથા તે કારણે મેકેહાલ સાહેબની સદાનુભૂતિથી તે જગ્યા મેળવવા ભાગ્યશાળી થયા હતા.

(૮) રીટાયર થયા પછી રાજકોટ રેટમાં પ્રજાપ્રતિ નિધિમંડળ રચાવવા તથા ટીન્ગ કાઉન્સીલમાં ઇંડર રાજ્યના એકસ દિવાન દરજ્જે ભાગ લેવા નરીમદાર થયા હતા.

(૯) જન્મોત્તમ મુજબ આકુબને કંઈ શેષ ભાગ બાકી હોવાની માન્યતા મારા જેવા આસ્તીકને રહેલી છે કારણ દ્વારકામાં શારદા પીઠની ગાદી વિશે શ્રી માધવાતીર્યાના સ્વર્ગવાસ બાદ તેમાં અડગમત અતાવવામાં તેના ઝોટાને લઈ આયુષ્ય પરિણામે વહેતું અતમ થયેલું માનવામાં આવેછે. એટલુંજ નહિ પરંતુ પોતાના વીસમાં ખ્યાન કર્યા મુજબ તે કારણે પોતે સ્વામી થવાનો વિચાર માંડી વાળવાની તથા કુટુંબના થયેલાં અવસાનોને પરિણામે પોતે પોતાનો જીવન દોરી કુટુંબી ધામ એવા લેખીત વીચારો અર્તાવતા રે.

માનસંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા.

આનિહકમી માંસા.

‘૪ વૈદિક ધર્મ એટલે યજ્ઞ-યજ્ઞતું રહસ્ય.

ઉપર કહેવામા આવ્યું છે, તેમ મદિના તથા બ્રહ્મણોમાં કર્મ ભાગ, અને ઉપનિષદોમાં ઉપાસના અને જ્ઞાન ભાગનો સમાવેશ કરવામાં આવેલ છે. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે-કર્મ, ઉપાસના અને જ્ઞાન એ વૈદિક ધર્મના ત્રિવિધ છે. હતાં પૂર્વ મીમાંસામાં માત્ર વૈદિક કર્મોને જ ધર્મ કહેલ છે. ઉપાસનાનો અને જ્ઞાનનો ભાગ ધર્મના પૃથક પૃથક અંશોની સ્વતંત્ર્યે એટલે અર્થવાદ રૂપે છે, એમ કહેવામાં આવેલ છે. તે કર્મ એટલે શું? બુદ્ધ બુદ્ધ દેવતાઓને (જેમાં પિતૃ-ઓનો પણ સમાવેશ થાય છે તેઓને) ઉદ્દેશીને અથવા તેઓને પ્રસન્ન કરવા માટે જે યજ્ઞ કરવામા આવે છે, તેજ વૈદિક કર્મો અને તેજ વૈદિક ધર્મો* યજ્ઞેન યજ્ઞમયજન્તદેવાસ્તાનિ ધર્માણિ મથ-માન્યાસન્ (દેવોએ યજ્ઞપુરુષ રૂપી દ્રવ્યથી યજ્ઞ કર્યો, અને તે ધર્મો એટલે યજ્ઞકર્મોજ મુક્ત ધર્મો હતા.) એ પુરુષસૂકતના મંત્રનો આધાર આપી, મીમાંસકો એમજ પ્રતિપાદન કરે છે કે-અગ્નિકુંડમાં અમુક દ્રવ્યોની અમુક મંત્રોચ્ચાર કરીને આહુતિઓ આપવી, તેમાં ધર્મનો મધ્યો હેતુ પર્યાપ્ત થાય છે,† તેમજ તેઓનો પુર્ણ આગ્રહ છે કે

§ પૂર્વમીમાંસા, અધ્યાય ૧ પાદ ૨ સૂત્ર ૧ થી ૮.

* તેજ અ.૧ પા. ૧ સૂ. ૧-૨, અને તે ઉપર શાંતરભાષ્ય.

† ઋગ્વેદ મંડળ ૧૦ સૂકત ૯૦ ઋચા ૧૬

યાવજ્જીવમમિહોત્તંજુહુયાત્ એ શ્રુતિની આજ્ઞાને શિરે ધૃત કરીને જીવનભર યજ્ઞો કર્યો જવા. શતપથ અને ઐતરેયાદિ બ્રાહ્મણોમાં એવા એવા અનેક યજ્ઞોનું વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે. + દાલાન્તરે તેવા જટિલ, વિસ્તૃત અને બહુદ્રવ્યકાનસાધ્ય યજ્ઞો ઉપરથી મનુષ્યોની શ્રદ્ધા મંદ થઇ ગઇ, ત્યારે ઘરમાં બેસીને અદ્ય આવા સુધી અને અદ્ય દ્રવ્યથી થઇ શકે, તેવા પ્રયોગવાળી યજ્ઞક્રિયાને આદર થયા લાગ્યો. ગૃહ્યસૂત્રોમાં અને સ્મૃતિઓમાં ગૃહસ્થથી થઇ શકે તેવા કર્મોનું વિધાન કરવામાં આવ્યું છે. આવશ્યક એટલે વિવાદ થયા પછી ઘરમાં પ્રકટાવેલા અગ્નિના યજ્ઞને અને ઉપનયનવિવાદાદિ સંસ્કારોનો તે સૂત્રોમાં સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ તે સઘળા કર્મોમાં યજ્ઞનું જ પ્રાધાન્ય રાખવામાં આવ્યું છે. ÷ અને તે સઘળા યજ્ઞોનો અર્થ દ્રવ્યયજ્ઞો જ કરેલ છે. યદ્યપિ મંદિતા અને બ્રહ્મણો ગજકર્મના પ્રધાન ગ્રંથો છે. તેમાં પણ યજ્ઞશબ્દ બહુ વિશાલ અને વિસ્તૃત અર્થમાં વાપરવામાં આવેલ છે. * છતાં યજ્ઞ એટલે દ્રવ્યયજ્ઞ

+ યજ્ઞો બે પ્રકારના છે, ૧ શ્રોત અને ૨ સ્માર્ત. શ્રોત- યજ્ઞોમાં વળી બે વર્ગો પાડવામાં આવ્યા છે કે દ્વિવિધ અને ૨ સોમ- યજ્ઞ- ૧ અગ્નિયાધાન, ૨ અગ્નિરોમ, ૩ દર્શપૌર્ણમાસ, ૪ પિંડગિ- યજ્ઞ, ૫ આગ્રયણ, ૬ ચાતુર્માસ્ય અને ૭ દાક્ષાયણ- એ માત દ્વિવિધો છે; ૧ અગ્નિષ્ટોમ, ૨ વિંકથ્ય, ૩ પોડશી, ૪ અત્યગ્નિષ્ટોમ ૫ અતિગ્ન, ૬ વાગપેય અને ૭ આપ્તોર્ધામ એ માત સોમ યજ્ઞો છે.

÷ સ્માર્ત યજ્ઞોને પાકયજ્ઞો કહે છે. તેના ચાર વર્ગો પાડવામાં આવ્યા છે, ૧ હુત, ૨ અહુત, ૩ પ્રહુત અને ૪ પ્રાશિત. ૧ અગ્નિમાં આહુતિ આપી દોમ કરવો તે હુત, ૨ યજ્ઞની વેદીઉપર દર્શો પાથરવા તે અહુત, ૩ નિઠૂંટ પ્રાણી વર્ગને બલિદાન આપવું તે પ્રહુત અને ૪ બ્રાહ્મભોજન તે પ્રાશિત (પારસ્કરગૃહ્યસૂત્ર કોડ ૧ કંડિકા ૪ સુત્ર ૧ ગૌતમ સ્મૃતિમાં અષ્ટકા, ૨ દર્શપૌર્ણમાસ, ૩ પિંડપિતૃયજ્ઞ, ૪ આવણ, ૫ આગ્રદાયણી, ૬ ચૈત્રી અને ૭ આશ્વિયુજ એ સાત પ્રકારના યજ્ઞોને પાકયજ્ઞો કહ્યા છે

* જુઓ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા અ ૪ શ્લો. ૨૩થી ૩૩.

એવી દૃઢ ભાવના વૈદિક ધર્માવલંબીઓમાં થઈ ગઈ છે. પુરૂષસૂક્તનો યજ્ઞપુરૂષ, તે પરમાત્મા અથવા પરમેશ્વર પોતેજ છે. અને તેણે પોતાની ચૈતન્યશક્તિ ૮૪૮૪૮૪૮માં અર્પીને તેને પ્રગતિવતી કરી. તેજ યજ્ઞનેા અર્થ ત્યાં વિરક્ષિત છે. બ્રહ્મણ્યોમાં પ્રભાપતિને તેજ અર્થમાં યજ્ઞરૂપ કહ્યો છે. અને તે પ્રમાણે મનુષ્ય પોતે પોતાની સૃષ્ટિનેા વિધાતા હોવાથી, તે યજ્ઞપુરૂષ કહેવાય છે. સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને સંહાર કરવાની સતત પ્રવૃત્તિ જ પરમાત્માની યજ્ઞક્રિયા છે. ગીતાશાસ્ત્રમાં તો દ્રવ્યયજ્ઞ અથવા દેવયજ્ઞને સૌથી નિઃકૃષ્ટ ક્રાંતિમાં મુકીને, તપોયજ્ઞ, યોગયજ્ઞ, બ્રહ્માર્પણયજ્ઞ, સ્વાધ્યાયયજ્ઞ અને જ્ઞાનયજ્ઞને ઉત્તરોન્નત ઉચ્ચતર સ્થિતિમાં મુકેલ છે; § અને ત્યાં યજ્ઞનેા સૃષ્ટિચક્ર અથવા મંસારનેા પ્રવાહ અને તે પ્રવાહને અનુકૂળ પ્રવૃત્તિ કરવા, તેવે અર્થ કર્યો છે. † અર્થાત્ યજ્ઞનેા તાત્ત્વિક અર્થ તો પોનામાંથી

§ ખામ કરીને જુઓ શતપથ કાંડ ૧૦ (અગ્નિ રદભ્યગિથે)

† મન્ત્રચ્યારણ્યમા સ્પષ્ટત્વ યચાર્થી ડેવુ વિપરીત પરિણામ આવે છે, તે વિષે શતપથ બ્રાહ્મણમાંથી એક બહુ અસરકારક દ્રષ્ટાંત તારવારે આપવામાં આવે છે. ત્વષ્ટાના પુત્ર વિશ્વરૂપ અમુરોનેા ભાણેજ હતો. અને તેણે અમુરોનું પુરોદિતપણું ગ્રહણ કર્યું હતું. તેથી તે અમુરોને અધર્માચરણ્યમાં બહુ ઉન્નેજન અને મદદ આપતો હતો. ઈંદ્રે, તે કાગળથી તેને મારી નાખ્યો. નેથી તેનેા પિતા ત્વષ્ટા ઈંદ્ર ઉપર બહુ ક્રોધાચમાન થયો અને ઈંદ્રને હણી શકે તેનેા પુરૂષ ઉત્પન્ન કરવાને નેણું એક મહાન યજ્ઞ કર્યો ને યજ્ઞમાં અગ્નિને આહુતિ આપતાં તેણે **इन्द्रश्नुवर्धस्व** એ મંત્રોચ્યાર કર્યો. પરંતુ તેના ઉચ્યારણ્યમાં તેણે સ્વં મુકવામાં ખૂલ કરી. વાસ્તવિક રીતે તેણે **वर्धस्व** એ પદ ઉપર ભાર મુકેનેા જોઈનેા હતો. નેમ ક્યું હોત તો તેનેા તત્પુરૂષ સમાસ થતાં ઈંદ્રનેા શત્રુ એટલે ઈંદ્રનેા હણનાર વૃધ્ધિ પામેા એમ ભાવ લાવી શકત. પરંતુ તેમ ન કરતા, તેણે **इन्द्र** શબ્દ ઉપર ભાર મુકેો, જેથી તેનેા બહુત્રીહિ સમાસ થયો: એટલે ઈંદ્ર છે તેનેા હણનાર, તે વૃધ્ધિ પામેા એવા ભાવ આવ્યો. અને તેમ યચાર્થી જે પુરૂષ ઉત્પન્ન થયો તે વૃત્તદાનર; તેની સાથે ઈંદ્રને અનેક યુધ્ધો કરવા પડ્યા, પરંતુ છેવટે તે વૃત્ત હાર્યો અને મરાંયો. જુઓ શતપથ કાં. ૧ અ. ૧ ભા. ૩ મંત્ર ૧૦ તથા પાણિનિના પશ્પથ સૂત્ર ઉપર પતંજલિનું ભાષ્ય.

બીજાને કંઈ આપવું તે - 'સ્વત્વત્યાગ' - અથવા 'સ્વાર્પણ' - એટલેજ યાચ છે. તે ઉપરથી સ્પષ્ટ યાચ છે કે- યજ્ઞના તેજા તાત્વિક અર્થને મનુષ્યના સતત લક્ષમાં રાખવાના હેતુથી અથવા ક્રમે ક્રમે કેવલ સ્વાર્પણમય જીવન બનાવી દેવાના ઉદ્દેશથીજ દ્રવ્યયજ્ઞો અથવા દેવયજ્ઞો યોગ્ય છે. છતાં તે યજ્ઞો નિરર્થક અથવા ખાલચેષ્ટાઓ જેવા તો નથીજ. પ્રાયશઃ શ્રૌતયજ્ઞોનું પ્રયોગન સ્વર્ગ પ્રાપ્તિનુંજ છે. શ્રૌતયજ્ઞોનું યથાવિધિ અનુષ્ઠાન કરવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ યથા વિના રહેતી નથી અને કલેશમય કષ્ટમય અને વિગ્રહમય આ મૃત્યુલોક-માંથી છૂટા થઈ, કેવલ સુખમય અને તેજોમય લોકની પ્રાપ્તિ યાચ, એથી વિશેષ પુરુષને ઇચ્છવાનું શું હોય? મીમાંસિકાને મતે તેનું નામજ પદ્મ પુરુષાર્થ અને તે પરમ પુરુષાર્થની સિધ્ધિ, તેજ મુક્તિ. ત્યારે યજ્ઞના અનુષ્ઠાનથી-અગ્નિમાં ઘૃતાદિક હોમવાથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ શી રીતે થઈ શકે? વૈદિક કાળમાં પણ અનેક ખંડખોળોએ તેવા પ્રશ્નો છૂટથી ઉપસ્થિત કર્યા હતા, છતાં તેથી વૈદિક ધર્માવલંબીઓની શ્રદ્ધા જરાપણ ખંડિત થઈ ન હતી. સતપથને 'ઔતરેવાદિ કોષ્ટ પણ પાછાજીવંત' અવલોકન કરશે તો તેનો બેઠ તુરત સમજી શકાશે. પાર્થિવ અગ્નિમાં પાર્થિવ ઘૃત હોમવું, તેજ યજ્ઞાનુષ્ઠાનનો નાતપર્યર્થ નથી, તે ગ્રંથો બેતાં જણાશે કે -દરેક યજ્ઞના અનુષ્ઠાનમાં મંત્રો અને દેવો - એ બન્ને જાડુ અગત્યના અંગોછે. દરકોષ્ટ એક કર્મમાં અમુક મંત્ર અથવા મંત્રનો જે વિનિયોગ થઈ શકે, તેમાંથી એક રાખે એક અક્ષર અથવા એક માત્રાનો પણ ફેરફાર થઈ શકે નહિ. ફેરફાર કરવા જતાં કષ્ટકલ પ્રાપ્ત ન થાયે, એટલુંજ નહિ, પણ વિપરીત પરિણામજ આવે. મંત્રો અથવા મંત્રાચ્ચારમાં પણ સખલન થવાથી વિપરીત પરિણામો આગ્યાના અનેક દ્રષ્ટાંતો તે ગ્રંથોમાંથી મળી આવે છે તેજ પ્રમાણે દેવોના સંજંઘમાં પણ છે. કુદરતની અગ્નિ, જલ, વાયુ, તેજ, વિદ્યુત- આદિ મહાત્મ શક્તિઓને આધુનિક વિજ્ઞાન વિદ્યાએ વશ કરેલ છે, અને હજુપણ નથી નવી શોધો થયાંજ કરે છે. તે ઉપરથી ભવિષ્યમાં મનુષ્યની શક્તિમંપત્તિમાં કેટલીયથી સંતૃપ્તિ થઈ જશે, તે અટકળ કુશલ થઈ પડે તેમ છે. પ્રાચીન ઋષિઓને તેથી

શક્તિઓનાં કેન્દ્રરૂપ, તેમજ તેવી શક્તિઓ પ્રકટ કરનાર અને યોજનાર ચૈતન્યવાન સુધ્ધિનાં મત્ત્વેનું જ્ઞાન હતું. તે મત્ત્વે તેજ દેવે. આધુનિક શક્તિઓના જેમ અગ્નિ, વાયુ અને વિદ્યુત્ત એવા ત્રણ મુખ્ય વર્ગો પાડી શકાય, તેમ પ્રાચીન ઋષિઓએ પણ અનેક જુના જુના દેવોના અગ્નિ, વાયુ અને સૂર્ય-એવા ત્રણ મુખ્ય વર્ગો પાડ્યા હતા. યજુર્વેદમાં વિશેષતઃ અગ્નિ, ઈંદ્ર, રિષભ, યોમ, અશ્વિઓ, મિત્ર, વરુણ, રૂદ્ર, આપસ (જગ), સુર્ય, સવિતા, જૃહસ્પતિ અને પ્રજાપતિ-એ દેવોની સ્તુતિ કરવામાં આવતી હતી. ઋગ્વેદ સંદિગ્ધમાં તેજ દેવોની સ્તુતિ કરવામાં આવી છે, તેજ દેવોની સાદાથ મેળાવા મૂક-નોનાં મૂકનો રચનામાં આવ્યા છે. ડામપણ મોટા યજ્ઞમાં દેવોનું આ આવાદન કરવાને માટે તેમજ તેઓને પ્રસન્ન કરવા માટે સૂક્તોનાં સૂક્તો વિધિપૂર્વક લાજવાં લેઈએ, એટલુંજ નહિ પણ સામવેદનાં ગાયત્રી પણ તેજ પ્રમાણે લજ્જારવાં લેઈએ. મીમાંસા કહે છે કે- એ રીતે કોષપણ યજ્ઞ આદિથી અંતમુધી-દીક્ષાપ્રણેયથી તે અચલચરનાં મુધી કરવામાં આવે તો આગપાસના વાતાવરણમાં વ્યાપી રહેલ સૂક્ષ્મ તત્ત્વોમાંથી અમુક કેપ દિવનન થાય છે, જેને તેઓ અપૂર્વ કહે છે. તે અપૂર્વ યજ્ઞમાનના સૂક્ષ્મસરીરનાં પરમાણુઓની રચનામાં ફેરફાર કરી કંઈ નવીન તેજસ્વી સ્વરૂપ જનાવે છે, અને જેવી યજ્ઞની સમાપ્તિ થાય કે તુરંત યજ્ઞમાન તે સ્વરૂપથી સ્વર્ગમાં જાય છે. જૈતરેય બ્રાહ્મણમાં આદિયો અને અંગિરાઓ તેજ પ્રમાણે યજ્ઞની સમાપ્તિ થતાંજ સ્વર્ગે જવાના દ્રષ્ટાંતો નોંધાયા છે. યિયોસોપીકમ સાહિત્યમાં, અમુક આચારોથી, અમુક વિચારોથી, અમુક ભક્તિમય ઇશ્વરગાનથી, મનુષ્યના રથુન શરીરની અંદર રહેલાં સૂક્ષ્મ સરીરોમાં ફેરફાર થાય છે, અને ઔદ્ધિક શરીર અથવા કારણ શરીરમાં તેવી રીતે ફેરફાર થતાં, મનુષ્ય તે શરીરો વડે હ્રદય જુમિકાઓમાં વિહરી

ઉં પૂર્વ મીમાંસા, અધ્યાય ૨ પાદ ૧ તથા ૨

૬ જૈતરેય બ્રાહ્મણ અ. ૧૮ ખં ૩ મં. ૩. તથા અ. ૨૨

ખં. ૬ મં. ૬

કેશ છે, એમ સ્પષ્ટ કહું છે. મીમાંસિકાનું અપૂર્વ પણ તેજ ક્રિયા કરે છે, એમ અપૂર્વવિષે મીમાંસાનાં અધિકરણો ઉપર કુમારિલ ભટ્ટનું વાર્તિક બાંધતાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. અર્થાત્ દ્રવ્યયજ્ઞોમાં પણ અપૂર્વશક્તિ રહેલી છે, એમ તે ઉપરથી સિધ્ધ થાય છે. તેટલાજ માટે પ્રાચીન ઋષિઓનો કર્મકાંડ માટે એટલો જયો આગ્રહ હોતો.

૫ વૈદિકધર્મનું બીજું અંગ-ઉપાસના.

છતાં માત્ર યજ્ઞાદિક કર્મોના યથાયોગ અનુષ્ઠાનથીજ જીવનનો ઉદ્દેશ મિધ્ધ થતો નથી, જીવનનું અંતિમ લક્ષ્ય પ્રાપ્ત થતું નથી; ધર્મના એ રહસ્યથી વૈદિક કાળના ઋષિઓ પણ અજાત ન હતા. શુક્લ યજુર્વેદ કેરલ કર્મકાંડનોજ વેદ છે, વૈદિક યજ્ઞોની મિધ્ધ યજુર્વેદથીજ થઈ શકે છે. તેમ છતાં તેમાં પણ સઘળા યજ્ઞોનું સંવિરતર સૂચન કર્યા પછી, હેવતના ભાગમાં ઇથાવાસ્યોપનિષત્તુ પ્રકરણ જોડ્યું છે. તે પ્રકરણમાં કર્મનું રહસ્ય મમળવના કહેવામાં આવ્યું છે કે- 'માત્ર કર્માનુષ્ઠાનથી અંધકારમય જડતા પ્રાપ્ત થાય છે તેમજ માત્ર ઉપાસનાથી તેથી પણ વિશેષ અધોગતિ થાય છે. ઉપાસના સહિત કર્માનુષ્ઠાનથી દિવ્યજ્ઞોકની પ્રાપ્ત થાય છે ÷ બૃહદ્દારણ્ય-કોપનિષદમાં કર્મની એટલી જાંધી અવગણના કરી નથી, છતાં ત્યાં પણ ઉપાસનાને કર્મ કરતા ઉચ્ચતર કોટીમાં મૂકેલ છે. * મીમાંસિકા જ્યારે જીવનના વિકાસમાટે કર્મનીજ અગત્ય માને છે, ત્યારે ઉપનિષદોમાં દેવોની પ્રસન્નતા અથવા ઇશ્વરાનુગ્રહ ઉપર મુખ્ય આધાર રાખવામાં આવ્યો છે.

ત્યારે ઉપાસના એટલે શું? 'ઇદેવની સમીપ જતુ', તન્મય થતું, અર્થાત્ અંતઃકરણમાં ઉપાસ્ય દેવ સિવાય ઇતર સઘળા વૃત્તિઓનો નિરોધ કરવો, બીજી સઘળી વૃત્તિઓને દેવવૃત્તિઓમાં સમાવી દેવી, તે ઉપાસના. ગીતાના શબ્દમાં કહીએ તો પ્લહાંર્પણયોગ જેવી રિયતિ ઉત્પન્ન કરવી. તે સદૃશ નથી. અંતઃકરણ તો એક તળાવમાં

÷ ઇશોપનિષદ, મંત્ર ૯-૧૦-૧૧.

* બૃહદ્દારણ્યકોપનિષદ, અ. ૧ બા. ૫, ૩. ૧૬.

તે ભોગવિલાસનાં કર્મો તેજ કામ્ય કર્મો છે. પાશ્વત્ય વૈજ્ઞાનિકા જાત્રિય જન્ય જ્ઞાનની પાર જઈ શકતા નથી. તેથી તેઓની સધગી પ્રવૃત્તિઓ પોતાના ભોગવિલાસના કર્મોમાં પર્યાપ્ત થાય છે.

આધુનિક વિજ્ઞાનવિદ્યાનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે મનુષ્ય એમ સમેજે છે કે- “ હું કુદરતનો સ્વામી છું, આખું જગત મારે માટે સર્જાયું છે, તેણે મારી આજ્ઞાઓ હુંએ મોટે હિંસાવળીજ લેખે. મારા શુભામ થઈને રહેવું લેખે ” ત્યારે પ્રાચીન ઋષિઓનું શિક્ષણ એ છે કે- “આખી કુદરત મારી પોતાની છાયા છે, કુદરતનું કુદરત-પણું તેમાં વ્યાપી રહેલ ચૈતન્યથીજ છે, અને તે ચૈતન્ય હું પોતેજ છું. જગત મારે માટે નથી, પણ હું જગતને માટે છું. વિગટ-શરીરનું હું એક અંગ છું, અને આખા શરીરની સેવા કરવા માટે હું સર્જાએલ છું. એવી ભાવના ઉત્પન્ન કરવી. એવી ભાવનાને કેળવવી અને એવી ભાવનામય જીવન બનાવી દેવું, તેજ ધર્મશાસ્ત્રો અને જ્ઞાનશાસ્ત્રોનો ઉદ્દેશ છે, એજ આપણા પૂર્વજ ઋષિઓએ આપણને માટે મુકેલી વારસો છે * ”

..૨૬ કૃષ્ણયજુરપ્રણીત મીમાંસાપરિભાષા, પૃ. ૧૩ અને ૧૭.

* દ્વિતીએ કરવાના પંચમહાધર્મો અથવા વૈશ્વદેવ ઈર્મ આ ભાવનાના રમારક ચિન્હ રૂપે યોગ્ય છે.

કીર્તિકો કોટ ચડી ચોટમેં કમાયો હે,
એસે વસાવડા, પ્રગટ પ્રભાશંકરજી,
સંજનકે પાસે જીને, શીશકો કટાયો હે,
કહત હે શ્રીરંગ, રંગ રંગ હે, સૌરાષ્ટ્ર લોભ,
નાગર નરરત્ન જીને, યત્નસે નીપજાયો હે. ૩
હોવે વિદ્વાન, ચોર, કવિઓકે કદરદાન,
નામ ધારી મણી, કુલ કીકાણી જાયો હે,
એસો કુલવાન, ખાનદાનમેં દિવાન કુળ,
મગળ સ્વરૂપ મણીશકર, જશ પાયો હે,
બુદ્ધનદા સાગર એસો, નાગર નૃસિંહ જાયો,
જીને જૂંગાર સોરઠ લોભીકો સજાયો હે
કહત હે શ્રીરંગ, રંગ રંગ હે, સૌરાષ્ટ્ર લોભ,
નાગર નરરત્ન જીને, યત્નસે નીપજાયો હે. ૪
ઝાલા ગોવિંદ કહ્યાં, કહ્યાં નર ન્યાવચંદ,
જીને ટુકસે વિશેષ મર્તબો મદાયો હે,
નાગર નૃસિંહ ભકત, લોભી હોના અશક્ત,
એસો પ્રસિદ્ધ, દાસ પરબલ ગવાયો હે,
દેશમેં દયાસ પાસે શ્રીધર, દિવાન મહાન,
જકો અશ ભાટ જાટ, ચારણોને ગાયો હે,
કહત હે શ્રીરંગ, રંગ રંગ હે સૌરાષ્ટ્ર લોભ,
નાગર નરરત્ન જીને, યત્નસે નીપજાયો હે. ૫
બાહોશ મુત્સદી ગુણી, વાણી સુધારૂપ જોલ,
કાયર કે અંતરમેં, શોર પ્રકટાયો હે,
એકનિષ્ટ, સત્ય મિત્ર, કાઠીકો સાથી જીને,
કીર્તિકો દોષ, દેશ દેશમેં સુનાયો હે,
ગીરધર ગંભીર, નર બહાદુર શુરવીર ધીર,
જ્ઞાતિ ભકત, દીનરાન, જ્ઞાનવાન જાયો હે,
ધન્ય ધન્ય લાખવાર, ધન્ય હે સૌરાષ્ટ્ર લોભ,
નાગર નરરત્ન જીને યત્નસે નીપજાયો હે. ૬

આશ્રયણ રૂપતેરો, જાદવ પ્રતાપી ગયો,
 બુધ્ધિમે ભંડાર જેને, સર્વકો લગયો હે,
 શાંતિ હીત સાધનેમે, શાંતિકો મુરખી જેને,
 છંદગી કો મુઝ્ય, પરિવૃર્ણ સમજાયો હે,
 ધર્મવીર, કર્મવીર, દાનવીર, સિધુ જેસો,
 શુભ્રીચલ ગંભીર દિવ્ય પુરુષ સજાયો હે,
 ધન્ય ધન્ય લાખવાર, ધન્ય હે સૌગંધ લોભ,
 નાગર નરરત્ન અને યત્નસે નીપજાયો હે.

સંતતિ કે અમરતા ?

“સરજનહારે સરજી જગમાં નરનારીની જોડ”

પ્રશ્ન આર્પઘર્મની દ્રષ્ટિએ પુત્રને ફરી જન્મેલો પિતાજી કહેયો છે. પિતા એવ પુત્રનામાસિ જન્મમરણસંસ્કારના મંત્રોમા તુરતના જન્મેલા બાલકને ઉદેશી રૂપિ કહે છે - તું પિતાજી છે, માત્ર તહને પુત્ર નામ આપ્યું છે, આ ત્હારું નહાતું શરીર અને પિતાનું મ્હોટું શરીર એ જુદાં નથી પણ એકજ શરીર - એકજ પિણ્ડના ન્હાના મ્હોટા બોળા છે - “કારણ” પિતા મુખે આર્પઘર્મનો કહે છે “અંગ અંગમાંથી તું બની રહ્યો છે - અંગાદંગા ત્સંભવસિ - આ હૈયામાંથી તું ત્હારું અધિકરૂપ બન્યો છે હૃદયાદધિજાયસે. “એક મુલાવમ પિણ્ડને ટૂંપી ટૂંપી તેને વધારે લાંબા-ખંચાને બનાવે તેમ પિતાનો પિણ્ડ “જેંચાયો” અને વિસ્તાર પામ્યો - માટે ત્હારો આજે જન્મ થતાં પિતા તાત “જેંચાયેલો; વિસ્તાર પામેલો કહેવાશે (તન્-જેંચવું તત્ત્વતિતાતઃજેંચાયેલો) પુરૂષજ સ્વપત્નીને ઉઠે ફરી જન્મી પુત્ર બન્યો, કારણ પત્ની જાયા ત્યારે કહેવાઈ જય રે પત્નીનેજ ચેટે પતિ ફરી બાલકરૂપે ઉત્પન્ન થયો જાયાયાસ્તધિ જાયાત્વમ્ યદસ્યાં જાયતે પુનર્ । પિતા તો તાત જેંચાયેલો અને વિસ્તાર પામેલો; નવો પિણ્ડ તે સંતતિ (તન્-જેંચવું) પિતાના અસલ શરીરનો નાશપામે તો પણ આ નવો

પિંડ વૃદ્ધિ પામી ફરી પિતાને જીવંતજ રાખી મુકશે. આ રીતે સંતતિ એ મૃત્યુના મુખમાંથી જૂંટવી લીધેલી અમરતા. જેણે જાત-સ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુઃ એ વિશ્વ નિયમ ગાયો તેણે મૃત્યુની શકિત નથી ગાધ પણ ધ્રુવ જન્મ મૃતસ્ય એમ ઉમેરી મૃત્યુની સર્વ શક્તિમતાના આભાસમાંથી સત્ય નીષળવી મૃત્યુની નિષ્ફલતા સંપાદન કરતી સંતતિની સ્તુતિગાથા ગાધ છે.

વિશ્વના મંદાગ્ને જ્યારે મૃત્યુ ઉત્પન્ન કરી માનવતાનો - વસ્તુ જાતનો અન્ત સાંધ્યો ત્યારે વિશ્વના સજ્જાએ પ્રજોત્પતિનો ધર્મ ઉપજાવી માનવતાનો અન્ન અસાધ્ય જનાથી દીધો. પ્રજોત્પ - ન્તિનું કાર્ય આથી અમરતાનું સાધન જન્મ્યું. મનુષ્યના હાડમાંસ ક્ષિરાદિમાં ઉત્તરોત્તર ક્ષય પામવાનો ધર્મ દૃષ્ટી લયપ્રભુએ માનવ- દેહનો નાશ સાધ્યો ત્યારે તેજ હાડમાંસ ક્ષિરના આવેશ રૂપે જીન્મ (Sex) પ્રજાતી મર્ગપ્રભુએ માનવદેહની જરિનાશિના દૃષ્ટી.

પ્રજોત્પત્તિના કાર્યને નિંઈ ગજનાર, અપ્રવચનીય ગણનાર. જીન્સને હુવસ માનનાર, લગ્નને માનવદેહની પથુનાના નિયમન માટે ચોજેલી એક જરૂરી છતા અપ્રશસ્ત સગવડ (Necessary evil) માનનાર દરેક મૂઢશી, ખરેખર તે અમરતાનો પ્રતિષદ્ધી અને મૃત્યુનો માર્યાજ છે. જીન્મ ત્યારે ત્યજી રાકાય જ્યારે મૃત્યુ પોતેજ નષ્ટ થઈ જાય. મૃત્યુ જ્યારે મોજુદ દશે અને જીન્મ નષ્ટ જનશે ત્યારે અમરદેશ્વરનું ત્રીજુ લોચન ઉઘડશે અને સૃષ્ટિમાં પ્રલયધ્મસાણુ ફરી વળશે. અને ત્યારે યુગયુગે અમર રહેલી માનવતા ફરી ઉત્પન્ન ન થતાં મૃત્યુ પામશે. જીન્સની પૂજા અને આદર આ પ્રલયકાળને ઠેકનાર મહાસાધન છે. જીન્સની વિડખના અને અનાદર એ આ પ્રત્યેકો સ્વાગત સમારમ્ભ ચોજનાર અનિષ્ટ મનોદશા છે. માટે તે નકપિઓએ ગાયું કે:

તસ્યોવેદિરૂપસ્યો લોમાનિવર્દિશ્ચર્મ્માધિપવજે
સમિદ્ધો મધ્યતસ્તૌમુખ્કો સ યાગ્રાન

હ વૈ વાજપેયેન યજમાનસ્ય લોકો
ભવતિ તાવાનસ્ય લોકો ભવતિ ।

જે જે સંપ્રદાયોમાં પુનર્જન્મનો સિદ્ધાન્ત સ્વીકાર્યો છે. તેને સંપ્રદાયમાં પ્રજોત્પત્તિના કાર્ય અને જીવનને ધર્મ મનાવવામાં આવ્યો છે. જે સંપ્રદાયમાં એક જ યોનિમાં માનવતાને સમાપ્ત થઈ ગયું છે, તેને સંપ્રદાયમાં જીવનને દ્વય માનવામાં આવ્યો છે, પ્રજોત્પત્તિના કાર્યને મનુષ્યની નિર્જળતાએ ઉપવૃત્ત બનેલું પાપ દૂરવામાં આવ્યું છે અને એ નિર્જળતાએ દોરાઈને યાત્રા આદમે જ્યારે પ્રજોત્પત્તિનો આગલ કર્યો ત્યારે જીવનને ન ચાખવાની આજ્ઞાના લગભગ માટે થયેલી ખીરતી પ્રભુએ મનુષ્ય માટે સ્વર્ગના દરવાજા ખંધ કરી દીધા. જીને નર્કનું દાર ઈશ્વરના સંવાદીઓ આ પ્રમાણે આર્ષ નદિ પણ અનાર્ષદૃષ્ટ સંપ્રદાયને પોષે છે એ દેખીતું છે. કારણ જ્યારે અનાર્ષ દર્શનમાં પ્રજોત્પત્તિ સ્વર્ગદાર ઉપર સાંકળ ચડાવવા બેસે છે ત્યારે આર્ષદર્શનમાં પ્રજોત્પત્તિ વિના સ્વર્ગ દારની સાંકળ ઉઘાડી મુક્તિ મનાવે છે. જીના સંસર્ગથી જ્યારે અનાર્ષ દર્શનો માનવતાનું પતન દાખવે છે ત્યારે આર્ષદર્શનમાં સર્વ જીવ સ્વતંત્ર સ્વયં પ્રભુ પણ જીના ઉદ્દેશ જન્મ લઈ ધર્મ ત્યાગ માટે અવતાર લે છે. અનાર્ષ મતે જ્યારે જી પાપનું, નર્કનું, મૃત્યુનું દાર છે, ત્યારે આર્ષમતે જી ધર્મનું, સ્વર્ગનું અમરતાનું દાર છે. આર્ષમતવાદીના આજ્ઞા વંચનો જેવો પ્રજોત્પત્તિના કાર્યમાં જીવનમાં અપ્રવચનીયતા કે ગર્હિતા અરોપે છે તેઓ વસ્તુતઃ આર્ષસંપ્રદાયના વાત્સલ્ય છે — અને આજ્ઞા અનાર્ષ જેવા પણ નામધારી આર્ષસંસારમાં જીની જે અવગણના થાય તે કેવળ આર્ષદર્શનનો અભાવ જ દેખાડે છે. કારણ જીને મંત્રિની. માતા હોય પ્રજન કાર્વની અધિદેવતા હોય તે માટે જ સૃષ્ટિ હોય, પ્રજ — નાર્ય સ્ત્રિયઃ સૃષ્ટાઃ અમરતાની પ્રત્યક્ષ સામગ્રિ છે. જીનો અનાદર એ અમરતાનો અનાદર છે. જીવનચક્રિનો Life force નો અનાદર છે. જીની અવગણના એ કેવળ મૃત્યુનો સંકાર છે.

જરતકારની પ્રાચીન કથા છે. જરતકારએ પ્રજોત્પત્તિના કાર્યને અનાવરણક માન્યું. અપ્રણય નિંદ્રા કે અધર્મ નહિ માત્ર અનાવરણક માન્યું અને અમરતાના પન્થે વિશ્વસતી સૃષ્ટિમાં મૃત્યુનો સદચાર કરતો તે લમવા મંડ્યો. કોઇ વેરાન અરણ્યના એક અંધ દૃવામાં નજર કરતાં તેણે પોતાનો પિતૃવર્ગ અધોમરતકે નર્કયાતના ભોગવતો દોડો, તેના મિથ્યાવાદના પશ્ચિમ તેણે પ્રત્યક્ષ જોયાં. વંશની અમરતા નષ્ટ કરવાનો તેનો નિશ્ચય કેટલો બૂલભર્યો હતો એ જોઇ તેણે પિતૃમંડળને ફરી સ્વર્ગનાં દ્વાર ઉઘડવા અમરતાની અધિદેવતા જેવી સ્ત્રીને સ્વીકારી. સ્ત્રીનો જીવનશક્તિપતાનો અમર કર્યો કે તસ્માદયમાકાશઃ સ્ત્રિયા પૂર્યતે પુરુષના આ મરણ નિર્વંશયા નાશ પામતી નથી પણ લોકસંગ્રહને ધર્મ અનાવનાર ઉપર જીવનની પવિત્રતા, ધર્મ્યતાં સ્વદ્રશ્યને લોકદરણીય ઠગવવાની ફરજ પડે છે-કારણ યદ્યદાચરતે શ્રેષ્ઠસ્તતદેવેતરો જનઃ

સંતતિદ્વારા અમરતાનો પન્થ માનવતા દહી ન ત્યજે એ ધર્મનું પૂર્ણ પાલન કરાવવાની શક્તિ સ્ત્રીમાં મુકવામાં આવી છે. કોઈપણ વિશ્વામિત્રો જ્યારે મિશ્ર મનોરથોને વશ બની જીવનશક્તિ મેનકા કે પછી તેને ફરી અમરતાને પન્થે સ્થગિત છે. અગરજો કોઈ માનવી એ પન્થે નજર સ્થગી શકે તો તેને જીવન શક્તિ યોગ્યશક્તિ અર્પે છે. જીવનશક્તિ કોઈની પણ સમગ્ર વિચારના ઉભી નથી રહેતી વેદદ્રષ્ટા અગત્ય જ્યારે સ્વાધ્યયિના વ્યસનમાં જીવનશક્તિની દેવતા લોપામુદ્રાનું પૂજન કરવા નિયમિત પ્રસંગે બૂલવા લાગ્યા ત્યારે ત્યારે તે દેવતાએ તેના વિના પણ જીવન પ્રવાહ સંતાનોત્પત્તિ દ્વારા અસ્પષ્ટિત રાખવાનો પોતાનો ધર્મ જાળવ્યો જોષ્ઠિદાસ વેદના ગંભીર શબ્દોએ માનવતાના બોધ માટે નોંધ્યો. અંજા અને અંજાસિકા જે મંત્રિપ્રવાહના સાધનરૂપે ઈશ્વાર કુ વંશમાં આવી તેનો પતિનાશે ધર્મભંગ ન થતા દેતાં સત્યરતી એ વ્યાસપારાપણુ જીવનશક્તિનાં પુજન કરાવી અમરતા દાયમ રાખી જ્યાં જીવન અને અમરતા એ સાધ્ય અને ધ્યેય છે ત્યાં વિધિનિધેયની વ્યાખ્યાઓ બુદ્ધિજન રચવા માંડે છે.

અમારી ઇનામી યોજના. રૂ. ૧૨ અને ૮.

નાગરિકના આજ સુધી ખદાર પડેલ આઠે અંકોમાં સહુથી સરસ લાગ્યા હોય તે ત્રણ લેખનાં નામ નીચે સમજાવ્યા પ્રમાણે લખી મોકલનારને, નીચેની શરતે ઇનામો અપાશે.

(૧) દરેક લેખને જોટલા મત મળશે તેનાં સરવાળો ૪૨, જે લેખને સહુથી વધારે મત મળ્યા હશે તે લેખો, પહેલો બીજો અને ત્રીજો એમ અનુક્રમે લેખાશે.

(૨) આ અનુક્રમ પ્રમાણે જ યના જવાબ દશે તેને આર અને અનુક્રમ વિના પણ ત્રણ સાચાં નામ લખનારને રૂ. આઠનું ઇનામ મળશે. લેખનું અને લેખકનું નામ તથા અંક નંબર જણાવવાં હતાંમણ છે.

(૩) આમાં નાગરિકનો ફોન પણ વાંચક આદક હોય કે ન હોય તો પણ લાગ લાઇ શકશે.

(૪) ઓછામાં ઓછા, અનુક્રમે બે સાચાં નામ મોકલનારને નાગરિક વિના મુદ્દે એક વર્ષ માટે મળશે.

(૫) આ હરિદ્વાર્માં જોડાનારે. પોતાના જવાબ નીચેની કૂપન ઉપર, મોડામાં મોડા સં. ૧૯૮૪ના મદા વદ. ૦)) સુધી મોકલવા. જવાબો કૂપન પર જ દોરા જોડાશે.

(૬) એક જ ધણી એક કરતા વધારે જવાબો મોકલી શકશે. પણ દરેક જવાબ કૂપન ઉપર લખેલો હોવો જોઈએ.

(૭) નાગરિકના તંત્રીમંડળનો કોઇપણ સભામદ આમાં ભાગ લઇ શકશે નહિં.

(૮) જવાબ લખનારે પરબીડિવાંમાં કૂપન બીડી, ઉપર "ઇનામી યોજના" એમ લખી, મુકર તારીખ પહેલાં એ પોસ્ટ કરું હોવું જોઈએ.

(૯) નિર્ણય માટે, તંત્રીમંડળનો ફેંસલો છેવટનો ગણાશે.

કૂપન.

મહેશભાઈ તંત્રી.

નાગરિક, સિવિલ હોસ્પિટલ સામે, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.

મદારા મત પ્રમાણે, નાગરિકના છેલ્લા આઠે અંકોમાં નીચે જણાવેલા લેખો અનુક્રમે સહુથી સરસ છે

૧.	_____	પુ.	અં.
૨.	_____	પુ.	અં.
૩.	_____	પુ.	અં.

સહી.

૨૫/૫/૮૪

લાલશંકર લક્ષ્મીદાસ.

માખાપોને.

લાખો છોકરીઓ જીવતે જીવત નરકની પીડા સહન કરે છે !

નાની ઉમરે પરજીવીને સામરે મોકલેલી ઘણી છોકરીઓ તેમનાં વર અથવા સામ્રીયાના જુલમથી ત્રાસ પામીને આપઘાત કરે છે, અથવા તો તેમનાં ખુન કરવામાં આવે છે, તે બાબતના સમાચારો વખતે વખતે વર્તમાન પત્રોમાં છપાય છે. દાખલા તરીકે—

૧. મુરખો બાપ !—હતભાગી છોકરીનો આપઘાત !

આશરે ૭ વરસની ઉમરની એક છોકરીને પરજીવીને સામરે મોકલવામાં આવી હતી. ત્યાં ત્રાસ પામવાથી તે છોકરી વખતે પોતાના બાપના ઘેર પાછી જતી હતી. તેણીને દરેક વખત પાછી સાસરે મોકલવામાં આવતી હતી.

એવું જવારે તેણીની ઉમર અગીયાર વરસની હતી ત્યારે તેણીના બાપે તેણીને પાછી સાસરે મોકલવાની હક લીધી. તેથી નિરાશ થઈને તે ખીચારી છોકરીએ એક કુવામાં પડીને આપઘાત કર્યો !—
ટાઈમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, તા. ૨૪-૬-૧૯૨૭.

૨. હતભાગી છોકરીનું ખુન !— ખુની વરને દસ વરસની સખત કેદની સજા !

આશરે આઠ વરસની ઉમરની એક છોકરીને પરજીવીને સામરે મોકલવામાં આવી હતી. ત્યાં તેણીના વરના જુલમથી ત્રાસ પામીને તેણી પોતાના બાપને ત્યાં ગઈ હતી. તેણીની ઉમર આશરે અગીયાર વરસની હતી ત્યારે તેણીનો સાસરો તેણીને તેડવા ગયો, અને પોતાનો

દીકરો તેણીને હેરાન કરશે નહિં એવું વચન તેણે આપ્યું તેથી તેણીને પાછી સાસરે મોક્ષવામાં આવી.

નિર્દય વરે તેણીને હેરાન કરવા માંડી, તેણીએ વાંધો લીધો, ભુખી રહેવા લાગી, વરની નિર્દયતા માટે તેના આપ તથા તેના મિત્રોએ તેને અખત હપકો આપ્યો. તેથી ગુસ્સે થઈને તેણે તે હત-ભાગી છોકરીના માથા ઉપર એક પાવડો માર્યો, તેથી તે બીયારી મરી ગઈ.

તે ખુતી વરને દમ વરમતી અખત ફેલતી મળ કરવામાં આવી - ટાઇમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, તા. ૨૦-૮-૧૯૨૭.

વાંચનાર, ક્રોધને પણ હપકો અથવા ઉપદેશ આપો ત્યાં મીઠી ભાષા વાપરજો. કંઈ ભાષા વાપરવાથી ઉપર પ્રમાણે મદદ પાપ થાય છે.

૩. હત ભાગી છોકરીનું ખુન !- ખુતી વરને ફાંસીની મળ.

દશ વરમતી ઉમરની એક પરજોડી છોકરીને બોલાવવા માટે તેણીને વગ ગયો. દીવાળીના તહેવાર પછી તેણીને મોક્ષવામાં આવશે એમ તેણીની માએ જવાબ દીધો. તેથી ગુસ્સે થઈને તે વરે તે હત-ભાગી છોકરીને પાણીમાં કુબાડીને મારી નાંખી.

તે ખુતી વરને ફાંસીની મળ થઈ હતી.- ટાઇમ્સ ઓફ ઈન્ડિયા, તા. ૧૮-૨-૧૯૨૭.

૪. હતભાગી દીકરા છોકરીઓ.

“કચ્છના દીકરા—મીસ્ત્રી જાતિના આગેવાનોએ, એક મળ વરની સંમતિવચ ૧૦ (દશ) વરસની દરાત્રી. વરની દશ એટલે તે દન્યાતે ચાર—પાંચ વરસેજ પત્નીપદનો લાઠવો મળશે.”—ગાંડીવ, તા. ૧૨-૧૨-૧૯૨૬.

૫. એક ચેતવણી !

છોકરીઓનાં શરીર માતા યજ્ઞ માટે પંદર વરસની ઉંમર સુધી લાયક થતાં નથી. અને તેથી નાની ઉંમરે પરણાવેલી છોકરીઓનું મરણપ્રમાણ વધી જાય છે. (ન્યુ ઈન્ડિયા, તા. ૧-૪-૧૯૨૫).

" The sharp uprise of the death curve in the case of married girls from 15 years of age. " NEW INDIA, April 1. 1925.

૧. લગ્ન પછી છોકરી સામરીયાંની ગુલામડી બને છે !

લગ્ન પછી છોકરી સામરીયાંની ગુલામડી બને છે. નાની ઉંમરે પરજીવેલી છોકરીઓને તહેવાર વગેરેને બદલે થોડી મુદત માટે સાસરે મોકલવાની તેમના વર અથવા સામરીયા માગણી કરે છે. તે માગણી સ્વીકારવાથી, તેમજ નહીં સ્વીકારવાથી દાસીગી છોકરીઓ જીવને જીવત નરકની પીડા સદન કરે છે.

માટે પોતાનો દીકરીઓને પંદર વર્સની ઉંમર પછી પરજીવવાનો વિચારવંત માગણી કરાવ કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

૭. પરમાર્થી આત્માઓને અપીલ.

બાળક સ્ત્રીઓનાં જીવન, આપણાં, સખત માર, નાક કાપવાં વગેરે અંધકર ગુનાહોનાં સમાચારો વખતે વખતે વર્તમાન પત્રોમાં છપાય છે. તેવા સમાચારો તારીખવાર દાખી લઈને એક નોટ બુકમાં ચોટાડવાની, તથા તેવાં મદાપાપ મામે પ્રગ્તમત ફેળવવાની પરમાર્થી આત્માઓ મહેરબાની કરે, અને તેથી તેઓ લાખો છોકરીઓના આશીર્વાદ મેળવે એવી મારી પ્રાર્થના છે.

यत्र नार्यस्तु पूज्यन्ते रमन्ते तत्र देवताः ॥

ધકં વાવશે તો ધકં પામશે.

પથર વાવશે તો પથર પામશે.

કેમ પણ જીવના આશીર્વાદ લેશે તો સુખ અને સ્વર્ગ પામશે.

કેમ પણ જીવના શ્રાપ લેશે તો દુઃખ અને નર્ક પામશે.

હિંદુ દામ ઉપર વહુઓના શ્રાપ.

હિંદુ દામ ઉપર દરરોજ લાખો વહુઓના શ્રાપ વરસે છે તેનો ખ્યાલ આપનાર ચેંકાવનાર સમાચારો વખતેવખતે વર્તમાન - પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થાય છે. લખવા તરીકે તા. ૬-૫-૧૯૨૭ ના સાંજ વર્તમાનમાં એક હિંદુની નિર્દયતા સજ્જી રીપોર્ટ છપાયે હતો તેના મધ્યાના શબ્દો નીચે પ્રમાણે હતા.

“ પરણેતરને મારી નાંખવાની કાશેશ—ધણી સામે ગંભીર આરોપ—મોઢામાં કુચો—માંધેલા હાથ પગ—ગળામાં ફાંસો—એડી-પોલો લાકડીનો માર—કમનસીગ સ્ત્રી બેભાન—પરિણામે ગુમાવેલું આખતું અમુલ્ય રત્ન.”

સદરહુ હતભાગી બાપને ત્રણ મહીના મુધી હોસ્પીટલમાં રહેવું પડ્યું હતું.

૨. હળરો આપધાતો !

હળરો હતભાગી દિંદુ વડુઓ આપધાત કરે છે, અને તેવા આપધાતોના મમાચાર વખતે વખતે વર્તમાનપત્રોમાં છપાય છે. દાખલા તરીકે—

તા. ૧—૪—૨૭ ના હિતેચ્છુમાં જણાવ્યા પ્રમાણે આશરે ચૌદ વરસની એક ખાનદાન વણિક કુટુંબની દીકરીને તેણીની માસુ તથા તેણીના વરે એટલું અધું દુઃખ દીધું કે તેણી કંટાળાને તે બીચારી છોકરી પોતાનાં કપડાં ઉપર ઘાસત્રેટ તેજ છાંટીને જળા મુછ !

૩. વહુનું ખુન ! —૧૨ને જન્મદેશનીકાલની, સગા ! — સસરાનો આપધાત !

સ્ત્રી તરફ રોજીંદી નિર્દયતાને પગિણામે કાંઈ વખત પુરૂષો બોચીંતા ગુસ્સાના ગુલામ બની જઈને તે બીચારીઓને મારી નાંખે છે અને તેવી રીતે હળરો વડુઓનાં ખુનો યાય છે, અને તેવા ખુની વરોને ફાંસીની, અથવા તો જન્મદેશનીકાલની, અથવા તો લાંબી મુલતની કેટલી સગા યાય છે.

આ બાબતમાં “પરણેલા યુવકો, ચેતશો ! — સાસુઓ, સસરાઓ, ચેતશો !” એવા મથાળા નીચે મારો પત્ર તાર-૨-૨-૨૭ ના સાજવર્તમાનમાં છપાયો હતો. તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે—

—મુંજમમાં એક શ્રીમંત દીંદુ છોકરો પોતાની બાળક સ્ત્રીને પોતાની ગુલામડી સમજતો હતો. એક વખત તે છોકરીની મા બીમાર પડી, અને તેણીની સારવાર કરવાને તે છોકરી મુંજમમાં રહેવા ઇચ્છતી હતી. પણ તેણીના વરે તેણીને પોતાની સાથે બહાર—

ગામ જવા ક્લેષુ. છોકરીએ તેમ કરવાની ના પાડી. તેથી ગુસ્સે થઇને તે છોકરાએ પોતાની બીમાર સાસુની દાગરીમાં પોતાની સ્ત્રીને છરી મારી. તેને પરિણામે તે બીયારી મરી ગઇ ! તેને પરિણામે તે ખુની છોકરાને જન્મદેશનિકાલની મજા થઇ. અને તેથી ખેદ પામીને તે છોકરાના શ્રીમંત આપે અપીણુ ખાઇને આપઘાત કર્યો !

હીંદુ ધર્મમાં સ્ત્રીની પુજા કરવાનું. એટલે કે તેણી તરફ માન અને માયાથી વર્તવાનું ચોક્કસ ફરમાન છે. તે વાદ રાખીને પોતાની વડુ થેર આવી ત્યારથી તેણીની સાથે માયાથી વર્તવાની જો ને આપે પોતાના દીકરાને ફરજ પાડી દેત—ખોધ આખો દેત. તે તેને પરિણામે તેઓ ત્રણે પક્ષાં સુખી થાત. પણ તે ફરજ મજબૂ-વામાં તે આપ બેદરકાર રહ્યો તેને પરિણામે બેવડે વડુનું ખૂન થયું, દીકરો જન્મદેશનિકાલની મજા પામ્યો. અને આપે આપઘાત કર્યો !

સ્ત્રી સંબંધી બચકર ગુનોહોના મમોયારો વખતે વખત વર્તમાનપત્રોમાં છપાય છે. મારે વિચારવંત પરજોડા યુવકો પોતાની સ્ત્રી તરફ પ્રથમથીજ માન તથા માયાથી વર્તવાનો કસોટી કરે, —વિચારવંત સામુઓ તથા મમરાઓ પણ વડુ તરફ માયાથી રતે, અને પોતાના દીકરાને પણ તે આજન હંમેશાં ખોધ આપે. અને તેને પરિણામે તેઓ મરે પક્ષાં સુખી થાય એવી મારી માર્યાના છે. વાંચનાર, હીંદુ કોમને કાખા વડુઓના રોજીંદા શ્રાપથી બચાવવાનો કાંઈ પણ પ્રયાસ કરવાની આપ મહેરગાની કરો, અને તેથી લાગો છોકરીયોના આપ આશીર્વાદ મેળવો એવી મારી માર્યાના છે

(૧) ઘઉં વાવશે તો ધઉં પામશે.

(૨) પથર વાવશે તો પથર પામશે.

(૩) આશીર્વાદ વાવશે, તો સુખ અને સ્વર્ગ પામશે.

(૪) આપ વાવશે તો દુઃખ અને નરક પામશે.

નાની “ધર્મ” શબ્દ સેવા જાળવી રહ્યો છે. એ શબ્દ અતિનિરતૃત છે અને તેનો Properties (ગુણ) અર્થ ન લેતાં નૈસર્ગિક અર્થ Duties “કર્મ” લેવાય તો નરનારીધર્મવિવર્તનવાદ “અનાડી પ્રયોગ” ના લાગે.

સ્ત્રીને “perfect Human” મંપૂર્ણ મનુષ્ય કહેવી અને પુરુષને વાનર યુગથી હેટા જવાની ક્રિયા કરી રહેતાં ઈશ્વરના “Apprentice Hand” (અણધારે હાથ) થી ધણવણાં પુતળાં માનવાં એ ફીલસુફી કંઈ મ્હારા મગજમાં ઉતરતી નથી. છુટુંબે હોય. ના નથી કહેનો. પરમેશ્વર પ્રારંભમાં Apprentice અલ્લડ હોય, પછી વળી Trial and Error Method થી લાંબી ટ્રેક્ટરીસે ઘણો વખત મારી ખુદે એટલે મારાં જવણાં બનાવેનો થાય, “મંપૂર્ણ મનુષ્ય” હાથપીટ કરી રહે અને ત્રાગાં કરીને. જગતને છવણુ નરક મનાવી મુકે. “આ લાવો પેલુ એ લાવો” ની હાથ વોપ કરી ઉઠે, એ બધુ એકાદ ડીમેસોને મળે ઝડ ઉતરી જાય. આ પછુ એક મદા દુર્દૈવ છે કે નૂતન ફીલોસોફી પારંગત રત્નોયે જંગલી પ્રાણ જોડે હૈયાનો તથા મગજનો લોહો ઉઘાળો કરવાનો છે. અરે ભલા ભગવાન ! આઠમ આઠકુલ બીજે વૃદ્ધિવિનાના મરપ્રદેશની નીરમ બુમિયા રોપાના દશે ?

“સંતાનોત્પત્તિ, સંતાનકેરેર સ્ત્રીઓનાં નશ્વરા શ્રમ” નથી જ અને તેજ પાકી સમજનું વામભાગીને ઇન્નેક્શન આપવાને આશય છે. પ્રાણની બિન્નતિ અથવા અવનતિ સ્ત્રીજાતિને દરતક છે માટે તો તેમની પ્રાર્થના કરી રહ્યા છીએ કે “માછ માહેબ કાળી સ્વરૂપ શમાવશો ; નીકર પૃથ્વી તથા પ્રજા રસાતળ થઇ જશે.”

“સ્ત્રીનું પોષણ કરવું એ પુરુષનો ધર્મ છે” એ સરળ વાક્યનો અર્થ “પુરુષ પોષક હોવાની મગફરી લે છે” “અવગ્રાહીને કહી ખતાવે છે” એવો કરવામાં ઘણો શ્રમ પડ્યો દશે.

“ખેતી વાડીમાં હળના બે બળદની મદદમાં સ્ત્રી ત્રીજા બળદની ગરજ સારે છે.” “સખ્દપટુતા” ને આ કલ્પનાની છાંટ

ગુલાંટ મારી દે એવી છે. મ્હેં તો બે બળદ બેગો રજુ તડકામાં પરસેવે નહવાઈ ગયેલો અને અડળાઈ મથેલો પુરુષ બળદ જીયો છે. નાખ્યા ન પહોંચે ત્યારેજ સ્ત્રીને મળુરી કરાવમાં આવે છે અને તેણે હુજવી મળુરી હોય છે. પુરુષો જોદામ કરે ત્યારે સ્ત્રીઓ માટી દૂર નાંખી આવે. પુરુષો પાલખપર ચડીને ચલુતર ચલે ત્યારે સ્ત્રી સુના ઈંટાનાં તગારાં લાવે. પુરુષ સ્ત્રીગણે ચાલીમાંથી ઘરમાં લાવીને ઉપર ગાદી નાંખે ત્યારે સ્ત્રી કચલી ના રહે એવી રીતે ચાલે પાયરે. પુરુષ બે માપલ જઈને જોદાન માર્કેટમાંથી બશેર ભીંડા લઈ આવે ત્યારે ત્યાં સાહેબ જોડાં જોડાં શાક સમારે. (તેણે તસ્તી લેવાની ઇચ્છા જરા ઓછી હોય તો નીરાંને અડધો અડધ રસ્તાપર ફેંકી દે અને કુણા માખણ જેવા હોય તો હોયે “આવા ઘરડા ભીંડા શું લાખ્યા ?” કરીને પુરુષને મલકાં તંદલાં વિજાવે. એ કળા તો વળી ઓરજ છે.) બેરીતો મળુરી રોજ ઓણે આજ શરૂ હોય છે. ત્રણ બેરી મળુરોપર બે મળુર તો દીટીવારો કરવાને રાખવા પડે. અનાદિ કાલથી ચાલતી આવેલી “સ્ત્રીને મદ્યમ નમ અપાય” એ માન્યતાનું મૂલ્યઘટન કરીને સ્ત્રીઓ દલાણ કહાડે એમ નથી.

“મળુરવર્ગ તો કલારતોયે એ દંભ છોડીને બેડો છે” મળુરવર્ગે દંભ રાખ્યો હતો અને હવે છોડી દીધો એવું કશું મ્હને લાગતું નથી. મળુરવર્ગ અશિક્ષિત એટલે સ્ત્રીકાર્પમહત્તાની દૃષ્ટના ઓછી અને તે ઉપગંત નિરૂપાયપણું. આત્માનો નિઃસ ઓછો એટલે એકલપેટી ઇતિયે થોડીધણી ખરી. મળુરવર્ગ ચઢતી કળાએ મધ્યમ વર્ગમાં આવે છે ત્યારેતો ખાસો ‘મીશીશને રોંકરેંગો’ શોખ ભોગવાવે છે.

મધ્યમવર્ગ જોડાયો નથી તેનું કારણ એ છે કે થોડું ઉજળું એટલું દૂધ દેખી દણદણી રહેલી શીરાપની મધ્યમવર્ગની સ્ત્રીઓ પાકી પીર છે. ચર્ચાપત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે “મળુર પુરુષ એકડક સ્ત્રીની રોજમાંથી રોટલા મેળવવા શરૂ થઈ પડ્યો છે” એ પરિણામ તેઓ મારીપેડે સમજે છે. આજનો દરિદ્ર્ય મુખમાં સપડાયલો પુરુષ તો ઘણાંએ લલચાવવા જાય છે કે “એક સીંગર મશીન આણી.

આપું. શીલાઈ બચે તે તમારી.” પણ મગક આવે છે ક્યા ? એ નથી હંથાવુડી. તેઓને મારીપેટે ખાતી છે કે અત્યાગની દાગિરવાવસ્થામાં પુરૂષ તો પોષણધર્મ માથાપરથી ફેંકી દેવા એકે પગે તૈયાર થઈ રહ્યો છે. જો આપણે એમની ફાસલાવવા પડાવવાથી, ગેર સમજથી, અચુકન દૈમવલાલમ્ભાઈ, ગાઠરીયા પ્રવાહમાં તણાવાથી, સ્ત્રીવર્ગોધારક તરીકેની કીર્તિવૃણાથી કે કુત્રામાજ ખુટ્યે દવાડામાં ન આવ્યાના અણસંતોષથી એકવાર હકક ઉઠાવી લઈશું તો આપણીયે રામલીલી હસી અને જડી દુધારણ જેવી પલે થયા છે. બકરી કાઢતાં ઉંટ પેસી ન મળે તે સામે અગમચેતી મનેજ રાખી રહી છે. ખીલું પણ એક કારણ એ છે કે મજુર સ્ત્રીવર્ગ અને મધ્યમ સ્ત્રીવર્ગને એક શક- ડોળના પારણામાં બેમાડાય એમ નથી. ગંગલી અને સાંકુડી રસ્તે ચાલતી ચાલતી જણી રોકે અને છોકરાંને ટોપલામાં ઘાલીને ઘેગ ચાલ- ના થાય. આપણાં અ. મૌ. પુષ્પાવતીબહેન અથવા ઘણાં આગળ વધેલાં પ્રણયવ્રજુપદને પામેલાં મદા સૌભાગ્યવતી વિલસુબ્દેનથી તો એ સ્થિ- તિમાં કોચો પાપડે ભંગાય નહિં.

કોઈના ઉપર મન શીદા થઈ ગયું તો પુનરુત્થાન કરી પડીયે, કોઈ જાળમાં સંપડાયો નહીંતો તમાગપર અમારા પોષણ તથા રક્ષ- ણની જવાબદારી છેજ. અમારી મોજમાં આવે તો ધરડાંને દેશમાં ધકેલાવી દઈ, છોકરાં આવાને સોંપી દઈ, ધર વસ્ત્રસીંચન કરવાને લાગ જોવા પુરતા ટકા રહેલા નોકરને સોંપી દઈ, પુકપને ન ગણકારી નોકરો કરવા નીકળી પડીયે, અને મગજમાં ના ઉતર્યું તો ફર્સ્ટ ક્લાસ ખી. એ. પાસ થયા છતાં અને કુટુંબની ગરીબી હોવા છતાં. હેડમીસ્ટ્રે- સની મલતી નોકરીને હાત મારીયે; અને “ પરણ્યાં તેને પાળવાં અને જણ્યાં તેને જીવાડવાં એમાં કોને ન્યાલ કરો છો ! ” એમ કહીને દબાવીયે એ નીતિ ક્યાં લગી નહવાની ? (માશી માશીની દોકરીઓ ની જોડે ચર્ચા કરવાની બીનમુઝાની સફરમાં મ્હને લહેર આવેછે)

સુધિના પાલકે ખરી જોખ ક્યાં મારી છે તે મંમજવાની જરૂર છે. એક બીજાથી છુટીને ક્યાં જવડાય એવું છે ? શીવાય કે ધર્મ

નીતિવિહીન પણ ખતી જાયે તો ? એક બીજાના સુખનો આધાર એક બીજા પર રહ્યો ત્યાં એટલું વાંકું થવું એટલું છુટીપડવા ખાતે. સો ઘંટીના પછી એક ઘંટાનો થાય એટલે પાછું હવું એવું એ. એકંદરે ખતને પણ સાંભળતા નીચેની સૂચન થાય છે.

(૧) જયતને, ખીલેથી છોડી મુકવાનું, કાંઈ કાંઈના કબજામાં નહીં, જેના દાવમાં જેમ કાંઈ તેમ લાત મારે, જેમાં સ્ત્રી તથા પુરુષનો વ્યવહારિક ભેદ હોય નહીં, એક બીજા પ્રત્યે કાંઈ અધિકાર અથવા ધર્મ જેવું હોયજ નહીં, એવું સંગ્રહસ્થાન બનાવવું.

(૨) સ્ત્રી પુરુષના અધિકાર તથા ધર્મોની અદલબદલ કરવી.

(૩) સ્ત્રી પુરુષનો સંબંધ ઉત્તમ પ્રકારનો બનાવવો તથા વખ તોવખત તેનું સમર્થન કરવું. ખતનેનાં શારીરિક સંપત્તિ, માનસિક વજીવ, કાર્યશક્તિ, મનોવૃત્તિ દર્યાદિનો અભ્યાસ કરી બેવડે કાર્ય. જેમ તથા ધર્મો નિર્ણય કરી આપવા પુરુષ વાંકો થાય ત્યારે પુરુષને ૧૫૩ મારવી તથા સ્ત્રી વાંકી થાય ત્યારે તેને સીધી કરવી (સ્ત્રીને ૧૫૩ મારવાની નહીં.)

નં. (૧)નો વિચાર અપણી બહેનોની પ્રપૌત્રીઓ પ્રત્યે ઉદા-
વશે ત્યારે થશે. આગળ વધેલાં સર્વજને મન ગંધર્વનગરી, પાછળ
રહેલાં લુપ્તાં લંગડાને મન ગંધર્વનગરી, એવી નં. ૧માં સુચવણી
નગરીમાં શારીરિક અલગોત્તર વિજય થવાનો. "જ્યાં આમ તો ન આવ"
નાકળા ગયું અને "આવી જાઓ"નું ચેલેન્જ અપાયું ત્યાં હેવટે પણ
જલ પ્રવર્તી રહેવાનું. સ્ત્રીપુરુષયુદ્ધની આખર સ્થિતિ એજ થવાની
કે એક પક્ષે સ્ત્રીઓ કહેશે કે પોત પોતાના સ્વામીને ઝાલી ઝાલીને
પટોડા અને બીજા પક્ષે મોઢા પ્રેમ તથા મહનશીલતાનાં ઝરણુ મુકાઈ
ગયે પુરુષો પણ તેવોજ નિશ્ચય કરશે. એ સ્થિતિમાં વિજય કોનો થાય
એ નિર્ણય વાંચકે કરી લેવો. એમને તો એ સમયે પણ પુરુષ વિજયમાં
અપકીર્તિ તથા નામદંપણ લાગે છે. એ અંતિમ યુધ્ધનું પરિ-
ણામ મને તો કમકમાટી લઈ લાગે છે. સ્ત્રી પાછી પુરુષની મિલકત
ગણાતી થઈ જશે, સ્ત્રીદરણુ, સ્વચરપક્ષ યુધ્ધ. રણવિજયાન્તે સ્ત્રી

શ્રષ્ટતા, ઇત્યાદિનું પુનર્જીવન થશે. હજારો વર્ગના મહાશ્રમે પ્રાપ્ત કરેલી સંસ્કૃતિ સ્ત્રીબંડપ્રલયમાં ઘુડી જશે, બળી જશે. નારી નગ્નનું દાર, નારી પ્રત્યક્ષ રાક્ષસી એ ભયંકર રમશાનું ધોણધી વાતાવરણ ખાવા ધાતું થઈ પડશે, પાછું બગડી જશે, સ્ત્રી જાતિને મહા પથ્થરપાથ થશે, એક બેને પાપે આખું વહાણ કુજશે, સ્ત્રી તથા પુરૂષ બન્નેની તેજસ્વિતાનો નાશ થશે.

નં. (૨) ઉપરિચિત એ રીતે થાય છે કે બાલ્ય વ્યવહાર તથા આંતરવ્યવહાર યોગ નથા ક્ષેમ એ બે પહેલેથીજ અમુક વર્ગનું આ તથા અમુક વર્ગનું એ, એમ વ્યવસ્થિત હોવા જોઈએ, બે ફર્ટફક્ષાસ બ્રેકેટ્સ એન્જ્યુએટયુગલમાં ધાગે કે તકરાર પડી. પુરૂષ કહેશે કે “મને તો ફક્ત રૂપીયા સાઠ મળે એમ છે. તેવે માફ તેલ નીકળશે ત્યારે અને ત્હને રૂ. ૧૫૦ રહેજ હસતે રમતે મળે એમ છે. વાહવાહ થશે ફાટાઓ છપાશે; કીર્તિ થશે, મોટા માણસોમાં આજખાણ થશે. મારે તું હેડગીસ્ટ્રેસ થા અને હું ધરવ્યવસ્થા કરીશ.” સ્ત્રી કહે “કંઈ મગજ ખરી ગયું છે કે શું? હું જ્ઞાન મેળવવાને બગી છું કંઈ શુભામગીરી કરવાને નહીં, જેને માથે ધણી ના હોય અને અનાયાશ્રમમાં જવું પડે એવું હોય તે એવું વૈતરું કરે, મારાથી નહીં થાય” આમ બે હાથે ભરાયાં તો દોષ કાનો? અને ધરખરચના બીજના નાણાં સ્ત્રીવર્ગોદ્ધારક સોસાયટીના સેક્રેટરીએ કે ફાણે પનાવવાં? માતા પિતાને યે શી સમજ પડે કે આપણા હાકરાને હમમમ કરતા પુડા કેવી રીતે ઉતારવા એ શીખવવું કે બજાર લાવતે શીખવવું? લખોટી ભમરગામાં બેળવવાં કે ફેરફુદડી અને ધરધરમાંથી અનાવરથા ન થાયે એટલું સંભાળવાની આવશ્યકતા અને જુમરાણ કરી લેલી સ્ત્રીઓને option (પસંદગી આપવાનું) (કહો કે મારા જેવા) પુરૂષ વર્ગનું ઔદાર્ય, એ બેના પરિણામેજ નરનારીધર્મવિવર્તનવાદ ઉદ્ભવ્યો છે. આના કરતાં બીજો ન્યાય શો હોઈ શકે? એ ભાગીદાર હોય ત્યાં એક ભાગલા કરે અને બીજાને option મળે.

નં. (૩)માં વ્યવસ્થા મ્હને તો ઉત્તમ લાગે છે. નાણુક સ્ત્રી પાસે કેડમાં છોકરું માથે પેટી તથા બગલમાં પોટલું ઉચકાવી, જેકીટ

પર અહોડાવાળું ધડીયાત હટકાવી, સીંગાર હુંકતા આગળ આગળ ચાલનાર ઉલ્હુની અકકવ ઠેકાણે લાવવી પડે તેમજ પાત્રવા બંદર પર ડીયાતી, ટેનાસાંદુર્નામેન્ટનાં ધત્રીંગ~ કરતી " મહારાંચી તો નહીં રંધાય " કહીને રંધારેમાસ હોટલમાંથી આવતું મગાવી આપ્યા કુટુંબની આરોગ્યતાનું સત્પાનાશ કરનારીને ચે ઠેકાણે લાવવી પડે.

" પુરૂષની પશુત્રાનાં પરિણામે કુટુંબને અમર્યાદિત વધારો થતો " જતો નથી. સ્ત્રીને રેલ્વે, રેશન પગના નિર્ણય પ્લેટફોર્મ ટીકીટ બેકસે, ધારી કે રૂં! કે એક આમી અંદર નાખી તે ખાતું બેંચુ કે પામરી ટીકીટ મળતી મળતી આવી પડે! શ્રી મચ્છં-કગતાર્યને મંડનમિશ્રની ધર્મપત્નીયે કરી હતી તેવી મહારે ચે. નિર્નાતિ કરતી પડશે.

જરૂર " પ્રમના શામનમાં સ્ત્રીઓનો હારસો પહેલો અને સોથી મહોટો હોયો. લેખએ કારણુકે અંગનાં અણુએ અણુ ખરચીને સ્ત્રી જીવતું વેચે છે. " આતંતુક રાહસેખમાં આજ વિવધ આવશે. લેખ તંત્રી સારેખને પહેલેથી આપી દીધેલા હોવાથી અને તેયે મુદ્રિત હોવાથી મુકાન, બદલવાની સંકાને સ્થાન નથી. સ્ત્રીને સ્ત્રીપણું હોય ત્યાંજગી મર્જ, દક્ક પ્રાપ્ત થયેલાજ છે. પુરૂષને આંખળીન ટેરવે રમીડવે એનો સ્ત્રીનો જન્મસિષ્ઠ કક્ષા છે. પાંચ મીટીંગના પ્રેસીડન્ટ અથવા આઠ મીસના, એજન્ટ યરામાં ચાર પુરૂષ, જેવી સ્ત્રીએ! શીંગવ મતે આનંદ નથી. સ્ત્રી મહાકાર્યો કરવાની સકિતની છન્છા કરનારી નથી પંડુ મહાકાર્યો કરી શકનાર પુરૂષો પાસે ધાર્યા પ્રમાણે કરાવવાની મજલ નથાપિ ગુપ્ત સન્તાની તે ઉત્સુક ઉપભોગી તથા અભિમાની હોય છે. જરૂર દક્ક પ્રાપ્ત થાયછે, પણ જે કારણુને લઇને દક્ક પ્રાપ્ત થાયછે તે કારણુનેજ તે ગોજે ઉઘડી મુકવાની તૈયારીઓ યાય તો ? હાકરાં ઉઘેરવા સામેજ પોકાર ઉઘાવાનું ખંડ રચાયુ હોય તો ? ભરમાસુર વરદાનથી અર્ચિષ્ટ થઇ મદાદેવનેજ આળી નાખવા ઉછુકન ન યાય તો ? તો તે દક્ક આપોઆપ નંદ થઇ જાય છે. ' આઓ પુરૂષના બાહ્યારમાં પડવાને હન્દતી નથી " અમે ચે એમજ ધારવા દતા. ત્યારે એમજ કહેતે કે રામને રળવા નથી અને

સીતાને, દગવા નથી ! ખાવા ખુટયું છે, એટલે લઈ લે. કડી ને ઘેરી
પુરૂષ પાછળ ફરી, વળી છે ! મનમાંથીતો જરાએ ખુશી નહીં પડ્યું.
"ત્હારાથી શું, થવાનું છે ! આ જુઠું આલી રંઝાવા" એમ કહીને
પુરૂષને દગડાએ ત્રાખરો, જેમનું પોષાકિપરોકન નંજર ૩ નું છે તે
આવા સંયોગોમાં પુરૂષને કદેશે કે "તું આર ખાવાનેજ યોગ્ય છે.
ત્હારા પુરૂષાતનમાં પુલો મુકામ મથો દોષે તો પેર ચુકીયા અને
આપ ત્હારી પપડી ત્હારી ખેરીને." બીજે પહેલીએને પેણ
જણ્યારો કે "જે છે તે આખા વાટકામાંથી અર્ધી સંતેષે,
ખાઈશ અને ખાવા દઈશ તો પુરૂષમાં એ રગવત્ સામર્થ્ય આવશે.
તમે પુરૂષો સામાં શીંગડાંજ મોડો તો મુરોપીયન જાનપાનીઝ તથા
પારસીઓ પેઠે તમારી દરરાજી યત્ર માંડશે કે જેનો આર્થ વધારે
પૈસા આપે અથવા જે ખેરી ઓછામાં ઓછા ખરચે ધરખર્ચ અન્ના-
વવાનો કંદાદટ કરે તેનું લીલાંધે પહેલું." સ્ત્રી પુરૂષનો
સુખ દુઃખની સમાનભાગી સંતોષી જન્મમાયા મરી ગઈ એટલે
તો દુઃખ દે ત્યાં લગી ચરતી નીકરે પાંજરાપોળોનો ન મણીયાતી ગાય
યજ." સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પર ને ત્રિશેષ લેખ એમાં જે મજા રાન્નિ,
સુખ તથા શ્રેય છે તે સ્વાત્માર્થે ના દુઃખાળ તથા લાતોના સુખા-
ળમાં નથી."

જેરા તરવાર મ્યાનેમાં રાખો, મર્યેનિ લીધે યનયની રહેલાં
તમારાં ઘોડાં જરા એથી રાખો, જરા સદનશીલ યાઓ, જરા
દખાદેખા, વૈભવો વધારી દેનાં વિચાર કરો, તમારા પોતાના કાર્યક્ષેત્ર
તરફ વળો, જીનમાં આંડો ઠેંકયો રાખીનેયે અંધારોદણ કર્યા વિના શું
નથી ચાલતું ? એમ દીર્ઘદ્રષ્ટિ બરો, જેની મદતોનું પુનરુત્થાપન કરો.
તથા ઉત્તમ વસારી પ્રજા ઉત્પન્ન કરો કે જેથી આખી પ્રજાનું
કલ્યાણ થઈ જાય. આં માર્ગે પ્રગત્નશીલ સ્ત્રીઓને પ્રારંભમાં કઠાય
આત્મસુખને તિલાંજલિ દેવી પડશે દેહોર્થે મત્સુખ તો તેમનુંજ ચરો
તથા ભવિષ્યના સ્ત્રી વર્ગને આત્મસુખ સ્વાર્થીસુખ તથા માતૃસુખ ત્રણે
નો માર્ગ દર્શાવનારી પ્રમાતામહી યત્રાનું સદ્ભાગ્ય તેમનેજ પ્રાપ્ત થશે.

“‘ટ’ ‘ટકા’ ‘જેટલો’ ‘વર્ગ’ ‘ઓઝોન’ ‘પોપલ’ તથા ‘રેલ્સ’ કરના અસંમર્થ નિવડયા છે.” હજારો વર્ષથી ‘કમાતારી’ ‘કમાતો’ નિબંધાત પુરુષ જે ‘દુદ્દે’ કરીને ‘સુવર્ણ’ મુખિમાં અસંમર્થ નીવડ્યો છે તે ‘દુદ્દે’ વતો પરાજય ‘કરવો’ ‘શું’ ‘ઓઝોન’ માટે ‘અંતિ’ ‘સુલભ’ છે? “તેને મળે ત્યાં તું ‘થેરી’ ‘ખો’ અને ‘મહેને’ મળે ત્યાં હું ‘થેરી’ ‘આઉ’” એ નીતિ પ્રચલિત કરવા ‘કરતાં’ ‘શ્રી’ તથા ‘પુરુષ’ અને ‘પોતપોતાની’ ‘મગજ’ શક્તિ ભેગી કરીને ‘પ્રેમ’ તથા ‘સંપત્તિ’ ‘દુદ્દે’ ‘નો’ ‘વિનોદ’ કરવા ‘યોમંધ’ એ ‘વિશેષ’ ‘સુદ્ધ’ લલાચક છે: દેશમાં ‘પ્રાડ’ ‘પડી’ અને ‘લુંટારા’ ‘આધ્યા’ અને ‘બારણાં’ ‘ઠાકે’ માંડપાં ‘એટલે’ ‘બેરી’ ‘પેટી’માંથી ‘દારી’ના ‘કડાડી’ ‘આપી’ને કહે “‘દ્યો’ ‘આ’ લાઇ’ ‘જાઓ’ ‘રાંડો’ ‘પંજા’ ‘કુબાર’ને ‘આપી’ દેરાતો હતો” અને પુરુષ કહે “‘રાંડ’ ‘રોજ’ ‘ટકટક’ કર્યા કરે છે. ‘લ્યો’ ‘આ’ ‘ચાકુ’ ‘જરા’ ‘એની’ ‘જીવ’ ‘વાદતા’ ‘જાઓ’” આ ‘ઠીક’ ‘લાગે’ છે, કે ‘બેરી’ની ‘મુખિયા’ ‘છાત્રાણી’ ‘જીમંધર’ ‘બેરી’ થી ‘તેમ’ ‘બરણીયો’ ‘હતી’ ‘નાખે’ અને ‘પુકડક’ ‘કગુ’ ‘ધાકુ’ ‘અંદર’ ‘પેંસા’ ‘સપરા’ ‘પડે’ ‘એટલે’ ‘પુરુષ’ સાંભેતા. ‘વડે’ ‘કુટી’ને ‘અંધાને’ ‘પ્રગ’ કરે એ ‘ઠીક’ ‘લાગે’ છે? જ્યારે આપણે ‘કાયમ’ની ‘ગુલામગીરિ’માં ‘રખવાનો’ ‘નિશ્ચય’ તથા ‘સ્વાર્થ’ ‘દોષ’ નેમને તો ‘જાનુકર્ષા’ ‘નાજુક’ સંજ્ઞા ‘જોડાયેલાં’ ‘શ્રીપુરુષ’ વચ્ચે ‘કટુતા’ તથા ‘વેર’ ‘વધારનારા’ ‘જેટલાં’ ‘ધર્તી’ ‘જંગે’ ‘તેટલાથી’ ‘વિશેષ’ ‘આનંદ’ કે ‘કોઇ’ ‘દીવમ’ ‘યશસ્વી’ અને ‘ઉચ્છવારી’ ‘નાખનારી’ ‘પ્રજા’ ‘પાકેજ’ નહિ. પણ આપણું ‘કાળજી’ ‘કેમ’ ‘ધરેલું’ ‘મુઠાઇ’ ‘જણું’ છે? ‘વડનાં’ ‘ઝંઝડતાં’ ‘પૈરભાવથી’ ‘પરપર’ને ‘ધીકક’ રનારા ‘શ્રી પુરુષ’ની ‘યશસ્વી’ ‘પ્રજા’ ‘કોઇ’ ‘કાળે’ કે ‘કોઇ’ ‘રથ’ ‘માંજણી’ છે?

પુરુષ સાહસમાંથી પાંચ મુધી-ઓશીમમાં વૈનર કુટીઆને તેનું નામ “માખી પેડે બેસી આવતું” અને સાંજનાં પાચેથી ખીમ્મ દીવમના સાહસ વાગેલા મુધી પુરુષને આગમ. ‘વિતેદિ’ અને ‘ઝારસાંકી’” ભોગવતો કહેવો એ નીતિ દારૂઓત્પાદક છે: આપણે એક કમીશન નામીએ અને નકકી-કરીએ કે દિવસે દિવસે પુરુષ પોતાનો ભારે સ્ત્રીપર નોખતો આવે છે કે સ્ત્રી પુરુષ પર? હું તો નવાનવા રંગો ભેતો આપણું અને સ્ત્રીવર્ગની સિખિ. ‘જોડકું’ “ ‘છાકરાને’ ‘એની’ ‘મા’ ‘તેડે’” એ પ્રચાર.

અવલોન. તથા સ્ત્રીકેવલ આખરે સદયા વદયા પછી એ પુન
પ્રાપ્તિ થયા વિના રહ્યાં નથી. આફ્રીન. મ્હને પોતાને તો બાલગર્ભવ
ની કે મારદર નજીરની વીંચમાં જતે જતે સલાહરેલી જ્ઞાનસદરી
કરતાં વિશેષ આનંદ થઇ ગયો. આખર જીત સ્ત્રી જાતિનીજ છે.
સ્ત્રી પુરુષને રમાડી રોકે છે. આ કિલોતપાટીવાનરૂપવદવારેચ્છા
જમનમાંથી અદ્રશ્ય થ.ય એટલીજ ધ્રુવરીને તથા શુદ્ધસ્ત્રીને પાર્થના
છે. ચર્યાપત્રી પુરુષ હોય તો અમે પુર્ણાનંદવેશથી હાય મિત્રાવિયે
છીએ. સ્ત્રી હોય તો માનપુર્વક સ્નેહ વંદન તથા પ્રણામ કરીએ છીએ.
એજ એ સૂત્ર હમાવવાને વાલેખે યોગ્યલો છે, અને એજ સૂત્રો
વિશેષ વિસ્તૃત કરવામાં ચર્યાપત્રીની સદાનુશ્રુતિ અમે પ્રાર્થાએ છીએ.

“સ્ત્રીઓને તિડગાઇ” કહેનારને પરબારી દ્યુનેટીક એસા
મુક્તમમાં મોહકારી દેશે પડે. પણ જે સ્ત્રીઓ સુષ્ટિનિયમ ન મમજી,
પુરુષ આજનીજ સદીમાં મુવર્થ્યુમિના મધ્યમાં રહેનાં સ્ત્રી જાતિનું
પોષણ તથા રક્ષણ કરવા શા કદચ્છથી અસમર્થ નિવડ્યાં છે તેના
નિર્ણય ન કરતાં એપુરુષ વ્યવસ્થા ॥ અદત્ત અદત્ત કરવા ઉમલક
રહી છે, જે સ્ત્રીઓ પુરુષોને શિક્ષકારવાનો તથા નપુરુષી પૂર ॥
કરવાનો પોકાર કરી રહી છે તે સ્ત્રીઓ માટે (અને વાલેખમાં
તેનાજ માટે શબ્દ વપરાયલો સ્પષ્ટ જોવામાં આવશે) ના, વિશેષ
ઔદાર્યયુક્ત શબ્દ મ્હને જડતો નથી, કદચ્છ કે નપુરુષી પૂરની
ચત્રાવરાની અભિપ્રાયિ બહેનોને એ બહેનોના સંબોગે અથવા બીજા
કેઇ -શાસ્ત્રીય પ્રયોગે સ્ત્રીઓજ જન્મે એવી પ્રજોત્પત્તિ કરવાનો
અખતરો હજી સુધી હાય લાગ્યો નથી.

રૂઢિવાદની અસંગતતા.

“તદમાર્ગે ધર્મ શું” એમ એક નાગરને પ્રશ્ન પૂછીએ તો “શૈવધર્મ ?” એમ જવાબ માપારબ રીતે મળશે. પણ શૈવધર્મ કયો જાતનો ધર્મ છે, તેનું મૂળ શું છે, તેના આદ્યપ્રચારક કેણ હતા, તેના મુખ્ય મિષ્ટાંતો શું છે, તેમાં કમશ દેતા વિકસો થયા છે, વગેરે બાબતોમાંથી એક વિશેષ પણ નિશ્ચિત ખત આપનાર નાગર કેટલા છે ? શંકરને પરમેશ્વર મની. તેને પૂજનાગ આપણે છીએ એમ લગભગ બધા માને છે. શિવમાં માનતા છતાં, શૈવનિમલ ત્રિંગપૂજ કરીએ છીએ તેનું મૂળમૂલ કારણ શું છે તેની શાંતીય તપાસ કેટલાએ કરી હશે ? અને બોગમળે ‘શિવપુનાબ’ વંચાઈ ગયું ને તેમાં આપેલ મગરડ ગરી વાનો ત્રિંગપૂજનાં મૂળમૂલ કારણ તરીકે માની લેવાય છે ને પણ જાણ્યું છે. આવી રીતિમાં “શૈવ-ધર્મના આદ્યપ્રચારક કેણ?” એ પ્રશ્નનો જવાબ ધણી રખત ‘આદ્ય શંકરાચાર્ય’ એમ મળ્યો છે. અત્યારના ચારે શંકરાચાર્યમાં અને એના મઠોમાં આપણે માનીએ છીએ, પણ તેના હાથનું કે તેની સાથે એક પંચતમાં ખાતાં આપણે અમડાનું છીએ એમ માનીએ છીએ તે અસંગતતાને બાજુએ રાખીએ તોપણ આદ્ય શંકરાચાર્યને કેણ અને તેને શૈવધર્મ માથે શો મજબૂત હતો તે તપાસવાનું પ્રાપ્ત થાય છે.

૧. ‘શૈવધર્મ’ નો ઇતિહાસ અને તાત્વિક વિષયોનો વિશેષ એક બીજા લેખથી અર્થા કરવા વિચાર છે.

આઘ શંકરાચાર્યના જીવનના પ્રમંજી નીચે પ્રમાણે છે :

શંકરાચાર્યનો જન્મ મલ્લારની નગરૂદી વાહાણ જાતમાં થયો હતો. તે જો કુટુંબમાં જન્મ્યા હતા તે કુળના ધર્મદેવ શિવ હતા એમ કેટલાક માને છે અને ધણાખરા એમ માને છે કે તેનાં કુળમાં શાકતધર્મ હતો. શાકતધર્મમાં પણ શિવની વાતો છે. યુવાન વયે તેણે વૈદિક ધર્મનો અભ્યાસ માંડ્યો. ગૌડપાદના શિષ્ય ગોવિંદ તેમના ગુરુ હતા. તરત જ તે સંન્યાસી થયા અને દેશમાં મધે ફરવા લાગ્યા. આં મુસાફરીમાં તે કુમારિલત્પદ તથા મંડનમિથ્ર અથવા મુરારાચાર્યને મળ્યા એમ હંતકથા છે. પણ સંન્યાસી તરીકે તે ખુરીદન જેવા સખ ન્દોતા. પોતાની માતાની મંજુકિયા તેમણે જાતે ઠરી હતી. તેમણે ચાર મઠો સ્થાપ્યા. રાત્રના પ્રમાણે તે કેદારનાથમાં, ખત્રીયા વર્ષની વયે દેવ થયા.

તેમનાં લખાણોમાં મુખ્ય તેમણે લખેલાં બાબો છે. ઉપનિષદ ઉપરનાં તેમનાં લખાણો પ્રખ્યાત છે, પણ તેની અમર કૌર્તિ તો તેમણે લખેલું ‘લક્ષ્મણ’ ઉપરનું લખાણ જ દર્શાવી રાખે છે. અદ્વૈત મનનો ફેલાવો તેમણે જ કર્યો. તેમણે પોતાની મુસાફરી પરમ્યાન ધણા જુદા જુદા મઠોં અનુલબ્ધા હતા. અને પોતે અદ્વૈતમતમાં માનતા હતા, વિષ્ણુ, શિવ, શક્તિ, સૂર્ય વગેરે દેવતાઓનાં સ્તોત્રો મનાવ્યાં છે એમ કહેવાય છે. ૨

આઘ શંકરાચાર્યની જાંઘીની આટલી ખામતો એકડી કંપાં પડી એમ પ્રશ્ન કરીએ કે “તે શૈવધર્મમાં માનતાં હતા” તો તેનો જવાબ ‘ના’ જ મળે. તેમને શૈવધર્મની સાથે કંઈક સંબંધ હતો ને કયુત. નેમો. કુલધર્મ શૈવ હતો એમ મનાય છે ને ઉપર લખ્યું છે. પણ કેટલાક તેના કુળને શાકતમતનું પણ માને છે. — શંકરાચાર્ય શૈવધર્મમાં માનતા એમ માખીન કરવા માટે એવું દેવામાં આવે છે કે નેઓએ શિવનાં સ્તોત્રો પણ લખ્યાં હતાં. પહેલી નજરે તો

શાકતધર્મના ધતીગે! ખુદ્લાં ક્યાં દતાં, તેમજ દક્ષિણમાં, મહત્તારિ નામે કુતરા તરીકે શિયને પૂજતા તેની અને કાપાલિકના ભૈરવની પૂજને ઉખેડી નાખી હતી. ૬

આવી સ્થિતિમાં શંકરને શૈવધર્મી કહેવો તે આપણે માન લેવા જેવું હોયતો ભલે હોય પણ તેને અપમાન પહોંચાડવા જેવું તો છેજ. શંકરાચાર્ય—આર્ચ શંકરાચાર્ય—વેદાંતસૂત્રના ભાષ્યકાર શંકરાચાર્ય—શૈવધર્મી નહોતા જ તે મિધ્ધ છે, અત્યારે જો આપણે શંકરાચાર્યને શૈવધર્મના પ્રતિનિધિ માનો આર્ચ શંકરાચાર્યમાં માનતા હોયએ તો તે ભૂલ સુધારવાની જરૂર છે. બાકી જગતમાં સર્વદેશીય પ્રતિભાશાળી પુરૂષ તરીકે ગણાયેલ અને વિશ્વસમસ્તમાં, અપૂર્વ અને અમર તત્ત્વવર્ણન કરાવનાર શંકરાચાર્યના પ્રભાવ અને પ્રતિભા પાસે કોણ મસ્તક ન નમાને?

સુરતરાય અંબાવીદાસ વસાવડા.

‘કેટલાક નાગરો’ વિશે નોંધ.*

અમર—અમરજી કુંવરજી દીવાન. મશહૂર અમરજી દીવાન જુનાગઢની દીવાનગીરી કરી ગયા છે.

રઘુનાથદાસ—મશહૂર અમરજી દીવાનના દીકરા. જુનાગઢ તથા નભનગરની દીવાનગીરી કરી ગયા છે.

અનંત—અનંતજી અમરચંદ વસાવડા દીવાન જુનાગઢ તથા રાજકોટ, વગેરે કાઠિયાવાડનાં ઘણા સ્ટેટોની દીવાનગીરી કરી ગયા છે. જેનાં નામથી ‘અનંતધર્મસેવ’ “અનંતજી મોડિંગ” વગેરે સ્થપાયેલ છે તે.

ગોકુળ—ગોકુળજી સંપતરાય ઝાલા. જુનાગઢના દીવાન થઈ ગયા છે. ‘ગોકુળજી સંપતરાય’ ઝાલા વેદાન્ત પ્રાદ્ય’ યુનિવર્સિટી તરફથી સ્થપાયેલ છે તે.

ભગવાનલાલ—ભગવાનલાલ મદનજી જોશીપરા. જુનાગઢના રહીશ. કાઠિયાવાડ એજન્સી સ્થપાણી ત્યારે નેટીવ એજન્ટના હોદ્દા પર રહી મશહૂર થયેલ છે તે.

રૂગનાથરાય—રૂગનાથરાય ગૌરીદાસ વૈષ્ણવ મજમુદાર. કાઠિયાવાડમાં, એજન્સીમાં સાડા વર્ષ સુધી કામ કર્યું હતું. ગાયકવાડ સ્ટેટ તરફથી ગામગરાય તથા વતન ખાનાર કુટુંબ છે. જુનાગઢના રહીશ.

દલ્યાણરાય—ઉપરના જ કુટુંબના મજમુદાર.

* આ અંકમાં આગળ છપાયેલ કાવ્ય ઉપર આ નોંધ પ્રકાશ પાડે છે.

મજ્જદાસ—તેઓ પશુ ગાયકવાડી મજ્જદાર, વતનદાર, તથા ગીરાશદાર, જુનાગઢના રહીશ હતા. તેઓએ ઘણાપુરીનું દાન કરેલું તે હાલ પણ તેનાં નામથી તે મહોદ્દો ચાલુ છે.

દુલેરાય—રૂગનાથદાસ બાઈના દીકરા. ઉપર પ્રમાણે ગાયકવાડી વતન તથા ગીરાશદાર, ઉપરાંત એજન્સીમાં દફતરદાર હતા. તથા રા. બા. તે હદયાગ મળ્યો હતો.

શુલાભરાય—શુલાભરાય અંબાશંકર જોશીપરા, જુનાગઢના રહીશ. એજન્સીમાં ઓધેદાર તથા પેન્શનર હતા, વાત્રાઓ ઘણી કરેલી.

ઈદ્રજીત—વૈદ્ય ઈદ્રજી નરભેરામ વૈદ્યજી, જુનાગઢના રહીશ. મૂળ કુટુંબ કાશીની બાલુથી આવેલ, મસહૂર વૈદ્ય હતા. નવાબસાહેબના વૈદ્ય તથા નોશકરી હતા.

જગન્નાથ ઝાલા—જુનાગઢના દીવાન થઈ ગયા. ગોકુલજી ઝાલા. પુરોહિતમંત્રણ ઝાલા વગેરે તે કુટુંબના, ગીરાશ મેળવનાર.

પ્રભાશંકર—પ્રભાશંકર નાનાબાઈ વંસાવડા, જુનાગઢના રહીશ. અમરજી દીવાનનો જમાનામાં લશ્કરના સીપાહીસલાર હતા. જુનાગઢના રાજ્યમાં હતા. બાગરીઆવાડ તાંબે કરી દેનાર તથા દીવાન ફીરંગીને હંકાવનાર. અમરજી દીવાન બાદ થોડો વખત જુનાગઢમાં દીવાનગીરી કરી હતી. પણ અમરજી દીવાનનો માફક તેમને પણ તેમના પ્રતાપનો બીકથી જ મારી નાખવામાં આવ્યા હતા.

મણિ—મણિશંકર જટાશંકર ફીકાગી: કાઠિયાવાડ એજન્સીના મજ્જદાર, ઝાંઘર હતા.

મણિશંકર—મણિશંકર નરભેરામ વૈદ્ય ઉર્ફ મણિશંકર દીવાન જામનગર તથા ગોહલ સ્ટેટમાં હતા, અમરજી દીવાનના કુટુંબની દીકરીના વંશના. ગીરાશદાર.

નૃસિંહ—નૃસિંહપ્રસાદ હરિપ્રસાદ જીવ, એજન્સીમાં ઓધેદાર હતા. જુનાગઢમાં રાજ્યસલાહકાર હતા,

ગોવિંદ—ગોવિંદજી ઝાલા, જુનાગઢના રાજ્યમાં સારા એાધે-
દાર, જગન્નાથ ઝાલાના વંશજ.

ન્યાલયંદ—ન્યાલયંદ રૂપસંકર ધોળકીયા. ગોકુલજી દીવાનના
વખતમાં નાયબ દીવાન જેવી સ્થિતિએ, રાજ્યના સારા અધિકારી
હતા.

નરસિંહ—નરસિંહ, મહેતા મસહૂર ભક્ત, શ્રી નરસિંહ મહેતા-
ચોરાવાળા.

પરખત—પરખત મહેતા નરસિંહ મહેતાના કાકા. પરંમ ભક્ત હતા
મોંગરોળની ગોમતી વાવમાંથી રજુહોડ રાયજીની મૂર્તિ એમને દાસ
આવી હતી, તેની સ્થાપના જુનાગઢમાં રજુહોડરાયજીનાં મંદિરમાં
કરી. દાસ પણ તેની પૂજા ચાલુ છે.

શ્રોધર—રા' નોંધજીના બાપ રા' દયાસ ઉર્ફે ગુદરિપુના દીવાન
હતા. શ્રીધર નાગર.

ગિરધર—ગિરધરરાય માધવરાય ધોળકીયા, જુનાગઢના રહીશ.
કાંડી દરબારોના માલીતા તથા મસહૂર દારભારી. ગીરાશ મેજવનાર.

ભદ્રવ—ભદ્રવરાય હરિશંકર વસાવડા. જુનાગઢના પ્રખ્યાત
પ્રભુદાસ નાનાભાઈ જે અમરજી દીવાનના ગમાનામાં થયા તેના વંશજ
એજન્સીના જુના ભહેર રહીલ. જુનાગઢના રેવન્યુ કમીશનર.

નોંધ: કડી ૩, લીટી ૫. નીચે પ્રમાણે વાંચવી.

એસે ઝાલા જગન્નાથ, પ્રગટ પ્રસાસંકરજી.

કમળોરનો કદો શુન્ન અને તાકાતનો સમુદ્ર

હિંદુસ્તાનને અત્યારે કેવા માણસની જરૂર છે ?

મજબુત અને બળવાન

તે કેમ થવાય ? તેનો એકજ ઇલાજ અને તે
દુનીઆમાં પ્રખ્યાત થએલ

લાલવાણીઝ નરવેન્ટાઈન

મનુષ્યને તાકાત આપે છે.

ખીમારીનો કુદરતી ઇલાજ છે. મગજનું ફરવું. આંખોને
અંધારા આવનાં, કમરનો દુખાવો. નસોની ખીમારી કમળોરી
કબજિઆત, ચીર્યનું કમળોર થવું. લોહી કમળોર થવું અને
કમી થવું છાતીની કમળોરી મોંનું સુકાઈ જવું. અને મોંમાંથી
ખરાબ વાસ આવવી. સાંધાનું દુખવું. બદનની કમતાકાત, મગ
જની કમળોરી. ઘણા પસીનો આવવો વગેરે વગેરે દરદો ઉપર
અકસીર ઉપાય

આજકાલ હજારો મનુષ્યો હૈદની સખત ગરમીથી તથા
મનનાં સખત બોળને લીધે બદહજમી, તાવ અને બાળ દર-
દોથી પીડાતા દર્દીને 'મા એકજ આરોગ્ય બતાવવો સુદેશ'

બચ્ચાં અને પુરૂષો સ્ત્રીઓ અને બાળકોની અશક્તિ
નો આ કુદરતી ઇલાજ છે,

બધા વેપારીઓ ગાસેથી મળી શકશે

સોલ એજન્ટસ:—

જે. તીરથ એન્ડ કંપની,

હવા વેચનાર, બંદરોડા, — કરાચી.

ધી પીપલ્સ ઈન્સ્યુરન્સ કુ. લીમીટેડ

અગત્ય વગદાર ડીરેક્ટરોના આશ્રય નીચે સ્થપાયેલી.
વધુ વીગતો નીચેને ઠેકાણેથી મલશે:—

સીધના ચીફ એજન્ટ:—	} હેડઓફીસ, ૧. ચેંબરલેન રોડ, લાહોર.
અમીરચંદ મહરા	
૨૫ રજુમલ શીવનમલખીદડીંગ, મેરીઅટ રોડ, કરાચી.	

- (૧) હીઝ હાઇનેસ ટીકા અરદમાનસીંગ સાહેબ ચીફ ઓફ બગારીઆન
- (૨) લાલા દુષીચંદ જાર-એટ-લો, લાહોર.
- (૩) બાબા ગુરદતસીંહ પ્રોપ્રાયટર, જી. એમ. સ્ટીમશીપ કંપની અને
કોમોર્સિયલ મર. અને પ્રમુખ શીરોમણી અકાલી દળ, અમૃતસર.
- (૪) મોલવી નફરઅલીખાન, માલિક જમીનદાર.
- (૫) સરદાર મંગલસીંગ મેનેજીંગડાયરેક્ટર અકાલી ન્યુસપેપર્સ અમૃતસર.
- (૬) શેખ સીરાજદીન પીરાણા, વાઇસ પ્રેસીડન્ટ પંજાબ પ્રોતેક્ટ કોંગ્રેસ
કમીટી, લાહોર.
- (૭) સરદાર અત્તરસીંગ, જાર-એટ-લો, સહીય ગુજરાનવાલા
- (૮) પંડીત પ્યારે મોહન દતાત્રય ખી એ. એલ. એજ. બી. લાહોર.
- (૯) સરદાર શાદુલસીંહ કરીશ્વર. મેનેજીંગ એજન્ટ (એક્સ ઓફીશીયો)

શેર હોલ્ડરોનો લાભ:—(૧) સહી સલામત વ્યાજ (૨)
મારો નફો (૩) સીધો વહીવટ (૪) કરકસર ભરેલો કારોબાર.

વીમો ઉતારનાર માટે:—(૧) પસંદ પડે તેવી યોજનાઓ
(૨) પ્રીમીયમ મધ્યમસરના (૩) લાગણી ભરેલો વર્તવ (૪) તાત્કા-
લીક ધ્યાન.

એજન્ટોને:—(૧) ઉદાર કમીસન (૨) યોનસની ગેરંટી (૩)
પ્રાયમી સ્થાન (૪) મક્કત તાલીમ.

“ ખરેડી ખાંગો થ્યો”.

‘મ પડે મ પડે, મારા આધાર’ વગેરે ગણકરે. જેવીએ કહ્યું છતાં મિત્રનાર ‘ખાંગો’ -હોતો થયો? અસ્તિત્વ અને નાશનો ક્રમ દુનિયામાં કંઈ નવો નથી. માત્ર જ્યારે એ ક્રમનો, દેખાય તેવો અકસ્મ ભંગ થાય ત્યારે ખીનઅનુભવીઓ છાતીએ હાથ મુકી, ચકળ વકળ આંખોથી, મૂઠ જોરા હૈયાંએ દુનિયાના આ ક્રમનાં તત્ત્વજ્ઞાન વિશે મૂક વિચાર કરવા બેસે છે.

આવો ક્રમભંગ દમણાં થયો અ. ગજેન્દ્રરાય શુક્લાખરાય જીવનનાં અવસાનના સમાચાર યોગજી દિવસ પહેલાં મળ્યા. જીવનની પહેલી પચ્ચીસીજ પુરી કરી હતી, અને જીવનવિકાસ કરી ‘પ્રભુતામાં પગલાં’ માંડવાની હજી તો શરૂઆતજ કરી હતી ત્યાંજ તેનું મૃત્યુ થયું તે જગત ક્રમભંગ જેવું નો લાગેજ. તેના સ્વમાત્ર વિશે, તેના જીવનના બનાવો વિશે કે તેના વગ્નચિ કે મેકાલે શા પ્રતિભાશાળી ઔષ્ધિક વિકાસ વિશે તેના અંગત જાળખીતાઓને યાદ દેવરાવવાની જરૂર નથી. પણ ક્રમભંગ થયો એમ ખીજઓને પણ જણાય માટે તેનાં જીવનની થોડીક રેખાઓ નીચે પાડી છે.

ગોંડલનાં પ્રખ્યાત જીવ કુટુંબના ને ‘તખીરા’ હતા. રા. રા. ગણેશરાય જીએ અજ્યામમાં મેળવેલી નામના અને કીર્તિ તે જાણીતી છે. રા. ગણેશરાયના ભાઈ રા. શુભાંજરાય દુલેરાય જીયના ગજેન્દ્રરાય પુત્ર થાય. ન્દાનપણથીજ અજળના નેમનાં મ્દેાં પર તરવરતી. પણ તેઓ ખી. એ. અને એમ. એ. ખાસ થવા ત્યાં સુધીનાં તેમનાં

જીવનના ખનાવો લગભગ સાધારણ છે. મેટ્રીકમાં, બી. એ. માં અને એમ. એ. માં તેમણે પોતાની ફર્સ્ટ ક્લાસ- પ્રતિભા બતાવેલી અને ઘણા ઇનામો મેળવેલાં છે. એવટે જાણ વેદાંત પ્રાપ્ત મેળવી પોતાનાં કુટુંબની નામના રાખી, કારણ તેમની પહેલાં તેમના કાકા રા. રા. ગણેશરાયે પણ એ ઇનામ મેળવેલું હતું.

પણ તેમની જીવનરેખામાં તેમના આત્માને પ્રત્યક્ષ દેખાય તેવો વિકાસ તો પછીજ થયો. એમ. એ. પાસ થયા પછી સુરત કોલેજમાં તેઓ અંગ્રેજીના પ્રેફેસર નીમાયા. ડકકન એન્જ્યુકેશન સોસાયટી જેથી આત્મત્યાગની પધ્ધતિએ ચાલતી સોસાયટીમાં તેઓ જોડાયા અને સ્વાર્થત્યાગની વૃત્તિ બતાવી. ત્યાં કોલેજમાં. તેમની શુદ્ધિના તનમનાટથી, તેમના વાંચનની વિશાળતાથી અને પોતાનાં ભાવણોમાં જીવંત રમ રેડવાની તેમની અપૂર્વ શક્તિથી, વિદ્યાર્થી તેમજ પ્રેફેસરોને તેમણે લગભગ ગાંઠા કરી મુક્યા હતા. તેમની આ રમ જગાડવાની શક્તિની વાતોના પડ્યા દૂર દૂર ખુજાઓમાં પણ સંભળાતા પણ આ તો એક વાત થઈ.

તેમણે મુકેલ સાહિત્યવારસો ગુજરાત કદી બેદરકારીથી ત્રીસરી શકે તેમ નથી. તોડ દત્ત કે એટર્નની યાદ દેતા આ પ્રતિભાશાળી પુરૂષ કાદસ કે શેલીને ઘણા મળતા હતા. તેમનાં જે સખાણો ગુજરાતનાં જુદાં જુદાં સામયિકોમાં પ્રસિધ્ધ થયાં છે તે બધાંય તેમની અર્પણપક્ષ છતાં એ પગિપક્ષ પ્રતિભાની ખાત્રી પૂરે છે. તેમણે મેળવેલું, ભાવનગર સાહિત્યપરિષદ વખતનું ‘પાદ્મપુર્તિનું’ ઇનામ હજી ઘણાને યાદ હશે. ત્યારથી તેમને સાહિત્યની ચટકી ઝાગી તે ઉત્તરોત્તર એટલી વધતી ચાલી કે તેમણે લખેલાં કાવ્યોનો સંગ્રહ ન્યારે બ્હાર પડશે ત્યારે ગુજરાત જાણી કે કેવો કવિ તેણે ગુમાવ્યો છે. ભાવનાવાહી (Emotional) કવિ તેઃ તેના જેવો ગુજરાતે હજી નથી જોયો એમ કહી શકાય. ‘શરદ્પુનમનું’ (નાગરિક પુ. ર. અં. ૧) તેમનું કાવ્ય નિરાશાજનક સૂર કાઢે છે છતાં ભવભૂતિ કે કાળિદાસના ભવ્ય મનોવિ-કારોની યાદ દે છે. ભવભૂતિના ન કિલ દેવ્યાઃ વાળા શ્લોકકે કાળિ-

દાસના 'સુતનુ હૃદયાત્મત્યાદેશ' વાળા શ્લોકને પણ જરાક ઝાંખું પાડતું તેમનું સંભારણું નામનું કાચ આ સાથેજ પ્રસિધ્ધ થાય છે. પણ આ વાક્યમાં વાતો કરવી નકામી છે. તેનાં મિત્રમંડળ તરફથી તેમના લખાણો પ્રસિધ્ધ કરવાની યોજના આદે છે તે અમલમાં આગે ચુગરાત પોતે જ તેની કદર કરશે.

∴ અને નાગરી નાતને ખબર છે કે ગજેન્દ્રરાય કેમ હતા ? આપણા કેટલાક હિંગતા સિતાસંચોને આપણે બેદરકારીથી મરવા દીધા છે ? કેટલાં Gems of purest ray serene ને આપણે, બેરીકરા-ધથી સંસારપટમાંથી વિદુષ્ઠ થવા દીધાં હશે ? નૃસિંહચંદ્રેતા જેવી ચાન્ત પ્રતિભા પણ આપણે તેના જીવનકાળમાં જીરવી નહોતાં શક્યાં. જીવ-તાના યુગ્મો વ્યક્તિગત મતાંતરે ભૂલી સ્વીકારતાં આપણે હને શીખણું ? કે હજી પણ વધુ બુદ્ધિદાનો મમાજને જોષએ છીએ ?

સંભારણાં.

[પોતાનાંજ ગત-ગ-જીવનને અનુસરી લખેલ આ કાવ્યમાં કૃત્રિની પદ્ય બુદ્ધિ કેવી યાત નેતું સચોટ નિર્દર્શન છે. ભવભૂતિનું "ત કિલ દેવ્યાં ૦" વાળું કાવ્ય તેના મૂળ કે-તેજઃ સંધોગ રૂપે છે. પણ શું વિચારની મૌનિકતામાં કે શું ભાષાની ગંભીર સંરક્ષતામાં આ કાવ્ય ગદ્યાન ભવભૂતિને પણ ક્ષણભર ભુલાવી દે તેવું છે. આપું કાવ્ય વાંચી રહ્યા પછી મનમાં પ્રશ્ન યાય છે કે ભારતનામય કાવ્યમાં ગુજરાતે આપું બીજું કાવ્ય મેળવ્યું છે ખરું ?.....તાંત્રી.]

કંઈક ચિત્રો એવાંયે છે. ધૂવે શતધાર જો
ફરી ફરી બનેતાજ સંગે ભુંસાય ન રેખ કો;
પ્રકાતપટમાં પૂર્ચાં ચિત્રો ધૂવે નક્ષત્રી,
મલીન મટતાં ધોવાતાં એ નવીન ફરી ફરી.
કદી ન બનતાં આછાં, અંધાં, ન મંદ થઈ જતાં;
દિવસ તડકે ઉડી જતાં ન કાળ વહી જતાં,
ધરતી ઉરને કોરી બેઠાં અખંડિત બેઠેન શાં
સ્મરણ-પટને ઉગા કોરી વહે જળ કાળનાં.
અમર ક્ષણના કુંજાં ચિત્રો બૂલાય ન અંતરે,
અમર રસનાં ઉડાં બેઠેના સૂકાય ન અંતરે,
ગત-જીવનને સંભારે એ અનુભવ ધન્ય છે-
જડ જગતમાં જોવું રાવું ન જીવન અન્ય છે.

નજર પડતું ખાલી ખાલી બધે સુનકાર જ્યાં,
 હૃદય રડતું ખાલી ખાલી પડે ભણકાર જ્યાં;
 ઉર ફફડતે ખાલી ફાંફાં. ન ભૂત મળે ફરી
 ગત સમયનાં સ્થાને ઘેલાં! જુવું કંઈ વીસરી.
 વિસરી વિસરી વીત્યાં સ્વપ્ને જગે જીવતાં જનો.
 જીવન મચડી મૂંઝે મોઢે વૃથા મથતાં જનો;
 પણ પ્રથમનાં સ્થાને પાછાં ઉરો અઠળાય કાં?
 જડ જગતમાં જ્યાં ત્યાંથી મચેતન થાય કાં?
 જગત સઘળું એનું એ છે, ઉચે નહ એજ છે.
 પરિચિત સ્વપ્ને પહેલાંનાં જે હજી પણ એજ છે;
 તરસ ઉપડી એવી તે રી. બૂલી સ્થળ કાળ આ
 ચકિત નયને આજે શોધે હવે મગતુંબિહાર?
 પ્રિય સ્વજનનાં ખોખાં પાસે કદીક ઉભાં હશે-
 શરીર સઘળું એનું એ છે-કહો તહીં લેદ શો?
 પણ ન ઠરતી ફાટી આંખો. કંઈક જતું રહ્યું
 સ્મિત સરી જતાં એનું એયે ન જાય હવે સહુ.
 જીગર કચડી લોકો કાજે તપ્યા તપ રામ જે.
 ક્ષણભર સહુ ભુલ્યા જતાં ફરી પ્રિય-કાનને;
 અઝગતના યોગી નોયે રૂવે અસહાય એ-
 “અહીં ન રોવું રોડાયે નો ક્ષમા કરજો મુને”
 યુગ યુગ ગયા, વર્ષો વીત્યાં, પુરાણ બની કથા.
 જનહૃદય ના જીવતાં થાતાં સનાતન સર્વથા;
 ગત સમયના ભાવો જગે, હુઃખી દિલડું દ્રવે
 પ્રણય-ઝરતી લીની આંખો ભુલાય ન આ ભવે.

ત્રિમાસિક

મોઝોની પેઠે 'કુમાર'માંથી વિસ્તરતું ને દગ્દુ પોતાની ધરાણી જાણ દાખતું જાય છે ત્યારે 'કુમાર' ના મંથાવકાને તેની ખચર તો ન પડે તેમ છતાં 'કુમાર' ના વડલાની શીળા જાંવડી એટલે અંગે ધડી પડે છે, એ તો મંથાલક્ષ દમેશાં મમજે જેજ અને જાણે છે ત્યારે તો બેશક દુઃખ પામે છે.

એવી એક મુંદર કુંપળ દમણાં જ ભાવનગર મહામે ખરી પડી. એનું નામ જામ વિજયલાલ. નાગર જાતિનાં એ પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબોતો એ લાલકવાગે જાલક દનો. મોસાળ પક્ષે ભાવનગરના પ્રજાજીવનમાં ત્રીમ વર્ષભરતી અખંડ મેવા અર્પણ કરનાર વૃદ્ધ વીર મુલાખગય ગોવિંદગેય દેમાખગે એ ભાણેજ થાય. પિતૃપક્ષે ભાવનગરના સ્વ મહાગજ તખ્તમિંદજીના માથા રાજનીતિ અને મેકીવાર અંગત મંત્રી શ્રી માકરજાલ મવાખલાલનો પૌત્ર થાય. એના સ્વ, પિતા શ્રી ગમલિકલાલ માકરજાલ મુંઆખર્મા દાકતરી કરતા, અને એ દાકતરી દરમિયાન એમણે કરેલી ગુપ્ત સેવાઓ એક આદર્શ માતવપ્રેમીને શોભાવનારી હતી. આજે એ મેવાઓ પ્રગટપણે નોંધાએલી નથી, છતાં અજગમ છે. ટોટ લાખ કપિયાની રકમતા બદલામાં પણ એક અંગ્રેજ અખળાને ગર્ભપાત કરવાની ના પાડનાર, અને કુમાર્ગે ઉતરેલા એ અંગ્રેજ પુત્રને એક જ વાક્ય કહીને પાપમાંથી ઉગારી લેનાર એ ઇ. ગમલિકલાલ આજે નથી.

એમનો પુત્ર વિજયલાલ પણ માતૃ ને પિતૃ બંને કુળોની ખનદાનોમાં અને સ્વાર્પણવૃત્તિની વચ્ચે ઉછરેલો દનો. પચીસ વર્ષનો પહેલવાન ને દેખાવડો હતો. મદાય દમમુખો હતો અજબવાને પણ પ્યાર ઉપજે તેવો ભદ્ર અને પ્રિયદર્શી હતો. સ્વામી હતો ને પિતા પણ હતો. સહુને માટે રતેદની મૂર્તિ જેવો હતો. ઇન્ટર ક્લાસમાં અભ્યાસ કરતો, દુનિયાના ચાલુ વ્યવહારને દિસાએ અત્યારે પ્રગટપણે તો કાંઈજ નહોતો. પણ શું શું ચલા માટે મચતો હતો ને શું શું ચમક શક્યો હોત, એ વિચાર કરતાં —કુંપળમાંથી કેવી શાખા વધી હોત, એ વાતનો દિમાખ માંડતાં ખરી ખોટ સમજાય છે.

પણ એનું અવસાન તો જગજગતની તે ચડાવવા માટે યુદ્ધ—
એલાં કાષ્ઠ પુષ્પનાં અવસાન જેવું જ સુંદર છે. કેમકે સ્વાર્પણ કરવા
જતાં એનો છત્ર ગયો છે. નવરાત્રમાં માતાજીનાં ઘણાં ઘણાં ગીતો
ગાઈ રહ્યા પછી, ભાવનગર રાજ્યની કુળદેવી ખેડવાર માતાના
વરતેજ નજીકના થાનકની પાસે ખોડિયાગઢ ધરમાં નહાતાં નહાતાં,
પોતાનાથી એક નાના સ્વજનને કુજતો દેખી, પોતાને તરતા નહોતું
આવડતું તેવાત, પોને છીછરા પાણીમાં પણપગ કઢી નહોનો મુકયોજતાં
તે વખતે ભૂડી જઈને, એ કુજતા જાળકને બચાવવા ખાતર હાથ દેવા
માટેજ એ આગળ વધ્યો. કુજતા જાળકે એને ઝાલીને આગળ
ધસડ્યો. વિજયલાલે ત્રીજા એક મિત્રનું કાંકું ઝાલ્યું, પણ પોતે જાય
છે એમ સમજીને એ મિત્ર પણ મરશે એવા ખ્યાલથી ક્ષણમાં જ
ત્રીજા મિત્રનું કાંકું છોડી દીધું, અને પોતે પંલા જાળકની સાથે ધરાને
તળીએ ભેખડમાં ભરાઈ બેઠો. એનું મૃત્યુ અત્યંત શાંતિમય રહ્યું.
તેવું અનુમાન તો, પાણીમાંથી ત્રણચાર કલાક પછી હાથ ઝાગેલા
એના દેહની, જાણે હમણાં જ એ ઉડીને બેઠો થયે એવી તાંઝીભરેલી
ભવ્ય મુખમુદ્રા પરથી મહેજે ખાંધી સત્તાય છે.

આખી છાંદગીતો મરવાળો ઘણી વાર મૃત્યુની એકજ ધડીમાં
ખંધાઈ જાય છે, એ શું સાચું નથી? અને એ જો માયું હોય તો
એવા છવાતમાની વધુ મદદરતની જરૂર પડેથી યોજનામાં અન્ય કાંઈ
રથજો પડી હશે, એ વાન પણ એટલી જ સાચી માની, એનાં સ્વજનો
એ આપને ધૈર્યરતની વધુ નજીક ગયો સમજે અને કદપાત ત્યજે,

એવું ‘કુમાર’ તરફનું એ સહુ સ્વજનોને નાંતવન પહોંચજો!
ખામ કરીને એની ગં. સ્વ. ગહચરીને, કે જેની વેદના અનેક એવી
આર્ષપતનીઓની માફક અત્યારે અમ્રદાજ હોવી જોઈએ.

ભાઈ વિજયલાલનું અવસાન, એવા એવા એના પૂર્વગામી
અનેક નાગર કુમારોનાં અવસાનોનાં રમરણે! તાજાં કરે છે. બાહોશ
બેલાડીઓ, નટો અને કલારસિકો—ભાવનગર નગર કોનાં છે.
પુલ સમાન યુવકો છેલ્લાં દસ વર્ષમાં, એક સિકે એમ છે.
સાંકિયે રસ કેટલા

રીતે મૃત્યુને માર્ગે ચાલ્યા ગયા છે. કદાચ આખી શાંતિનાં કે ગાઢ કર્મોનું ક્ષણ એ રીતે એ થોડાક તરફોને ભોગ અપાઇમેજ જલદી અદા થઇ જવાનું નિર્માયું દરી !

(કુમારમાંથી)

મંત્ર હિપર જતાં રા. રા. રતિપતિરામ ઉલ્લસરામ પંડ્યાનાં શોચનોય અવસાનનો જાણ્ય થતાં હૃદય શિથિલ ખની જાય છે. ઉગતા તારાઓ આમ ખર્ચા ન જાય છે. સ્વર્ગસ્થે સાહિત્યમાં સારો ફાળો આપ્યો હતો. તેમનાં રામાયણ અને મહાભારત નવાન સરળ દ્રષ્ટિ ખતાવે છે. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ અપો.

છનામી યોજના.

અમારા ગયા અંકમાં જાહેર કરેલ છનામી યોજના વિશે દલ-
ગીરી સાથે અમારે જણાવવું પડે છે કે આ લખાય છે તે ઘડી સુધી
માત્ર એકજ ગૃહસ્થે અમને ચોતાની રૂપન જરીને મોકલી છે. પરંતુ,
એ ગૃહસ્થની પરવાનગીથી અમારા વાંચનાગઓમાં હજી પણ કેમ
અંચળતા આવશે, એમ ધારી આ યોજના અમે બીજા ત્રણ મહિના
આહુ રાખીએ છીએ. પરંતુ દુર્યોન છનામી યોજનાને પ્રયોગ આ
જવાબથી ઉપજતા કેટલાક વિચારોની નોંધ અર્ધિ અસ્થાને નર્ધિ ગણાય.

મમાજને અને આજનાં મામલિઓને જે મંઅંધ આધુનિક કાળ
માં છે તે આપણી સમાજને માટે નવો જ અનુભવ છે. અમુક સમા-
જને ધોર નિદ્રામાંથી જગાડવા સામલિઓની જરૂર છે એમ મનાય છે.
'નાગરિક' જાતીય અને નાગરી નાતને લગતા પ્રશ્નોની, તેમજ મામા-
જક પ્રશ્નોની વિચારણા અને ચર્ચા ગયાં એ વર્ષમાં, નિખાલસ ભાવથી
સાસ્ત્રીય પદ્ધતિએ કરી છે. ખરી રીતે નાગર જાતિ માટેનું આ 'નાગ-
રિક' આજની નાગર જાતિને માટે નવીન અનુભવ રૂપ છે. આગલાં
'ત્રિમાસિક' અને નાગરનેત્રમજિ' ની સેરાઓ જાતિ હજી ભૂલી નર્ધિ
જ હોય. પણ તેનાં જેવાં સરલપથગામી સામલિઓને પણ નાત જરૂરી
ન થકી તો પછી 'નાગરિક'નું, ઉપલક્ષિયા દષ્ટિવાળાને બળવાબોર
લાગતું, અને સમથ વિચારોને અને ચિન્તકોને અપૂર્વ વિદ્તાભર્યું
લાગતું 'તતુકુ' ચાલશે કે કેમ અર્ધિ સંકોચોને જ ચાય એમ છે.
નાગરિકમાં તેમજ 'નાગરિક'માં ચર્ચાતા પ્રશ્નોમાં સક્રિય રસ કેટલા

ભાઈઓ લે છે તે જાણવા ખાતર અમે આ ઇનામી યોજના ઘડી છે. અને એના પ્રત્યુત્તરમાં જાટલા તીરસ આપણા ભાઈઓ છે તે આજ પ્રત્યક્ષ જાણુ. 'નાગરિક'માં ચર્ચાતા વિષયો ચર્ચાસ્પદ (controversial) કહેવાય તે અમારે કબુલ છે; નાગરિકમાં ચર્ચાતા વિષયો ધર્મીવાર, રૂઢિવાદની મુંઝાણી હુકમાં મુતેલાઓને કંઈક અગિયંતે આંચકો મારી જમાડે છે તે પણ કબુલ છે અને નાગરિકમાં ચર્ચાતા વિષયોમાં રૂઢિઓની, બુદ્ધિપ્રધાન તપાસ કંઈક અણુદીઠાં રૂપે થાય છે એમ કહેવાય તો તે પણ સ્વીકારીએ છીએ, પણ નાગરિકમાં ચર્ચાતા પ્રશ્નો વિચારવા લાયક પણ નથી કે તે પ્રશ્નો આજે ધેરધેર જળતા પ્રશ્નો રૂપે દેખા દેતા નથી એમ માનવા અમે ઘડીભર પણ નૈયાર નથી અને અમારી જાણ પ્રમાણે તો અમારા વાંચકો કે વિવેચકોમાંથી કોઈ પણ નૈયાર નથી. તો પછી ઇનામી યોજનાને આવો શિથિલ જવાબ કા ?

'ઇનામી યોજના'માં ભાગલેનાર, ઇનામના લોભેજ ભાગ લે છે એવી માન્યતાથી ધણા નિખાલસ મનના ભાઈઓ અચકાતા દોષ ને સંભવે છે. પણ અદિ તો તંત્રી અને વાંચકોની વચ્ચે વિચાર વાતાવરણની એક મતત સાંકળ જની ગહે એવો હેતુજ મુખ્ય છે. આશા છે કે આટલી ચર્ચા અકળ નહિં જાય.

નાંધ.

નવું વર્ષ.

જન્મ વખતે જ જોલે અનેક નિરાશાના મુશ્કેલી સાંભળ્યા હતા અને તેની અસરથી જે જન્મતાં જ ધ્રુવતું હતું, અને જન્મ્યા પછી તરતજ જોતે વિપ્લવનો સમજ વિરોધ અનુભવનો પડ્યો હતો તે 'નાગરિક' આજે ત્રીજાં વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે. અમારા વાયકોને આ વર્ષની શરૂઆતનાં અમારે એકજ વિનંતિ કરવાની છે કે જરા છાતીએ હાથ મુકીને સ્વચ્છ મનથી નાગરિક આપને નાગરિકતા અર્પણના પ્રયત્નમાં જરા પર સફળતા મેળવી છે કે નહિં એટલું પૂછો. નાગરિકતા કોડ ગરીબડા છે; પણ ગરીબીમાં અમાપ મનોમજ રહેલું છે એ સત્ય ઘણી વખત આપણે જુદી જગ્યાએ છીએ. આ સાહજિક બળગી નાગરિક આગળ ધ્રુવ છે અને ધ્રુવ જશે.

અમારા ભવિષ્યના કોડ પુરવાને માટે અમારી પાસે મનોરથો તો પુષ્કળ છે પણ તે મનોરથોને બાહ્ય વ્યવહાર સ્વરૂપમાં વ્યક્ત કરવામાં અમને લેખક ભાષ્યોની તથા વાંચક ભાષ્યોની સહાયતી બહુ જરૂર છે. લેખક લેખિકાઓને અમે અમારા પ્રયત્નમાં મદદ આપવા માટે વીનવીએ છીએ.

ગયાં વર્ષની આખરે આ વર્ષને માટે અમે કેટલીક આશાઓ બતાવેલી તેમાંથી કેટલીકનું મૂર્ત સ્વરૂપ આ અંકમાં વાંચકોને દેખાશે. આ અંક.

૨૫. પ્રો. ભુચનો 'આપણું ગૃહજીવન' નો લેખ પૂરનો વિચારપ્રેરક છે. ખંદારથી શાન્તિ અને પુણ્ય સંતોષવાળાં કુટુંબોમાં દેખીતીજ કેટલી અસંગતતાઓ હોય છે તેના તે લેખ સારો

ચિતાર આપે છે. સ્ત્રી પુરુષની મનોદયાના પ્રતિકૃષ્ણ પ્રવાહો જ હોય છે એવું કંઈ હંમેશ નથી બનતું અને છતાંએ પતિ પત્નીનાં દાર્દ્રિક ઐક્યનો અભાવ આજે આપણી સમાજને લયકર રીતે ડરાવી રહ્યો છે. આ અભાવ ને વધુ સમય વધ્યે જાય તો સમાજનું વહાણ જરૂર કાંઈક ખરાબે ચડી જાય પતિ અને પત્નીની કામની દિશા જ જુદી છે તે કંઈ આ અભાવનું મુળ નથી. આપણા કેળવાએલા વર્ગમાં ધણી વખત એવી માન્યતા ઘર કરી બેગે હોય છે કે પત્ની પતિ માથે, પતિનાં કામમાં રસ નવ્વછ શકે તો તેમનાં જીવનનું ઐક્ય સાધી જ ન શકાય. આ ગાજત ઉાર વધુ વિચારની જરૂર છે અને ઉડા આત્મચિન્તનના પ્રમશ પામે ઉપરના મોદરૂપ વિચાર, સુચકિરણ પાસે ઝાંકળ ઓસરી જાય તેમ ઓસરી જશે. સ્ત્રી પુરુષનાં જીવનનાં ઐક્યને માટે, તેમનાં કામની દિશા એક જ હોવી જોઈએ તે નહિં પણ તેમનાં મતોવિચારની, તેમની અભિલાષાઓની, તેમની મદત્વા-કાક્ષાઓની દિશા એક હોવી જોઈએ, તે જરૂરનું લાગે છે અને મતો-વિચાર કે અભિલાષાઓ કે મદત્વાકાક્ષાની દિશા એક કરવા માટે, ફાળલ સમયમાં, પાટી ને વતરણું લઈ પત્નીને શીખડાવવા બેશવું જરૂરનું છે એમ નથી. ત્હમારાં ગૃહજીવનમાં, એક મિત્ર સાથે ત્હમારા ફાળલ સમયમાં નિખાલસ મનથી હજો મજો તેમ, ત્હમારી પત્ની સાથે માનસિક ઐક્ય અનુભવો, તેની સાથે હળવામળવાતો, તેની વૃત્તિનો, તેની અભિલાષાઓનો, તેની શક્તિઆનો અભ્યાસ કરવાનો મ્હાવરો કરવામાં વધુ વખત ગાજો. પત્નીને મનમાં, પતિના સહચારનો પુર્ણ સંતોષ મજે એમ કરવું એ દરેક પતિની (અને કેળવાએલ પતિની ખાસ કરીતે) ફરજ છે. આમ કરવાથી આપણાં ગૃહજીવનની ઉપલક્ષી અસંગતિઓ દૂર થશે, મોહ નાશપામશે અને ‘અવ્યુતના પ્રસાદે અમરરસની હેલી જેવી સ્મૃતિ પાછી મળશે’. આ સમગ્નવવા-તો આ લેખનો આશય છે.

પુરાતત્ત્વના અભ્યાસનાં પરિણામ રૂપ બે લેખો આ અંકમાં છે. રા. પ્રેમરાયનું નામ હવે તો ગુજરાત સારામાં જાણીતું છે. ‘સંતતિ કે અમરતા’ના લેખમાં, પોતાની લાક્ષણિક શૈલીથી તે, સંત-

તિનો ખરો યૌગિક તેમજ અધ્યાત્મિક અર્થ તપાસે છે અને અગત્યના નિર્ણયો પર આવે છે, સંતાનેશ્વરપતિનું કાર્ય મૃદસ્થને મટે મુખ્ય છે, પ્રજાનાં પ્રજનનનું કાર્ય લગ્નનો મુખ્ય હેતુ છે એવું એવું આપણા લેખનિષ્ઠકારો અલ્પસુત્રકારો ધર્મશાસ્ત્રકારો વગેરે આર્થ દ્રષ્ટિ વાળા ઋષિઓ પોકારી પોકારીને કહી ગયા છે. લગ્નના સંસ્કારમાં “પ્રજાં પ્રજનવાવર્હ” જેવા પ્રયોગો અર્ધિં તર્ધિં દેખાવાજ કરશે, શાસ્ત્રકારોએ જેને આટઆટલી ઉત્કર્ષ ભૂમિકાએ પહોંચાડવા પ્રયત્ન કર્યો છે તે સંતતિનો અર્થ શો ને તરસવારી ખરેખર જરૂરત છે. શારીરિક દ્રષ્ટિએ માતૃપિતાના શારીરિક અંશોમાંથી ઉત્પન્ન થનાર બાળક માતૃપિતાના શરીરને ચાલુ રાખે છે તે વાત તો આપણા પ્રાચીન શાસ્ત્રકારો જેમ કહી ગયા છે તેમજ આજના અનુસંધાત્રીઓ (૧૯૭૨ ૦૧૦૬૧૯૭) પણ પોકારીને કહે છે. આમ મંતાન માતૃપિતાનાં શરીરને અમર કરવાનું સાધન બને છે, પરંતુ માતૃ શરીરનીજ નર્ધિં પણ માતૃપિતાની મનોદશાની પણ ચાલુ માંડળ માત્ર બાળકજ છે. આપણામાં બાળકને “દમ્પત્યોઃ રનેહસંશ્રયાત્ આનન્દ અન્થરેકોયમ્” કહેનાર બવભૂતિ, એમ કહીને પેતાની આર્થદ્રષ્ટિ બતાવે છે. આજનાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો, માતૃપિતાનાં માનસની. બાળક ઉપર થતી અસર વિશે એકમત નથી છતાં તેમનાં માનસનું આકુંધિયં પ્રતિબિમ્બ પણ બાળક ઉપર પડે છે એમ કહેવામાં તો એકમતજ છે. આ દ્રષ્ટિઓએ નેમજ સૌકિક “આપ તેવા બેટા” વાળાં વચનની દ્રષ્ટિએ પણ બાળક, માતૃપિતાની ચાલુ મંદિળ રૂપજ છે અને આમ અનાદિકાળથી પૃથ્વીને જે અમુક તરવો મળ્યાં તે તરવોનો સંતતિ અને તેને લીધે અમરતા થતી ચાલી છે. પરમેશ્વરે સરજેલું કંઈજ નકામું નથી એ તમજવું આ દ્રષ્ટિએ સરળ પડછે. લેખકને આ નિર્ણય અતિ અગત્યનો છે. પણ તેથી એ વધુ સુંદર અને સધુર તેનો વ્યાસાવદ છે. પૃથ્વીમાં દેખાતું યોગત્વ કે વૈખાનસત્વ કે અર્થવાદ, જેમ કાળિદાસને સંકેત થઈ હતી કે ‘યોગાભ્યાસજઙ, પુરોહિ, અને ત્રિપદગ્યાત્રકૌતુહલ મુનિ’ ઉર્વશી જેવું સુંદર રૂપ કેમ ઉપભવી શકે, તેમ આજે વિચા-

રોકાને ધડીભર રાંકામાં નાખે છે કે દુનિયા ઉપરથી સ્ત્રી પુરુષનાં
ઐક્યનો મધુર રમિક આદર્શ ચાલ્યોજ ગયો કે શું ? જવાબમાં
આશાવાદી રા. પ્રેમરાય કહે છે “ નદીતીરની ભેખડોમાં મેનકાઓ
અને મોહિનીઓ સંચરશે અને સકુન્તલા જન્મે ભરતવશ ચાલુ થશેજ”
સંતતિની આ ભાવના સમજી કયા માનવનું હૈયું હંચુ નહિ આવે.
રા. માનસંકરભાખતો ‘આદિનક મીમાંસા’ નો લેખ તેમની ખરી
પ્રતિભા અને શોધકવૃત્તિ ગતાવે છે. એટલા તો ઉંડા અભ્યાસના
પરિણામે એ લેખ લખાયો લાગે છે કે અત્યારના બુદ્ધિપ્રધાન જમા-
નામાં પણ ઘેર ઘેર તે મીમાંસા તરીકે જ ગણાશે અને ગણાવે
જોઈએ.

‘શ્દિવાદની અસંગતતા’ માં કદાચ, કંઈક અણધાર્યો અંચકો,
વાંચનારાઓને લાગશે પણ મત્યની તપાસ પુરાતત્ત્વ-અભ્યાસીઓને
હંમેશ માન્ય હોય છે. પુરાતત્ત્વનો અભ્યાસ આપણી ધણીયે શ્દિઓને
અત્યારની વૈજ્ઞાનિક દ્રષ્ટિએ સમજાવી જેમ તેમનું સમર્થન કરે છે
તેમ કોઈક વખત જો તેજ અભ્યાસનાં પરિણામે જુના કાળથી ચાલી
આવતી શ્દિ ઉપરનાં પડો ઉખડી જતાં, અંદરની અગ્રાણતા ખદાર
આવે તો આપણે તે સ્વીકારતાં જરા પણ અચકાવું ન જોઈએ.

આમ આ અંકમાં પુરાતત્ત્વવિષયક અને સમાજિક લેખો છે
તેમજ આપણી નજીકન સમી, પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિ ઓની જીવનરેખાઓ,
પુષ્કળ સાધનો ઉપરથી અને અંગત માહિતીઓ ઉપરથી લખાવાની
કેટલી જરૂર છે તે રા. મુળશંકર બક્ષીનો લેખ જણાવે છે. અમે માત્ર
એટલુંજ ઇચ્છી શું કે ‘નાગરિક’નાં કામમાં ફાળો આપવા જે ભાઈ-
ઓથી બને તેમણે અમને મદદ કર્યે જવી.

નાગરિકની ભાવના

ધણા ભાઈઓની આંખમાં ‘ નાગરિક ’ શબ્દ આડ-
ખાલી રૂપે ખુંચે છે. નાગરોજ નાગરિક કહેવરાવતાં શર-
મામ એવો પણ જમાનો આવશે તેની આપણા પ્ર-પ્રપિતામહોને
ખિચારાને કલ્પના પણ નહિ હોય. આ ‘નાગરિક’ શબ્દ પ્રયોગથી
ભડકનારો, નાગરજાનિતા સભ્યમાં નાગરિકતા ગુણો ન હોય તો કીક
એમ માને છે કે શું ! અત્યારે જ્યારે બધી બાબતો નાગરિક (civic)

જીવન નવીન પદ્ધતિએ ધડકાની મદદ ધમાલો ચાલી રહી છે ત્યારે આપણે જે નાગરિકો નામથીજ છીએ તેઓ નામ પણ નકારવા તૈયાર થઈએ તે વ્યથાજનક તો જરૂર છે.

‘નાગરિક’ ના આટલા અકારાં, એકજ દ્રષ્ટિને પ્રધાન ગણવા-મા આવી છે. કોઈપણ ગતિનો સમય જોડેલે અંશે નાગરિક છે તેટલે જ અંશે આપણે પણ નાગરિક છીએ. આટલે અંશે નાગરિક ધર્મ સમજવતા લેખો ‘નાગરિક’ આપ્યા છે અને આપણાં નાગરીનાતરૂપી વાડાના જે અમુક વિશેષ ધર્મો છે તેને ‘નાગરિક’ સાર વિસારી મુક્યા છે એમ નથી. નેમની ચર્ચાઓના પ્રસંગે પણ અમે જવા નથી દીધા. માત્ર આપણામાં નાગરિકતાનો અંશ પ્રધાન જોઈએ એવું બસથ ‘નાગરિક’ લીધું હોય તો તે પાપ ન ગણાવું જોઈએ. આશા છે કે આટલી સમજુતી, ઉપરના ગોટાળાની ઓખવટ કરશે.

કરાચીવડનગરાનાગરમંડળ.

આ મંડળની નવીન આશાભરી પ્રવૃત્તિ વિશે ગતિમમાયારમાં નોંધ લેવાઈ છે હમણાં જ પ્રો. અનિસુખસંકર કમળાસંકર ત્રિવેદીને સ્વાગત આપવાનો દ્વારો મંડળને મળેલો. તે પ્રસંગે નેમણે બાતાવેલ મતોપથી મંડળ જરૂર મગરૂર છે. મંડળના પોષક મતી, મંડળ સાથે કાવમનો મંબંધ જાંધવા માટે મંડળ તેમનું ખરેખર આભારી છે.

એનું એ.

‘નાગરિક’ ના ભવિષ્યના વિકાસની એની એ વાત કરવી રહે છે. જે વર્ષ કામ કર્યા પછી ‘નાગરિક’ દરેક રસ લેનારને એકેક ગ્રાહક વધારી આપવાની વિનંતી કરે છે. સાહિત્યવારસો તો નાગરોતો જ એમ આપણે મગરૂર લઈએ છીએ પણ તે પ્રમાણમાં ચમત્તે લેખક લાઈઓ પૂરતી લઘાય નથી આપના એમ મને જણાવવું પડે છે. આની સ્થિતિમાં, પોતાની અપુર્વ પ્રતિભાના ચમકારાથી ગુજરાત સારાં વને આંખ દેનાર સ્વ. પ્રો. ગજન્દરાય જીવના સહકારની ‘નાગરિક’ ને જોઈ પડી છે તે જણાવતાં અતિ શોક થાય છે.

વિચારની આપણે, 'નાગરિક' માં આવતા લેખો ઉપર સખળ ચર્ચા અને 'નાગરિક'ના ભવિષ્યના વિકાસ માટે વ્યવહાર સૂચનો અમે ફરી ફરીને લીનવીએ છીએ. તંત્રીત્વ કામ ધૂળધાયા જેટલું છે તે અમે કહ્યુંજ છે. બાકી 'નાગરિક' બધા નાગરિકોત્તુ છે અને તેના વિકાસમાં સિત્તાહબરો ભાગ લેનારી વ્યક્તિઓ હજી પણ વધતી જાય એમ અમે ધ્રુવણીએ છીએ.

લખવાને અતિ દલગીરી યાવછે કે રા. રા. બિહારીલાલ જહુ-
રામ માંકડનું અવસાન મુંગમમાં થયું છે. સ્વર્ગસ્થ, પન્નાલાલ
બાણુની પેઢીમાં મુનીનનું કામ દરતા. આત્મબળથી વધેલા પુરુષને
સ્વર્ગસ્થ જળદળતો મખસો દતા. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ આપે
તેમનાં કુટુંબના દુઃખમાં અમારી સપૂર્ણ સંતાનુભૂતિ છે.

રા. રા. ઉમેદલાલ માનસંદર માંકડનાં પત્નીનું શોકજનક મૃત્યુ
તા. ૨૬-૧૨-૨૭ ના રોજ કરાંચીમાં થયું છે. રા. ઉમેદલાલ ઉપર
અણધારી આવી પડેલ આપત્તિમાં અમારી પુરી દીલસોજ છે. પ્રભુ
ગત આત્માને શાન્તિ આપે.

Do you know **PRINCIPLES** of Business?
Do you know **PRACTICE** of Business?
Do you know **PARTS** of Business ?

Remember

“ A man of real information
becomes a centre of opinion and there-
fore of action.”

Prepare yourself now,

to take a leading part in the
economic development of this CITY and
this Province that is now rushing on.

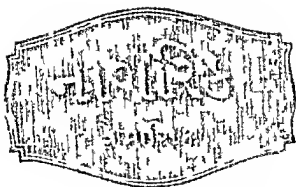
All Business Courses.

Apply for copy of prospectus:—

***Coronation Commercial
College,***

Bunder Road,

Karachi.

ॐ ॐ
ॐ ॐ

ॐ ॐ
ॐ ॐ

श्रीगणेशाय नमः
तस्मै नमः

वन्द्योऽयं भगवान् श्रीगणेशः
इत्येतत् स्तोत्रं च भगवते

કમળોરનો કદો શત્રુ અને તાકાતનો સમુદ્ર
હિંદુસ્તાનને અત્યારે કેવા માણસની જરૂર છે ?

મજબુત અને બળવાન.

તે કેમ થવાય ? તેનો એકજ ઇલાજ અને તે

દુનીઆમાં પ્રખ્યાત થયેલ

લાલવાણીઝ નરવેન્ડાઈન

મનુષ્યને તાકાત આપે છે

બીમારીનો કુદરતી ઇલાજ છે. મગજનું ફરવું. આંખોને
અંધારા આવવાં કમરનો દુખાવો. નસોની બીમારી કમળોરી
કળણઆત, વીર્યનું કમળોર થવું. લોહી કમળોર થવું અને
કમી થવું છાતીની કમળોરી મોંનું સુકાઈ જવું, અને મોંમાંથી
ખરાબ વાસ આવવી, સાંધાનું દુખવું. ગદનની કમતાકાત. મગ-
જની કમળોરી, ઘણો પસીનો આવવો વગેરે દરદો ઉપર
અકસીર ઉપાય,

આજકાલ હજારો મનુષ્યો હૃદયની સખત ગરમીથી તથા
મનના સખત બોલને લીધે બદહજમી તાવ અને બીજા દર-
દોથી પીડાતા દર્દીને 'આ એકજ આરોગ્ય બતાવતો સંદેશ.'

પ્રત્યાં અને પુરૂષો સ્ત્રીઓ અને બાળકીઓની અશકિત
નો આ કુદરતી ઇલાજ છે.

બધા વેપારીઓ પાસેથી મળી મકશે.

સોલ એજન્ટસ:—

જે. તીરથ એન્ડ કંપની,

Do you know **PRINCIPLES** of Business?

Do you know **PRACTICE** of Business?

Do you know **PARTS** of Business?

Remember

“A man of real information becomes a centre of opinion and there fore of action.”

Prepare yourself now.

to take a leading part in the economic development of this **CITY** and this **Province** that is now rushing on.

All Business Courses.

Apply for a copy of prospectus,—

***Coronation Commercial
College.***

Bunder Road,

Karachi.

નાગરિક એટલે ?

નાગરને નાગરિકતાના પાઠ પઢાવનાર: જ્ઞાતિપત્રોમાં પ્રથમ યુગપ્રવર્તક: ગુજરાતનું સામાજિક લેખો આપનાર અપૂર્વ અને ઉત્તમ સાહસ: અનેક રીતે નવી દિશાઓ બતાવનાર.

તેના તમે ગ્રાહક નથી શું ?

આવી ઉત્તમ સેવા કરવામાં તમારો હિસ્સો તમે નહિ આપો ? આશંકશૂરત્વના આરોપમાંથી બચવામાં ચાલકોને સહાય નહિ થાઓ ?

લેખો:—

નાગરિક કાર્યક્ષેત્ર,

૧૨. શુભામહુસેન કાસમ બોલ્ડીંગ

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ. કરાચી

નાગરિકની પૂર્તિ રૂપે બહાર પડેલ

શકાદય:સ્તોત્ર

(મુળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત.) -

ભાષાન્તર કર્તા. " માર્કેટ " .

સેંકડો વર્ષ થયા નવરાત્રિમાં, ઉત્તમ પ્રેરક તત્વ થઈ પડેલ આ સ્તોત્રનું ભાષાંતર, મુળને અનુસરી, કરવામાં આવ્યું છે. મૂળને બદલે ભાષાંતર ગાવામાં તેવીજ અસર આવી શકે છે.

“મૂળ કૃતિ, સમશ્લોકી ગુજરાતી ભાષાંતર ને ઘોતક દીકા:એ ગુણવત્તી ‘નાગરિક’ જ્ઞાતિપત્રની પોષની પૂર્તિમાં સહુ કોઈને સાર શકાદય: સ્તોત્ર સુગમ ને ઉપયોગી બનાવે છે.” ક્રૌંમુદી. પુ. ૩ અં. ૨

કિંમત, ૦-૧-૦ ટ. ખ ૦-૦-૬.

જિનસમાજને પુરતો લાભ મળે માટેજ પડતર કિંમત રાખી છે

કૌમુદી

સાહિત્ય કલા અને વિવેચનનું ત્રિમાસિક.

તમે ગ્રાહક નથી ?-તો કેમ નથી ? આપું અનુપમં ત્રિમાસિક, જેની જોડી ભર્યા હિંદુસ્તાનમાં નથી એમ અનુભવીઓ કહે છે. તેના ગ્રાહક થઈ ગુજરાતનો ને પશ્ચિમનો તેમજ હિંદના બીજા પ્રાંતો મહારાષ્ટ્ર, બંગાળ ઉત્તર હિંદ વગેરેનો સાહિત્યપરિચય કરવાની તક કેમ લેતા નથી ?

વાર્ષિક લવાજમ રૂા ૪ પરદેશના રૂા ૫

લખો:—

‘કૌમુદી’ કાર્યાલય.

૨૭૦૭ રાયપુર, -અમદાવાદ.

‘નાગરિક’

(ત્રિમાસિક.)

ઉદ્દેશો.

૧. ધાર્મિક, નૈતિક, સમાજિક, જ્ઞાતિવિષયક અને ખાસ કરીને નાગર જ્ઞાતિને લગતા વિષયો ચર્ચવા.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધકૃત્વિય, જ્ઞાતિવિષયક પ્રાચીન અને અર્વાચીન વિચારોનો સુસંયોગ કરવો.

૩. નાગરજ્ઞાતિના જુદા જુદાં સ્થળોને લગતા સમાચારો લક્ષી-કતો વગેરે દુર વસતા ભાષ્યજ્ઞોની બાજુ માટે પ્રસિધ્ધ કરવા.

ઉપરના ઉદ્દેશો પુરા પાડવા માટે અમે વિદ્વાન લેખકોને તેમજ ઉદારદીક્ષ ભાષ્યજ્ઞોને લેખો મોકલવા તથા ગ્રાહક થવા વીનવીએ છીએ.

આ ત્રિમાસિક કેમ્પબેલ સ્ટ્રીટ કરાચી, પારેખ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં છાપ્યું અને ડાલરરાય રંગીલદાસ માંકડે ૧૨, ગુલામહુસેન કાસમ ખીલ્ડીંગ પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ કરાચીમાંથી શ્રી કરાચીવડનગરાનાગરમંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ કર્યું.

અભિપ્રાયો.

“આપનું માસિક કેવળ નાગરને માટેજ નહિ. પણ નાગરિકને માટે હોઈ નામ સમર્થ કરે છે. એના લેખ શક્તિની બ્રૂમિકાના જે છે. તે પણ ઉચી પ્રતીતિ છે.” રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ.

“તે ગંભીર છે.” રા. રા. નરસિંહરાવ ભોળાનાથ

“આ પ્રથમ અંક બહુ ઉત્તમ નીકળ્યો છે એમા કાંઈ શક નથી”

રા. રા. માનશંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા

એજ કેટલું પણ કંઈક વધારે મનનીય ને સંગીન લેખો અર્પણું નાગરિક ત્રિમાસિક, કરાચીથી બદાર પડે છે. ખીન્ન નિઃસત્વ શક્તિપત્રો આગળ આ બન્ને ત્રિમાસિક ઉજળો દ્રશ્યન્ત છે

સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૪-૭-૨૬

શુભાવેલું સંસ્કરિત જે વડે પેપાય નેત્રીજ ચર્ચા પોષવાના આ ત્રિમાસિકને ઉદ્દેશ રહ્યો છે. મુદ્રણ અને ગેટઅપ સુંદર અને આકર્ષક છે.

ધી ગુજર તો તા. ૨૫-૪-૨૬

“કોમી માસિકોમાં સૌથી ઉચે નંબર આવે એમ મને લાગે છે. લખાણોના વિષયોની પસંદગી પણ ઉપયોગી અને સુંદર છે.”

ખેડેન જ્યોત્સના શુક્લ

“નાગરિક માત્ર નાગરોનુંજ નહિ પણ સર્વે નાગરિકોનું પત્ર અને એમ કરવા આપે પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ બહુ યોગ્ય છે..... સંતતિનિયમન જેવા ગંભીર પ્રશ્ન વિષે લેખો પ્રસિદ્ધ કરવાની આપે સફળતા કરી છે તેથી મને બહુજ આનંદ થયો છે. નાગરખેડેને પોતાનાં કડવા મીઠા અનુભવો પત્ર રૂપે. (ગમે નો સહી વગર) પ્રસિદ્ધ કરે. તો બહુ લાભ થાય.

શ્રી. સૌ. સરોજીની મહેતા.

“નાગરિકનું બીજું વર્ગ દાયલુમાં (૧ માસિકમાં)જ બેઠું. ત્યાં લંગીના પાંચ અંકમાં તેણે આખા પ્રાંતના પત્રકારિત્વમાં સારો દિરસો આપ્યો છે એમ કહેવામા એતુદિત નથી. ઉત્સાહભરેલી નીતિ, વિદ્યાન પ્રોત્ત વિચારને વરે ત્યારે કેવું, સર્વોપદેશકારી રૂબ નીપજે તેને ‘નાગરિક’ શબ્દો જાગતો દાખલો છે. કૌમુદી પુ. ૩ અ ૩

અનુક્રમ.

પુસ્તક ૩.

જ્યેષ્ઠ.

અંક ૩.

૧૯૮૪.

૧.	જરા શોધી કાઢશે ?...	...	ચારકચુનિ	૧૬૭
૨.	ભાગી ઉતર્યા પછી શું ?...	...	એક શિક્ષક	૧૭૩
૩.	આન્હિકમીમાંસા...	રા. રા. માનશંકર પી. મહેતા		૧૮૧
૪.	પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ.	રા. રા. લાલશંકર પી. મહેતા		૧૯૪
૫.	પ્રાર્થના...	...	એક સેવક	૨૦૧
૬.	અજ્ઞાનો દોગ...	...	રા. 'Sonnambulist'	૨૦૫
૭.	શ્રી કચ્છ કા. વ. ના. મંડળ, અમદાવાદ...	...		૨૦૮
૮.	અમ્હારી પ્રત્નાવલિ...	...		૨૦૯
૯.	સાર્ત સમાચાર...	...		૨૧૫
૧૦.	તરંગમાળા...	;	...	૨૧૮
૧૧.	નોંધ...	...		૨૨૨
૧૨.	ખુલાસો...	...		૨૨૩

'નાગરિક' ત્રૈમાસિક વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૮-૦ પરદેશના પાંચ શિલિંગ.

સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને-થરનામે કરવો.

ડાહરરાય રંગીલદાસ માંકડ, મંત્રી નાગરિક, ૧૨ ગુલામહુસેન

કાસમ બીહડીંગ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.

સૂચના:—આ ત્રૈમાસિકમાં ચર્ચાતા વ્યક્તિગત મતોની પ્રમાણે નાગરિકની નીતિરીતિ રહેશે એમ કોઈએ ન માનવું:— તંત્રી

નાગરિક.

જ્યેષ્ઠ
૧૯૮૪

પૃ. ૩
અં. ૩

અમારી પ્રતિભાવિ, પાછી મોકલવાની મુદત, બાદપદ, સુદ,
બીજી સુધીની રાખીએ હીએ. ધણાઓએ જવાબો આપ્યા છે. હજી
ધણા બીજા આપે એમ હજીએ હીએ. તુમારા, તથા તુમારા
સમાંસેલીતા જવાબો જરૂર અમ્હને કપડી મુદતમાં પહોંચાડો.
પ્રતિભાવિની વધુ નકલ અમ્હારાં કર્યાવિયમાંથી મળશે.

તંત્રીઆ.

(૨)

इज्याध्ययनव्रतहोमव्रह्मचर्यमतिथिव्रतं, उपशान्त-
मदमानरागद्वेषमोहलोभरोषं प्रतिवचनविज्ञानोपधारण-
शक्तिसम्पन्नं—आर्ष्यं विद्यात् ॥

યજ્ઞ, અધ્યયન વ્રત, હોમ આદિમાં શ્રદ્ધાવાળો, બ્રહ્મચર્યવ્રત
પાળનારો, અતિથિના આદરમાં પૂરો, મદ, માન, રાગ, દ્વેષ, મોહ,
લોભ અને રોષ જેવામાં નિષ્ઠ યામ છે એવો સમાધાન પૂર્વક ક્રોધ
પણ વિપયનું નિરાકરણ કરવાને સમર્થ, દરેક વિપયનું ગ્રહણ કરી
ધારણ કરવાની શક્તિવાળો; આર્ષ વર્ગનો જાણવો.

(૩)

ऐश्वर्यवन्तं, आदेयव्राक्यं, यज्वानं, शूरं, ओज-
स्विनं, तेजसापेतम्, अविलष्टकर्माणं, दीर्घदर्शनं, धर्मा-
र्थकामाभिरतं—ऐन्द्र विद्यात् ॥

ઐશ્વર્યસંપન્ન, લાઝ્યશાળી, પંચમાં પ્રમાણરૂપ, યજ્ઞશાસ્ત્રી,
શૂર બુદ્ધિ અને શક્તિના તેજવાળો, ઉચ્ચત્વજ્ઞ શરીરવાળો, મુશ્કેલ કાર્ય
પણ આસાનીથી સાધવાને સમર્થ, લાંબી-નજરવાળો, ધર્મ અર્થ કામ
એ ત્રણેની સાધનામાં મગ્ન રહેનારો; ઐન્દ્ર વર્ગનો જાણવો.

(૪)

लेखाम्यवृत्तं, प्राप्तकारिणं, असंहार्यं, उत्थानवन्तं,
स्मृतिमन्तं, ऐश्वर्यावलम्बिनं, व्यपगतरागद्वेषमहं. याम्ग्रं
विद्यात् ॥

પૂરતા વિચાર વિના ખગલું ન કરનારો, તક જોઈ કામ કરનારો,
ક્રોધથી અંજાઈ ન જનારો; સદા ખડેપગે રહેનારો, ઉત્તમરીતે યાદ
રાખનારો, ઐશ્વર્યભેગથી શકનારો, રાગદ્વેષ મોહથી મુક્ત; તે યમ
વર્ગનો જાણવો.

(૫)

શૂરં, શુચિં, અશુચિદ્વેષિણં, યજ્ઞવાનં, અમ્ભોવિહાર-
રતિં, અવિલપ્તકર્માણં સ્થાનકોપપ્રસાદં. વારુણં વિદ્યાત્ ॥

શૂર, પવિત્ર, ગંદકીથી ત્રાસપામનાર. યજ્ઞગ્રંથિ, જલવિહારનો
ગ્રાહીન, આહાર, વિદ્યારાદિ સુખપૂર્વક કર્મ કરનારો, યોગ્ય પાત્રે કૌપ
અને પ્રસન્નતા દેખાડનાર; વરુણ વર્ગનો જાણુવો.

(૬)

સ્થાનમાનોપભોગં. પરિવારસંપન્નં. સુખવિહારં.
ધર્માર્યકામનિત્યં, શુચિં, વાક્તકોપં પ્રસાદં કાવેરં
વિદ્યાત્ ॥

દરજાનો અને માન સાચવી રહેનારો, કુટુંબપરિવાર ઉપર પ્રીતિ-
વાળો, સુખદ વિદાર કરનારો. ધર્મઅર્થકામમાં નિત્ય મગ્નો રહેનારો,
પવિત્ર, શુભ્રો અને પ્રસન્નતા છાપાં ન રાખનારો; કુવેર વર્ગનો જાણુવો.

(૭)

પ્રિયન્ત્યગીતવાદિત્રોલ્લાપકં, શ્લોકારુચાચિકેતિહાસ-
પુરાણેષુ કુશલં. ગન્ધમાલ્યાનુલેપનં. વસનસ્ત્રીવિહારકામ
નિત્યં. અનમૂલકં, ગાન્ધર્વં વિદ્યાત્ ॥

નાચ્યું, ગાવું, વગાડ્યું, ઉત્સાહ આલાપનું અભ્યાસ કરવો,
કીર્તિકથા, વાર્તા, ઇતિહાસ, પુરાણ, વિગેરેમાં કુશલતા મેળવવી, સુગન્ધી
અર્થે, પુષ્પો, લેપોનો શોખ રાખવો. ઉત્તમવસ્ત્ર પરિધાન કરવાં, સ્ત્રીજન
સાથે આનન્દ મેળવવો. Live અને Let Live સહ રાહુને સુખી-
લેવાં અને સુખી રહેવું એમ વર્તવું—આ ગુણથી ગન્ધર્વ વર્ગનો
જાણુવો.

બહીકણ, અણુધ, આદારકુબ્ધ, ચંચળ, જરા જરામાં કામ
કેધને વશ થનાર, કેધની ઓથે ભરાઈ રહેનાર, તોય-પેય ની લાલ-
સાવાળો; મત્સ્ય વર્ગનો જાણવો

(૧૬)

અલસં. કેવલં. અભિનિવિષ્ટમાહારે, સર્વબુદ્ધયંગ-
હીનં. વાનસ્પત્યં વિદ્યાત્ ॥

આળસુ, ખાવા પૂરતું જ જ્ઞાન ધરાવનાર, બુદ્ધિનાં, જ્ઞાન, વિચાર
ધ્વજી આદિ અંગોથી હીન, એવો વનસ્પતિ વર્ગનો જાણવો.

વર્તિક.

દરેકમાં, ઉપજા વર્ગના કેાઈ કેાઈ ગુણો થોડે ઘણે અંશે હોય
છે. એમાંનાં દરેક ગુણમાં, સત્વ અને રજસના વધતાં ઓછાં પ્રમાણથી,
મિશ્રગુણો નજરે પડે છે, ઐશ્વર્ય, જ્ઞાનનું, અને કંબોરનું, - સાત્વિક
અને રાજસ સમજવાનું છે. શૌર્ય પણ, વાહુનું સત્ત્વરનેમિશ્રિત
રક્તમજવાનું છે, જ્યારે આમુરનું કે સાર્પનું તામસ સમજવાનું છે.
આ પ્રમાણે બેદનો વિવેક પૂર્વક વિચાર કરતાં દરેક પુરુષના નૃણાવ
ગુણનો ઉપજા વર્ગીકરણમાં સમાવેશ ઘટાવી શકાશે.

૧૭૨

એક શિક્ષક.

ભણી ઉતર્યા પછી શું?

[ભણેલાને જ્યાં ત્યાં થોડેભાવે સ્વતંત્રતા વેંચવી પડે, અને પુસ્તકપંડિત ન હોય, છતાં વ્યવહારના અનુભવમાં દેખવાયેલાઓ પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખે, અથવા મહોંમાઝે દામેજ વેંચે એ પરિસ્થિતિનાં કારણોમાં ભણતર દેટલો ભાગ ભજવે છે, એ વિગતો, એક અનુસરીનો આ લેખ. તાજા અને જુના ઐન્યુએટોને અન્ધે અર્પણ કરિયે છિયે. અધિ નાગરિક.]

આ તકતુમાં શૈક્ષણિક નવા ઐન્યુએટોનો કાજ ઉતર્યો છે. અનેક વર્ષનું પાવેતર પાક્યું છે. મદિનાઓના ઉગ્ગરાથી મુકાઇ ગયેલી આંખોમાં દરખે ચાણેલી બીનાશ આવી છે. અનેકવિધ ચિન્તાનો ભોજ નાખ્યું થનાં કેટલાંય દેશોમાં દારા ચલુ છે.

ચિત્રોમાં આનારતા લેવાય છે. દેવાય છે. અદાલતવર્ગ મન્દિરોમાં જઈ માનતાઓ ઉતારે છે અને દેર દેર દીપમાળાઓ ચમકે છે.

પરીક્ષાઓમાં દિગ્વિભ્ય કરી થોકેલો ચોકો આનન્દગંગામાં રના ન કરી કરી તાજો થાય છે. અને દુનિયાને તેજથી આંજ નાંખી આવદારમાં પણ વિન્ય મેળવવા ઉગત ચર્ચ ગયો છે, અને.....

પછી શું?

"દવે શું કરવા ધાર્યું છે?" એ સ્નેહી સંબંધીના પ્રશ્નનો જવાબ કેટલો અરધો છે? ઐન્યુએટ થઈ યુનિવર્સિટીના યુરક્ટથી સમાવર્તન પામેલો સ્નાતક આધુનિક રીતે દિજ થઈ ઉતર્યો; પણ સ્થૂણ જન્મ વખતે જીંદેને દહાડે વિધાનાએ જેમ યુક્ત રીતેજ લેખ લખ્યો હતો, તેમ, આ બીજા જન્મ વખતે પણ વિધાનાનો મનમુખો એટ-

લોજ અગમ્ય છે. વિજેતા અને વિજીતૃ સ્નાતક આથી અકળાય છે. એની સલામે “વિપુલા ચ ખેલી” પડી છે, છતાં ભવિષ્યની વાટ ઉપર નજર કેમ અંધારા નથી દાપતી ? ધુમ્મસથી ઘેરાયેલી સગારે નજરથી પર થયેલી અમળી વાટ જેવી જીન્દગી કેમ લાગતી દશે ? જીન્દગીની એ વાટ કેવી દશે ? એમાં શું દશે ? લાચળી વિજયમાલ લઈ ક્યાંક ઉભી દશે ? કે આસપાસ ઉઠી ખાધો દશે ? બૂલબૂલામળી દશે !

ચારેકાર ચકળ વકળ આંખો ફેરવતો. સરઆતના ઉત્સાહના બાકી રહેલા નજવા અંશેને દિલમાં જેમતેમ સંકેતરતો એ જીવનના પન્થે પડ્યા મથે છે.....

દુનિયાના દારબારમાં અસંખ્ય જીવોનો ઉપયોગ છે. આપણા આ પડીધરનો પણ એમાં ક્યાંક ઉપયોગ દશે ખરો ને ? એની સાધન સંપત્તિમાં તો ખામી નથી. સંસ્કૃત ઉપર એનું પ્રભુત્વ દંધ કમ હતું ? ઉત્તરરામચરિત્ર તો એને મ્હોંયે થઇ ગયું છે. ગુજરાત મેસમાં મુંબઈ તરફ ધસડાતાં, ખ્દારતું સૃષ્ટિ સૌન્દર્ય જોઇ એને કેટલાય શ્લોક યાદ આવી જાય કે. ફ્લેગ રેશન પરના પોર્ટરોની ટ્રાટડી પાસેથી મેસ સપાટાભેર નીકળી જાય છે—ત્યાં એક બકરીનું જોડું નાક ધસતું ઉભું છે. આહા ! ‘શિક્ષિતમનન કાન્તાતુત્તિચાતુર્ય’—દુનિયાના આ તાજા મુસાફરને કાર્ધિયાવાડમાં મુકેલી ન્દાનકંડી સખી સાંભરે છે. ‘મુબઈમાં ઠેકાણે લાગનાં વેંતજ એને તેડાવી લઈશ’ એ મનમાં નિશ્ચય કરે છે અને ખ્દારથી નજર ફરી ડબ્બામાં નાંખે છે. ઘણાખરા ઘોરવામાં, વાતો કરવામાં, ખાવામાં, પાનાં રમવામાં, ખીડી ટુંકવામાં મસ્તુલ પડ્યા છે. શું આમાંના કેમયે ભવમૂર્તિ નદિ વાંચ્યો હોય !.....

મુબઈ, કલકત્તા, અમદાવાદ. કરાચી જૂગેરે મ્હોટાં શહેરોમાં રોજ હજારો આશાવાદી ઉમ્મેદવારો આવતા રહે છે. રેલ્વેનાં રેશનો અને સ્ટીમરની ગોદીઓના ઉનાડોની કેટલી સંખ્યા તો આવા ઉમ્મેદવારોની છે. દરરોજ પાછી ફરતી સ્ટીમરો અને ટ્રેનોમાં પાછા ફરતાં નિરાશ ઉમ્મેદવારોની સંખ્યા કેટલી હશે ! આપણા લેખર ઇન્વેસ્ટિગેશનના ડાયરેક્ટરો આ આંકડા ખ્દાર પાડે તો કેટલાયનો આશાવાદ

મોળા પડી જાય. જતાં આ આંકડાખંડાર ન પડે એજ રીક છે
Where Ignorance is Bliss.....

મોટાં શહેરોના આલિશાન રાજમાર્ગોની એય પાસા ધુરંધર
વ્યવહારી ઓફિસો આવી રહેલી છે. એનાં શોખીતા મુખદ્વારા ઉપર
No Vacancy નો બાહુ ચીનરી સા માટે શોભા બગાડતા દર્શો !

રાજનાં અખખારોમાં “ જોઈએ છે ” ની જાહેર ખખરો કેટલી
થોડી થઈ ગઈ છે. માણસો વગરજ વેપાર કરવાની કામ કુનેદ તો દુનિ-
યાને હાથ નહિ લાગી હોય ?

રોનકદાર કમરાઓમાં કારબાઈ ચત્રાવતા મેનેજરોની ટેબલ ઉપર
અરજીઓનો થોકડો રોજ આવી પડે છે. ઘણીખરી વંચાતી પણ નથી.
કામવાર વંચાય છે પણ ખરી. “ હું ઇતિહાસ અને અર્થશાસ્ત્રનો
ઉરનાદ છું. મ્હારી બી. એ. ની પરિક્ષામાં મ્હને ૪૮ ટકા માર્ક્સ
મળેલા. મેનેજર બુરી પેન્સીને લખે છે No Experience ! બસ.
જીન્દગીનો ઉત્તમમાં ઉત્તમ લાગ, તન મનની ઉત્તમમાં ઉત્તમ શક્તિ
ખર્ચા ટ્રેન્યુએટ થયો એ No Experience ! દુનિયાને શું જોઈએ
છે ? કામ કહેશે ?

“ સાહેબ હું ત્હમાઈ કામ ઝપાટાબેર શીખી લઈશ ”

“ હું દિલગીર છું પણ ત્હમે સદમજી શકશો કે મ્હારી ઓફિસ
કંઈ જિન અનુભવીને કેળવવાની નિશાળ નથી ” મેનેજરે છેલ્લો જવાબ
આપી પટાવાગાને બોલાવવા ઘંટડી વગાડી. કેટલી મ્હેનતે ઇન્ટરવ્યૂ
મેળવ્યો અને આ પરિણામ; ત્યારે અનુભવ એટલે શું ?

એટલું તો હવે ઘણું સમજાયું છે કે જેને વ્યવહારિક દુનિયા
અનુભવ કહે છે, તે અનુભવ, કોલેજોમાં કે સ્કૂલમાં નથી મળતો, એમ
નિદાન વ્યવહારમાં મનાઈ રહ્યું છે. ખંડારની દુનિયા અને સ્કૂલ કોલે-
જની દુનિયા વચ્ચે, આ મતફેરી છે, ત્યાં સુધી તો ગમે તેટલી કેળવણી
લીધી હોય, જતાં દુનિયાની નિશાળમાંતો પ્રવેશક ધોરણથીજ દાખલ
થવું પડશે. એવું ભણતર શું કામનું જેથી આવી કફોડી સ્થિતિ
થવા પામે !

ભણતરની કિંમત ન સમજવાનો આરોપ વ્યવહાર ઉપર મૂકવો નકામો છે. વ્યવહારમાં દલગરો ભણેલા પણ છે છતાં તાત્કાલ ભણી ઉતરેલા વિશે એ ભણેલાઓને પામ્યા બદ આકર્ષણ નથી રચે.....

ભણી ઉતરેલાઓ માટે પડીના પ્રમાણમાંજ વેતન મળતું હોય તો તે માન્યગીરીમાં. જી. એ. ને અમુક નો એમ. એ. ને કંઈ વધારે એવું એ ધંધામાંજ છે. છતાં એમાં પણ કામગીરીની સાવકાન, ભણતર પર નહિ પણ તેજસ્વિતા ઉપર, Personality ઉપર આંકાય છે. એ વાત ન બસાવી જોઈએ.

આજના ભણી ઉતરેલા અધાન એ તેજસ્વી નીવડે, બધાની Personality ને આકર્ષક હોય તો વ્યવહારની દુનિયા અને ભણતરની દુનિયા રચ્યેનો આ તકાવન ધરી જાય.

અથા ક્યાંથી તેજસ્વી હોય ! " વિનયિત શરૂ-વિદ્યાં પ્રાપ્તે તથેય યથા વરડે-" એ જોટું રૂમ હોય ?

ક્રાયાભીષ્ટરોને એમ ઈચ્છાનું કે એ જોટું છે એ પહેલાં તકિક મદમજી શેશી ત્યારેજ કેળવણીનો ઉદાર ધવો સંભવ છે.

અને આ વાત કહેવા મારેજ ઉપસો ઉપોદ્ધાન કરવો પડ્યો છે.

જૂના આદર્શ, અથવા આદર્શો ન હોવાનો આજમુખી નબી મહેસો આદર્શ, તે બદલાવવાની જરૂર છે. પહેલાંતો આજના ભણી-ઉતરેલાઓ માટે શા શા અભિપ્રાય બધેલા છે એની તપશીલવાર નોંધ લેવી ઘટે છે.

(૧) ભણેલાઓ ગણેલા નથી હોતા.

(૨) ભણતર ધડતર નથી.

(૩) ભણતર પુસ્તકિયું છે, વ્યવહારચતુર નથી જનાવતું.

(૪) ભણેલાઓ " સ્વપ્નદ્રષ્ટા " મની જાય છે અને વારતવિક દુનિયાના કડવા મીઠા સંલેગોમાં કાચને ફેકણે વિચાર કરવા બેસી જાય છે.

(૫) વિદ્યાવહાત મુખમ-ભણતરથી આવતી જોષતી તેજસ્વિતા ભણેલાના મોંપર નથી દેખાતી.

(૬) સ વિદ્યા યા વિમુક્તયે—ભણતર. આ વ્યાખ્યા સાચી પાડવાને બદલે, ભણેલાની સ્વાતંત્ર્યચિન્તન ઓછી કરી નાંખે છે.

એક 'ડબ્બલ' એન્જિન્યરી લેખકની માગણી સ્વીકારી નિખાલસ-ભાવે નીચેના કોડો પોતાના વિગમમાં ભરી આપ્યો છે. એમાંની આંકણી ઉપલી લકીકેતને સમર્થિત કરે છે.

સો આકમાંથી

સો આકમાંથી

મગજની રચિતતા	૨૦	સ્વતંત્ર કલ્પનાશક્તિ	૦
આત્મચર્યા	૧૦	નિઃશ્યાત્મકતા	૫૦
જાહેરજીવન	૫	ઉત્સાહ	૦ (૧૦૦) થોડીવાર
વ્યવસ્થા	૫	ગતિનીતિ	૨૫
શીત્રકારિત્વ	૦	શારીરિક સંપત્તિ	૩૫

નોંધ: નિખાલસના ૧૦૦ (આ કોડો ભરવા માટેજ)

આપણા બધા ભણેલાઓ નિદાન પોતાની ખાતરી જાણી માટે આ કોડો પ્રમાણે પોતાની આંકણી કરી લેશે તો પરિણામ બહુ જાણવાનું આવશે.

બહુજાની સંખ્યા તેજસ્વિ થવા સરળ છે એ વિચાર પડે તો મુઠ્ઠી એમ નહિકે માનવું જોઈએ કે દરેકે દરેક બચ્ચું યોગ્ય કેળવણી પામે તો તેજસ્વિ બની શકે. અને દરેક વિદ્યાર્થી આકર્ષક પરસનાલિટિ મેળવી શકે.

જેમ નજામાં અને રોજી બચ્ચાંને સશક્ત અને દૃઢ શરીરનું બનાવી શકાય છે તેમજ માનસિક રીતે નિર્બળ બચ્ચું પણ પ્રતિભા-શાળી બની શકે છે.

દરેક બચ્ચાંના મગજમાં ખીજરૂપે અમૂક શક્તિઓ ભરેલી છે. અમૂક ન હોય તો તે અ-દર દાખલ કરી શકાય છે. નાનપણથીજ એ મગજની શક્તિઓને પોષનાર ઔષધ-ઉપાય થવા જોઈએ. એ ઉપાય યોજવાનું કામ કેળવણીકારનું છે. નિશાળ એ દરેક નિશાળી-યાના મગજને ઉત્તમ બનાવવાનું સ્થાન છે. આરોગ્યશાસ્ત્ર જેમ સુદૃઢ શરીર બાંધી શકે છે તેમજ શિક્ષણશાસ્ત્ર એ ઉત્તમ માનસ ઘડી શકે છે.

શિક્ષણનો ઉદ્દેશ જ્ઞાન આપવાનો નથી, પણ ગમે તેવું અગમ્ય શાસ્ત્રપણ હસ્તામલકવત્ કરી શકે એવી માનસિક શક્તિ ખીસવવાનો છે. શિક્ષણ એ શિક્ષક ચાલે અને શિષ્ય વાગે એવી ક્રિયા ન હોવી જોઈએ. બધુંજ શિષ્ય કરીલે, શિક્ષક માત્ર સાક્ષીભૂત રહે, ઇશારાથી દિશા દેખાડે. એટલુંજ કરે. પુસ્તકોની અભગાધિ અને તેટલો શિષ્યને દૂર રાખે અને જે જીન્દગીના અનુભવ રૂપે એ પુસ્તકો લખાયાં છે તે જીન્દગીમાંજ શિષ્યને રસ લેતો કરે એ ખરો શિક્ષક. ડગલે ને પગલે શિષ્યની બુદ્ધિની કસોટી થયા કરે, એની અવલોકન શક્તિ તીવ્ર બનતી જાય, ગ્રાહકવૃત્તિ સતેજ બનતી જાય અને એ પોતાની મેજેજ નવા નવા કોયડા ઉઠાવી એના ઉત્તરો મમે તેટલી મહેનતે પણ શોધી કઢાડે ત્યારેજ શિક્ષણનો ખરો ઉપયોગ થયો કહેવાય.

આજની કેળવણીની નિષ્પયોગિતાનું મૂલ, પુસ્તકાવલમ્બનની વૃત્તિ છે. ચારને પાંચે ગુણવાથી વીસ શામાટે થાય એ શિક્ષકો પણ માંડ કહી શકશે. ગુણાકાર એ આખરે સરવાળોજ છે એ વાત, એક પ વર્ષનાં બચ્ચાંએ કાંકરાવડે રમતાંજ શોધી કઢાડી હતી. સ્કૂલોમાં ગણિતનાં પુસ્તકોને બદલે કાંકરાઓને મદિમા વધશે ત્યારેજ દરેક વિદ્યાર્થી ગણિતમાં ખૂબ નિબળાત થઈ શકશે. જ્યાં સુધી શિક્ષકો, વિદ્યાર્થી પુસ્તકમાટે હોય એમ વર્તે અને પુસ્તકનેજ સરસ્વતી કહેવરાવે ત્યાંસુધી ખરી કેળવણીનો આરંભજ નહિ થાય. પુસ્તકોની હાજરીથી શિક્ષક કેવળ ફોનોગ્રાફ બની જાય છે, શિષ્ય કેવળ ગોખાળીયા બની જાય છે. અને વિદ્યા એ આંકડા અને અક્ષરોના જીવનવિનાશો બોળ બની જાય છે.

નિશાળોમાંથી પુસ્તકને કઢાડી નાંખવાં એ તેજસ્વિ શિષ્યો નિપજાવવાને પહેલો ઉપાય છે.

નિશાળોની દિવાલો તોડી નાંખવી એ એજ સાધના. બીજો ઉપાય છે. ૧૫×૧૮ ચોરસપ્રકૃતના ચોરસમાં ચાલીસ છોકરાઓ એવી કુદરતનાં કાબો વાંચે એ કેલવણીમૂલને નહિ પણ દિવાનાખાનાને છાજે એવો પ્રયોગ છે. જેણે વિશાલ આકાશ નીચે પથરાયલાં એતરો નથી જોય.

જેણે ખળખળ થોતી નદીમાં પડી રમત નથી કરી, જેણે ન્હાની મોટી ટેકરીઓ ઉપર ચઢી ઉતરી ઉઝરડાથી કપડાં અને ચામડી નથીફાડી, તેને વડસવર્ધ સમજાવવાનું કાર્ય જો કેળવણીકાર કરે, તો એ પોતાનો અંત વર્ગના મિત્રો વખતજ ગુમાવે છે. ખેતરોમાં અડવાડિયું રખડી આવનાર કોલેજની ત્રણ ટર્મમાં ન શીખાય તેટલું શીખી શકે છે. એ નિર્વિવાદ છે. લેખકે એમ. એ નો અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીને મોંઘે સાંભળ્યું છે કે અકાર્પિત એ કૃધાતુનું 'એવરેસ્ટ'નું :૫ છે. લેખકે પોતે રહેંકડો વિદ્યાર્થીનું શિક્ષકપદ કયું છે પણ એને સામાન્ય ઝાડ-પાનની ઓળખ નથી તો અનાજ અંત ખીયાના દલાલ પાસે તો એ અભણજ દેખાય એમાં નવાઈ શી ! લેખકે ૧૪ વર્ષની, કોન્વેન્ટમાં ભણતી છોકરીને, બકરી ખાનીગાયના વાછડાને પંખાળતી જોઈ છે. કેળવણી તો, રજાના, રખણને, નિરખીને. પુછીન. જાણી. અનુભવીને મેળવવાની છે-આંકડા પર ૧૦૧ થી ૫ એમ પન્દર વર્ષસુધી બેશીને નહિ. નિશાળોની દિવાલ ભણવા નહિ પણ જાણેલું જોયેલું નીરાતે ચરચાવા સાઈજ જોઈએ. ખરી નિશાળ આકાશ નીચે છે દિવાલવાળી નિશાળો તે કેવળ કારખાનાં છે જેમાંથી આજના કેળવણેલાજેવી વસ્તુઓ જન્મ્યા-અંધ બનીને નીકળે છે.

સો શિક્ષકોને વર્ગચાલતાં પુછી જુઓ કે કેળવણીને વિષય શો છે ? સો એ સો કહેશે કે ગણિત છે, ઇતિહાસ છે કે બોલો છે કે સાહિત્ય છે કે અર્થશાસ્ત્ર છે. આ જવાબજ દેખાડે છે કે શિક્ષકો બધા અંધાજ છે, અને કેળવણી, 'એતો અન્ધેનૈવ નીયમાના યથાન્ધા' વાળો સમ્પ્રદાય છે. કેળવણીનો વિષય તો વિદ્યાર્થી પોતે છે. જેમ શરીર કસવામાટે દંડ, બેડક, મગજ, પેરેલસ બાર ડમ્પબેલ વિગેરે છે તેમ મગજ કસવા માટે ગણિત અને ઇતિહાસ અને બોલો અને સાહિત્ય અંત અર્થશાસ્ત્ર વિગેરે છે.

સાધ્ય શું છે અ ? સાધન શું છે એ નકિકે ક્યાં પછી કેળવણીની દિશા સંમન્નશે એ દેખાતું છે.

વળી જ્ઞાનનું દાન જગત્સુનેજ અપાય એ વાતપણ રખડ સમજવી જોઈએ. શિક્ષકોની ફરજ જગત્સા ઉત્પન્ન કરવાની છે. નિશાળોમાં

એવો સખ્તકાયદો થવો જોઈએ કે જ્યાંસુધી વિદ્યાર્થી આવીને પોતે રહામેથી કોઈ વાત વિશે સવાલ ન પુછે કે ખુલાસો ન માગે ત્યાં સુધી કોઈ પણ શિક્ષકે મહેં ન ખોલવું અને જ્યારે સવાલ પુછે ત્યારે પણ સીધો ઉત્તર ન આપતા શિષ્ય ઉત્તર શોધી કહાડે એવાજ સંયોગોઉત્પન્ન કરવા.

મગજની કસોટી તોજ થશે. વિદ્યાર્થીનું જ્ઞાન સ્વયમુપાર્જીત હશે, વાસ્તવિક હશે, એની તર્કશક્તિ તેજ હશે, અવલોકનશક્તિ તીવ્ર હશે, સ્વતન્ત્ર કલ્પના સહજ બનીજશે, એને જતે દહાડે કસરત-બાજ સુદ્રશરીર પેઠે એતું માનસ પણ સુદ્ર બનશે. એ ખરો ભણેલો બનશે. એ દુનિયાથી નહિ ડરે દુનિયા એનેા ઉપયોગ કરવા આતુર રહેશે. આજે દરેક ધંધામાં Trained Hand ઘડેલોમાણસ જોઈએ છે. જ્યારે મુનિવર્સિટીનો ગ્રેજ્યુએટ-કાયજાનીપેઠે નકામી તારીખો, લકીકતો અને આંકડાથી ભરેલો નહિ પણ-ઘડેલો બનશે ત્યારે એ સમાવર્તન પછી ટુંક વખતમાં દુનિયાને પોતાની ઉપયોગિતાનું લાન કરાવી શકશે અને યોગ્ય બદલો મેળવી શકશે.

આ બધુંથશે ત્યારે “ ભણીઉતર્યા હવે શું ? ” નહિ પુછાય. બાકી હાલ ચાલે છે એમજ ચાલ્યા કરશે તો-ગમે તેટલી વિદ્વતા પણ, સરસ્વતીચંદ્રને રવખનાં જોતોજ બનાવશે કે જ્યારે વ્યવહારપડિત માનચતુર હથિયાર બાંધી બહારવટિયા પુકે ધારે ત્યારે ભણેલા ચંદ્રકાન્ત-પાસે નિબંધ લખી નાખવા જેટલીજ શક્તિ રાખશે.

માનશંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા.

આન્દિકમી માંસા.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

૯ આધુનિક વિજ્ઞાનનું વલણ.

આધુનિક વિજ્ઞાનવિદ્યા સ્થૂલ શરીરથી પૃથક આધ્યાત્મિક શરીરનો સ્વીકાર કરતી નથી. અંતઃકરણની મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત અને અલંકારાદિ જે ગતિઓ છે અને તેઓની જે ક્રિયાઓ છે તે માત્ર મસ્તિષ્કનીજ ક્રિયાઓ છે, એમ તેનો સામ્ય સિદ્ધાન્ત છે. અને તેથી અંતઃકરણને કેળવવા તે સિદ્ધાન્તને અનુરૂપ પદ્ધતિઓ ઉપજાવતા ગય છે. છતાં અંતઃકરણની કેટલીક ક્રિયાઓનો તેમજ અનુભવોનો તેથી કંઈ ખુલાસો થઈ શકતો નથી, એમ તો તેને પણ કબુલ કરવું પડે છે.

હવે તે વિદ્યાએ આગળ ધપવા માંડ્યું છે. પોત બોસફીલ્ડ અને ડબ્લ્યુ. આર. બોસફીલ્ડ નામના બે વિદ્વાનોએ દમણાંજ 'અંતઃકરણ અને તેની યાંત્રિક રચના'— એ નામનું એક પુસ્તક પ્રસિદ્ધ કર્યું છે.

* વ્રાત્સલ્યૈષણવરૌદ્રસાધિત્રમૈવવારુણૈઃ તલ્લિહૃદયૈ-
વર્ચયેત્ ॥ અર્થાત્ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, રૂદ્ર સવિતા. મિત્ર અને વરુણ—એ
જ દેવોની તે તે દેવોનો જેમા સ્પષ્ટ ઉદ્દેશ્ય ક્યો હોય. તેવા વલ્લિહ
મંત્રોથી પૂજા કરવી. " તેના ઉપર દરિદ્રાચાર્યનું બાળ્ય છે. તેઓ
કહે છે કે તે તે દેવોની જગ્યામાં ભાવના કરી આવાહનાદિ ઉપચારોએ
પૂજા કરવી. બુદ્ધિ કાલ્યાણન પરિશિષ્ટ સ્નાન સૂત્રકાંડનું ભાષ્ય. દાસમાં
તે જ દેવોને બદલે ગણપતિ. શંકર વિષ્ણુ. શક્તિ અને સૂર્ય એ
પંચદેવોનું પૂજન કરવાનું સ્મૃતિઓમાં અને પુરાણોમાં કહેલું છે.

(આ કુટ નોટ મયા અંકના બાગતી છે.)

તેમાં તેઓએ સ્થાપિત કર્યું છે કે— અંતઃકરણ સ્થૂલ શરીરથી કેવલ ભિન્ન છે, તેની રચના પણ ભિન્ન છે તેમજ તેનાં અણુઓ અને પરમાણુઓ પણ ભિન્ન છે. જીવનવિદ્યા (Biology) પ્રમાણે સ્થૂલ શરીરનું સજીવ અણુ પ્રોટોપ્લાઝમ (Protoplasm) કહેવાય છે. તેમાં મુખ્યતઃ પ્રોટીન (Protein) એટલે પોષક પદાર્થ રહેલો છે અને તે પોષક પદાર્થનાં અણુઓ ઇલેક્ટ્રોન (Electron) તથા પ્રોટોન (Proton) નાં બનેલાં છે. ત્યારે અંતઃકરણનો સૂક્ષ્મપદાર્થ તેથી તદ્દન જૂદોજ છે, તેનું નામ તેઓએ સાઇકોપ્લાઝમ (Psychoplasm) આપ્યું છે. તે સાઇકોપ્લાઝમ જેને આપણે મનાણુનું નામ આપી શકીએ. તે મનાણુઓ જે તત્ત્વનાં બન્યા છે, તેનું તેઓએ સાઇકોન (Psychon) નામ આપ્યું છે. એટલુંજ નહિ પણ તેઓએ સ્પષ્ટ જણાવ્યું છે કે— તે મનાણુઓ અપાર્થિવ (Immaterial) છે, સ્થૂલ શરીરનાં અણુઓની જેમ પાર્થિવ (Material) નથી. કદાચ વિજ્ઞાનવિદ્યા દ્વારા પણ આગળ વધશે અને સદસો વર્ષ પહેલાં આપણા ઋષિઓએ પ્રગટ કરેલું સત્ય સિદ્ધ કરી બતાવશે કે— સ્થૂલ શરીર પંચીકૃત પંચ-મહાબૂતોનું બનેલું છે. અર્થાત્ તે સત્ય જાણનાર સૂક્ષ્મ જગતનાં રહસ્યો સમજનાર ઋષિમુનિઓએ માનસિક વિકાસ માટે જે જે કર્મોની અને ઉપાસનાની યોજના કરી છે, તે નિરર્થક નથી બાલએષ્ટા નથી, એ વૈજ્ઞાનિકો એક દિવસ સિધ્ધ કરી બતાવશે.

૧૦ સ્નાનની આવશ્યકતા.

જો બાહ્યણુ વર્ગમાંથી ઉત્તમ વર્ગમાં જતું હોય, જો બ્રહ્મવર્ચ સતી સંવર્ધિ કરવાની અભિલાષા હોય, તો ગમે તે ભોગે પણ તે રહસ્યાનુસાર યોગ્યએણે અભ્યાસ કરવોજ જોઈએ. સ્નાન, સંધ્યા અને પંચમહાયજ્ઞો—તેનો પેહેલો ક્રમ છે. તેનું રહસ્ય સમજીને તેનું યથાર્થ અનુષ્ઠાન કરવાથીજ ઉપરના વર્ગમાં જવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત થાય છે.

x 'The Mind and Its Mechanism' by Paul Bousfield and W. R. Bousfield, reviewed in Times of India, 17-6-1927 Friday P. 5.

સ્નાનથી ત્વચાનાં છિદ્રો ખુલ્લાં થાય છે, અને તે દ્વારા પ્રાણવાયુ એટલે ઓક્સીજન (Oxygen) રક્તમાં દાખલ થાય છે, અને તેથી રક્ત સંક્રમણનો વેગ વધે છે, તેમાં રહેલો મત્ત છૂટો પડી મક્કાશયમાં એકઠો થાય છે, અને તેમ યવાથી પાચકપીતરસ (Gastric juice) ઉત્પન્ન થાય છે, જે પાચકપીત અન્નપાચન કરવામાં બહુ ઉપયોગી તત્ત્વ છે. તેટલા માટે બોજન કરવા પહેલાં સ્નાનની આવશ્યકતા પાશ્ચાત્ય ડોક્ટરો દર્શાવે છે, છતાં તેની અસર પણ આજની સમાજ ઉપર થતી નથી, ત્યારે કારણ કાર્યની સંબંધ દર્શાવ્યા વિના આજા કરનાર ઋષિમુનિઓની આજ્ઞાઓનો છટેચોક્ક અનાદર થાય, તેમાં આશ્ચર્ય શું છે? છતાં ઉપદેશાળમાં ઉઠવું, સ્નાનાર્થે ગામની બહાર જ્યાં ચોકખી અને નાજી દવા ભરાઈ હોય, તે સ્થળે જવું, ત્યાં વહેતી નદીના નિર્મળ જળમાં અથવા સરોવરના શાત જળમાં સ્નાન કરવું, તેથી સ્વચ્છ શરીરના આદોષ્યની ગ્રંથિમાં કેટલો બધો ત્રાસ છે તેની કોનાથી ના કહી શકાશે? દેહાય મુંબઈ કનક-નાદિ પ્રચંડ વિશાલ નગરોમાં તેવો લાભ અત્યંત હોય, તોપણ ઘરમાં એકાં એકાં પણ જેટલો લાભ લઈ શકાય, નેટલો લાભ સામાટે ન લેવો? છતાં એ તો મુનિશ્રિન છે કે સ્નાનથી માત્ર મક્કાપર્કર્ણનો લાભ થાય છે, એટલુંજ નહિ પણ સ્નાન ક્રિયામાં મંત્રાચ્ચારવડે માર્જનતર્પણાદિ ક્રિયાઓ કરવામાં આવે છે. અને દેવ દેવીઓની ભાવના કરવામાં આવે છે, તે મંત્રાચ્ચારથી, ક્રિયાઓથી અને ભાવનાઓથી જે અપૂર્વ ઉત્પન્ન થાય છે, તેથી અંતઃકરણની પણ શુદ્ધિ થાય છે અને વિશેષ યોગ્ય-સાધ્ય વેદિક ક્રિયાઓ કરવાની પાતતા પ્રાપ્ત થાય છે. બોજન કરવું, તે પણ જીવ્હાના સ્વાદની તૃપ્તિમાટે કે ઉદરનો ખાડો પુરવા માટે નથી. પંચપ્રાણોને આહુતિઓ આપી બોજન કરવાથી શરીરમાં જે શક્તિનો સંચય થાય છે, તેથી અધિવિશ્વને ઉપકારક થઈ શકાય છે. એવો બોજન કરવામાં હેતુ સમાયેલો હોવાથી, તે પણ એક વેદિક કર્મ છે

* અને હરકોઇ વૈદિક કર્મ કરતાં પહેલાં સ્નાનની આવશ્યકતા સ્પષ્ટ સિધ્ધ છે.

૧૧ સંધ્યોપાસના એટલે ગાયત્રીની વૈદિક ઉપાસના.

વિધિપૂર્વક સ્નાન કર્યા પછી સંધ્યોપાસનાને ક્રમ આવે છે. સંધ્યા એટલે શું ? ફેટલીકવાર સંધ્યા કરવી ? શામાટે કરવી ? વગેરે પ્રશ્નપરંપરા ઉપરિચિત થાય છે. સંધ્યા શબ્દની બે રીતે વ્યુત્પત્તિ કરવામાં આવી છે. એક વ્યુત્પત્તિ ત્રીજા ગણના ધા ધાતુ ઉપરથી કરવામાં આવે છે. સંધીયતે ગ્રજ સા સંધ્યા. જે સમયમાં દિવસ અને રાત્રીની, સવાર અને સાંજની સંધિ થાય છે તે સંધ્યા. સૂર્યોદય પહેલાં અને સૂર્યાસ્ત પછી દિવસ અને રાત્રીની સંધિ થાય છે અને બપોરના બાર વાગતે સવાર અને સાંજની (પૂર્વાહ્ણ અને અપરાહ્ણની) સંધિ થાય છે; માટે તે ત્રણે કાળે સંધ્યાકાળ કહેવાય છે. તે કાળમાં બદ્ધિજનમાં પણ પ્રાણ અને અપાનની ક્રિયા સમાન થાય છે, તેથી ચિત્તજનિ શાંત થઇ એકાગ્ર થવાને યોગ્ય થાય છે; તેજ કારણથી તે ત્રણે કાળોમાં સંધ્યોપાસના કરવાની આવશ્યકતા કહી છે. બીજી વ્યુત્પત્તિ પહેલાં ગણના ધ્યૈ ધાતુ ઉપરથી કરવામાં આવે છે. સંધ્યાયતે એટલે સારી રીતે જેનું ધ્યાન કરવામાં આવે છે. તે સંધ્યા દેવતા. અર્થાત્ સંધ્યાકાળમાં ઈષ્ટદેવની સાથે તન્મયતા કરવી, તે સંધ્યા શબ્દનો વિવક્ષિતાર્થ છે. અને તેટલાજ માટે ઉપાસના અથવા યોગ સાધનામાં એટલે જે જે કર્મોમાં ચિત્તની એકાગ્રતાની અને શાંતિની આવશ્યકતા હોય છે, તે તે કર્મોમાં સંધ્યાકાળની આવશ્યકતા કહી છે. કાલલોપ થવાથી ધારેલું કળ મળતું નથી. અને તેથીજ કાલલોપને માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની એટલે અંતઃકર્મણમાં તે પ્રમાદ માટે પૂરેપૂરો પશ્ચાન્તાપ કરવાની અને ફરીથી તેમ નિદિ કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરવાની ધર્મશાસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરી છે.

સંજોગન કરવામાં વૈશ્વાનરની ઉપાસના કરવાનો કેવી રીતે હેતુ રહ્યો છે અને વૈશ્વાનરની ઉપાસનાથી અગ્નિજ્વલ વિશ્વ ઉપર શરીરે ઉપકાર થઇ શકે છે, તે વિષે જુઓ છાંદોગ્યોપનિષદ અ. ૫ અંક ૧૮ થી ૨૪ માં સુધી.

સંધોપાસનમાં કાત્યાયન ઋષિએ ૧. આયમન, ૨ પ્રાણુયામ, ૩ અર્ધ્યપ્રદાન ૪ ઉપરથાન અને ૫ ગાયત્રીજપ-એ પાંચ કર્મો કરવાની આવશ્યકતા દર્શાવી છે. કાત્યાયન પછી થયેલા ધર્મશાસ્ત્રકારોએ સંધોપાસનામાં કેટલીક તાંત્રિક ક્રિયાઓ ભેળવી છે, તે પૈકી ન્યાસ, માર્જન, અવાહન, અંબુપ્રાશન, અને અધર્મર્ષણની ક્રિયાઓ ઉપયોગી છે. સુદ્ધમદ્ધિથી નિરીક્ષણ કર્યું તો જણાશે કે સંધોપાસનાની ક્રિયામાં બે ભાગો રહ્યા છે. પહેલો ભાગ આયમનથી અધર્મર્ષણ સુધીનો છે. અને તે કેવળ કર્મરૂપ છે. બીજો ભાગ અર્ધ્યપ્રદાનથી ગાયત્રીજપ-સુધીનો છે, અને તે શુદ્ધ ઉપાસના રૂપ છે. તે અને ક્રિયાઓનું સંમિશ્રણ એવી સુકિતથી કર્યું છે કે-તેમાં યોગશાસ્ત્રના યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણુયામ, પ્રત્યાહાર, ધ્યાન અ + ધ્યાનુષ્ઠાનો સમવેશ કર્યો છે. એક સંધોપાસનાજ ને કોઈ પણ મદરથ આશ્રવન કરે તો તે યોગ શાસ્ત્રનાં એ સાંતે અંગે સદૃજ સિધ્ધ થઈ શકે, પરંતુ આધુનિક સમયમાં ત્યારે આવાં આવશ્યક કર્મોનુષ્ઠાનનો અનાદર જ થતો હોય, ત્યાં તેનાં રહસ્યના જ્ઞાનપૂર્વક અનુષ્ઠાનની તો આશા જ શી રીતે રાખી શકાય ?

દલે આયમનથી અધર્મર્ષણનો ભાગ તપાસીએ. માર્જન અને ન્યાસથી શરીરમાં આક્રમ્ય દૂર થઈ વિદ્યુત-શક્તિ અથવા પ્રાણશક્તિ જ્યેષ્ઠ થાય છે. પ્રાણુયામનાં તો એટલા બધા લાભો છે કે તેનું યથાર્થ વિવેચન કરવાનો અત્ર પ્રસંગ નથી. એટલું જ કહેવું બસ છે કે-પ્રાણનું એટલે જીવનશક્તિનું સમીકરણ કરવાથી શરીરમાં કોઈ પણ વ્યાધિ ઉત્પન્ન થતો નથી. આવશ્યક બનેલો સંચય રક્ત કરે છે, ઓજસ્ અને તેજસ્ની વૃદ્ધિ થાય છે, અંતઃકરણની વૃત્તિઓ સ્થિર થાય છે અને એકાગ્ર થવાને યોગ્ય થાય છે. સંક્ષેપમાં પ્રાણુયામ-એ યોગનો અને ઉપાસનાનો પાયો છે. પ્રાણુયામથીજ સમાધિ પણ સિધ્ધ થઈ શકે છે. આસનના પણ ઓછાં લાભો નથી, કોઈ પણ યોગશાસ્ત્રના ગ્રંથ ઉપરથી તેની આવશ્યકતા સમજી શકાશે. ત્યારે યમ અને નિયમ કદ ક્રિયાઓમાં રહેલ છે ? યમ એટલે ધૈર્યનિગ્રહ અને નિયમ એટલે મનોનિગ્રહ-તે બે અંગે અંબુપ્રાશન અને અધર્મર્ષણની ક્રિયાઓમાં

સમાધ્યાં છે. મનુષ્ય જૂલને પાત્ર છે; લોભ અને લાલચથી તેનાથી જાણતાં કે અજાણતાં કંઈ નાનાં કે મોટાં પાપો થઈ જાય છે. તેવી થયેલી જૂલો માટે પશ્ચાન્તાપ કરવાનો અને ફરીથી તેવી જૂલો નહિ કરવાનો વિધિ તે બે કર્મોમાં સામાવ્યો છે. પરંતુ સંધ્યોપાસના કરનાર કયો ધ્યાનથી તે બે કર્મોનું રહસ્ય સમજે છે? અને કદાચ સમજતો હોય તો તેના બરાબર અમલ કરે છે? જો તેના અમલ કરવામાં ન આવતો હોય તો માત્ર તે મંત્રો ભણી જઈને જળવ્યય કરવાનો શો અર્થ છે? અર્થાત્ આત્મમનથી અધર્મપણું સુધીની ક્રિયા અંતઃકરણને નિર્મલ કરે છે અને ઉપાસનાને પાત્ર કરે છે.

બીજો ભાગ અર્થપ્રદાનથી ગાયત્રીજપ સુધીનો છે; અને તે ભાગ વસ્તુતઃ સંધ્યોપાસનાનોજ છે. સંધ્યા એટલે શું? સંધ્યોપાસનામાં કયા દેવની ઉપાસના વિવક્ષિત છે? સંધ્યા એટલે ગાયત્રી એમ વ્યાસજીએ સ્પષ્ટ કર્યું છે. તે સંધ્યાનાં ત્રણ કાળમાં ત્રણ નામો આપવામાં આવ્યાં છે. પ્રાતઃકાળમાં ગાયત્રી, મધ્યાહ્ને સાવિત્રી અને સાંયકાળે સરસ્વતી.* ત્યારે હવે ગાયત્રીમાં કોનું ધ્યાન ધરવામાં આવે છે? અને શી યાચના કરવામાં આવે છે? સવિતૃદેવસ્ય વરેણ્ય મર્ગો ધોમહિ। - સવિતા દેવના ઉગમ તેજનું ધ્યાન ધરીએ છીએ એમ સ્પષ્ટ કહેવામાં આવ્યું છે. ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્।- અમારી બુદ્ધિ તે નિર્મલ કરે અને વિકસિત કરે, તેટલીજ યાચના કરવામાં આવે છે. સવિતા એટલે જેમાંથી સૃષ્ટિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તે ઇશ્વર. આપણી આખી સૂર્યમાળા પ્રત્યક્ષ સૂર્યમાંથી ઉત્પન્ન થઈ કે, તે આધુનિક ખગોળ વિદ્યાએ સિદ્ધ કર્યું છે. ત્યારે તે સૂર્યરૂપ રશ્મીલ શરીરમાં રહેલ ઇશ્વરનું તેજ અર્થાત્ પરમેશ્વર તેજ ગાયત્રીમાં કહેલ સવિતાનું વરેણ્ય ભર્ગ. કોષ તેને જાણા કહે છે, કોષ વિજ્ઞુ કોષ પરમેશ્વર અને કોષ

* ગાયત્રી નામ પુર્વાન્હે સાવિત્રી મધ્યમે દિને ।

સરસ્વતી ચ સાયાન્હે સૈવા સંધ્યા ત્રિપુ સ્મૃતા-વ્યાસ
યા સંધ્યા સા તુ ગાયત્રી દ્વિધા મૂત્વા પ્રતિષ્ઠિતા ।

સંધ્યા હયુપાસિતા યેન વિષ્ણુસ્તેન હયુપાસિતઃ-યાસવદ્ક.ય

તેને નારાયણ કહે છે. પરંતુ તે સઘળા વાચક શબ્દોનો તાત્પર્યાર્થ એક વાચ્યરૂપ પરમેશ્વરમાંજ છે. આત્મણે તેનુંજ ધ્યાન ધરવું જોઈએ. તેનીજ સાથે તન્મયતા કરવી જોઈએ. તે સિવાય તેને વાચવાનું પણ શું છે? હા, બુદ્ધિમાં રહેલ મલ બુદ્ધિમાં રહેલ જડતા, બુદ્ધિમાં રહેલ પાપી મંડકારો, વાસનાઓ-એ સર્વનો નાશ કરવાની અને જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશ વ્યાપ કરવાની તેની પ્રજ્વલત કામના હોવીજ જોઈએ, અને તેથી જો કંઈ પણ વાચના કરી હોય. તો તેજ વાચના થઈ શકે. બુદ્ધિનો અધિકાંશ દિરણ્યગર્ભસૂક્ત (નં. મં. ૧૦ સુ. ૧૨૧) નો દિરણ્યગર્ભ તેજ પુરુષસૂક્ત (નં. મં. ૧૦ સુ. ૬૦ તથા સુ. ૫. અ. ૩૧) નો પુરુષ છે. તેજ અંતર્યામી સુષાત્મા છે અને તેજ પરમેશ્વર છે. અર્થાત્ બુદ્ધિના વિકાસ માટે પણ દિરણ્યગર્ભ અથવા પરમેશ્વરની ઉપાસનાજ યોગ્ય છે. તાત્ત્વિક શાસ્ત્રોમાં સચિતા દેવના વરેણ્યભર્ગનો અર્થ ઇશ્વરની શક્તિ કયો છે અને એ રીતે તે શાસ્ત્ર પ્રમાણે ગાયત્રી દેવની ઉપાસના કરવામાં આવે છે. પરંતુ અગ્નિની દાઢક શક્તિ અને અગ્નિ પોતે- એ બન્ને શં ભુદા ભુદા રૂપો છે ' શક્તિમાન અને શક્તિ એકજ છે. તે રીતે જોતાં તાત્ત્વિક શાસ્ત્રમાં પણ ગાયત્રીની ઉપાસનામાં ઇશ્વરનીજ ઉપાસના કરવામાં આવે છે. વ્યાસજીએ અને શંકરાચાર્યે વરેણ્યભર્ગનો અર્થ પરમ તત્ત્વ એટલે પરમાત્મા અથવા પરબ્રહ્મ કયો છે. તે પરમાત્મા સાથે આત્માનું અનુસંધાન કરવું. તેજ ગાયત્રીની અથવા મંથાની ઉપાસનાનું પરમ પ્રયોજન છે. • તૈન્તિરીય બ્રાહ્મણમાં નો સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે-

• ન મિન્નાં પ્રતિષ્ઠેત ગાયત્રીં બ્રહ્મણા મહાં ।

સોઽહમસ્મીત્યુપાસીત વિધિના યેન કેનચિત્ ॥ વ્યાસ

સર્વવ્યાપિમર્વપ્રકાશકસર્વોત્કૃષ્ટ નિત્યમુક્તમાત્મરૂપ સચ્ચિદાનન્દાત્મકં યદોંકારવાચ્યબ્રહ્મ તદહમસ્મીતિ ગાયત્રી-મંથસ્યાર્થઃ ॥

જુઓ ગાયત્રીમંત્ર ઉપર શાંકરભાષ્ય, તત્ત્વવિવેચક મંડળ તરફથી પ્રગટ થયેલ સાયણભાષ્ય સંદિત રૂપેસંદિતા, ભાગ ૩ ૧. ૩૪૬-૪૭.

ઉચ્ચન્તમસ્ત્યાન્તમાદિત્યમભિધ્યાયન્ કુર્વન્ બ્રાહ્મણો
ચિદ્વાન્ સકલં ભદ્રમનુતે ॥ અસાવાદિત્યો વ્રજેતિ
વ્રજૈવ સન્ બ્રહ્માભ્યેતિ । ય યયં વેદ ॥

“ ઉદય પામતા અને અસ્ત થતા, આદિત્યનું એકાગ્ર ધૃતિથી ધ્યાન
ધરનાર અને તેનું રહસ્ય સમજીને કર્મ કરનાર બ્રાહ્મણ તે કર્મનું
સધળું ફળ પ્રાપ્ત કરે છે.” “ આ આદિત્ય બ્રહ્મ છે” એ રીતે ધ્વ-
ભાવના કરનાર ઉપાસક બ્રહ્મરૂપજ થાય છે.” આ ઉપરથી રૂપરૂ-
સિધ્ધ થાય છે કે-હજારો વર્ષ પહેલાં આપણા ઋષિમુનિઓ સંધ્યાનું
બલ સમજતા હતા અને તેના અનુક્રાંતથી ભોક્ષ સુધી પોહોચતા હતા.

તેનું પરિણામ પ્રાપ્ત કરવાને અર્ધ્યપ્રદાનમાં પ્રત્યાહાર, ઉપ-
રયાનમાં ધ્યાન અને ગાયત્રીજપમાં ધારણા-એ યોગનાં ત્રણ અંગોનો
સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે. અર્ધ્યપ્રદાનમાં ગાયત્રીમંત્રથી ગાયત્ર્ય-
ન્તર્ગત ઇશ્વરનું માનસિક ભાવનોથી પ્રજન કરવામાં આવે છે અને
ત્યાર પછી ઉપરયાન કર્મમાં તે ઇશ્વરનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરવામાં આવે
છે. એ રીતે હૃદયમાં પ્રગટ થયેલ ઇશ્વરને ટકાવી રાખવા છેવટે ગાયત્રીનો
જપ કરવામાં આવે છે. જપ એટલે રટણ. પરંતુ તે જપ ઉન્મત-
પ્રલાપ નથી. અંતઃકરણમાં ઇશ્વરેવનો ઉદય થયા પછી જ્ઞાનપૂર્વક અને
ભાવનાપૂર્વક કરવામાં આવતું રટણ છે. ઉત્કટ અધ્યાયી રટણ કરનાર
જેનું રટણ કરે છે, તે તદ્દત્ થઈ જાય છે; તેવા અનેક દૃષ્ટાંતો
નોંધાયા છે; તે પૈકી વાલ્મીકીઋષિનો દૃષ્ટાંત સુપ્રસિધ્ધ છે.

એ રીતે નિત્ય સંધ્યોપાસના કરવાથી હૃદય કેવળ નિષ્પાપ
થાય છે, અંતઃ અને બહિઃ વ્યાપી રહેલ પરમાત્માનું સર્વાંશ દર્શન
થાય છે, અને તેમ થવાથી સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્ત થાય છે. તેજ સંધ્યો-
પાસનાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

૧૨ પંચમહાયજ્ઞ એટલે વિશ્વસેવા.

સંધ્યોપાસનાથી એ રીતે સર્વાત્મભાવ જાગ્રત કર્યા પછી તે
સર્વાત્મભાવ આચારમાં શી રીતે મૂકી શકાય, તેનું શિક્ષણ આપવાના
ઉદ્દેશથી ત્રિકાલદર્શી ઋષિઓએ પંચમહાયજ્ઞની યોજના કરી છે.

સંખ્યોપાસનામાં કર્મ અને ઉપાસનાનો સમુચ્ચય કર્યો છે, ત્યારે પંચ-
મહાયજ્ઞમાં કર્મ અને જ્ઞાનનો સમુચ્ચય કર્યો છે. પંચમહાયજ્ઞ એટલે
વિશ્વસેવા, વિશ્વસેવાની લાવના, ઉત્પન્ન કરવી અને તે લાવના જીવ-
નમાં ઉતારવી, તેજ પંચમહાયજ્ઞનો હેતુ છે. ત્યારે પંચમહાયજ્ઞો
એટલે શું? તેનો ઉદ્દેશ શો છે? શી રીતે વિશ્વસેવાની લાવના તેમાંથી
ઉત્પન્ન થાય છે ?

સ્મૃતિકારોએ તથા ગૃહ્યસૂત્રકારોએ ૧ બ્રહ્મયજ્ઞ, ૨ દેવયજ્ઞ,
૩ અપ્તયજ્ઞ, ૪ પિતૃયજ્ઞ અને મનુષ્યયજ્ઞ એ પાંચ યજ્ઞોને મહાયજ્ઞો
કહ્યા છે. ગૃહસ્થોના ઘરના રસોડામાં પ્રાણીધારામાં, પ્રાણીધારામાં પુણે
વાળતાં અને ઘંટીમાં, જાણતાં અજાણતાં કુદ્ર જીવજંતુઓનો લમેશા
સંદાર થાય છે, તે પાપના પ્રાચલિત માટે પંચમહાયજ્ઞોના નિત્યાનુ-
ષ્ઠાનની સ્મૃતિકારોએ આવશ્યકતા દર્શાવી છે.* પરંતુ એ પંચમહા-
યજ્ઞોનું મૂળ તપાસતાં કંઈ જુદું જ કારણ મળી શકે છે. સ્મૃતિના
પહેલાંના ગૃહ્યસૂત્રોમાં પંચમહાયજ્ઞ અથવા વૈશ્વદેવનો વિધિ કહેલો છે,
તેમાં સ્મૃતિકથિત દિસાદોષના પ્રાચલિતનું સ્વયન પણ કહ્યું નથી.
અથો પેઢી શતપથબ્રાહ્મણમાં જ તેનું સવિસ્તર વિવેચન લેવામાં
આવે છે. તેમાં તેમજ ર્ગ્વેદસંહિતા જેમાંથી તેનું પ્રાચીનતમ મૂળ
મળી આવે છે તેમાં તે ક્રષ્ણ કહ્યું છે કે—ગૃહસ્થ પેતાના બોજન
માટે જે રસોડા કરે તેમાંથી દેવ, પિતૃ, મનુષ્ય અને બીજા પ્રાણી-
ઓને જમાડ્યા પછીજ, જે જે શેષ ભાગ રહે, તેમાંથી તેણે પોતાનો
નિર્વાહ કરવો. પારસ્કર ગૃહ્યસૂત્રના ‘પૃષ્ઠોદિવિ’ વિધાનમાં કહ્યું છે કે
“एवं कृतेन वृथापाको भवति । न वृथापाकं पचेत् । न वृथा
पाकमन्नीयात् ॥ દેવ પિતૃ મનુષ્ય અને બીજાં પ્રાણીઓને જમાડ્યા
પછી પોતાના કુટુંબને જમાડીને ગૃહપતિ નિત્ય બોજન કરવાનો
રિવાજ ગમે તો, તેની રસોડા નિષ્ફલ થતી નથી; ખરેખર, ગૃહસ્થે
કદી પણ વૃથા પાક કરવો નહિ અને વૃથા પાક જમવો નહિ.”

* મનુસ્મૃતિ અ. ૩ શ્લોક ૧૬, ૭૦, ૭૧. યાજ્ઞવલ્ક્ય
સ્મૃતિ અ. ૧ પ્ર. ૫. શ્લોક ૧૦૧, ૧૦૨.

શતપથ બ્રાહ્મણમાં કહ્યું છે કે—“તસ્માદુ સ્વાદિષ્ટં ગૃહપતિઃ પુર્વોઽતિથિમ્વોઽશ્રીયાત્ અતિથિઓને જમાડયા પછી બાકી રહેલા અન્નમાંથી ગૃહપતિને જે રૂચે, તેનું તેણે ભોજન કરવું, પછી ગૃહ-પત્નીએ ભોજન કરવું.” ડ પરંતુ આ પંચમહાયજ્ઞનું મૂલ રૂચેદના દશમાં મંડલમાં દાનમદિમાનું સૂક્ત છે, તેમાં જોવામાં આવે છે. તેમાં તો સ્પષ્ટ કહ્યું છે “કદાચ કોઈ ગૃહસ્થ પોતાની બધી રસોઈ બીજાને આપી દે અને તેને ભુખ્યા રહેવાનો વખત આવે તો તેથી તે મરી જો નથી. ઘણું કરી મોત તો બહુ ખાનારનેજ આવે છે. એ રીતે દાન કરવાની આવશ્યકતા તો અનેક દ્રષ્ટિથી ઉઠાપોદ કરીને કહે છે કે:

મોઘમન્નં વિન્દતે અમ્રચેતાઃ ।

સત્યં વ્રધીમિ વધ इत्स तश्य ॥

नार्यमणं पुष्यति नो सखायं ।

केयलाधो भयति केवलादी ॥

ઋ. મં. ૧૦ મુ. ૧૧૭ મં. ૬

‘જે નિષ્કુર મનુષ્ય અન્નદાન કરતો નથી. (તે ગમે તેટલું અન્ન મેળવતો હોય અથવા ગમે તેટલું ખાતો હોય છતાં) તેનું તે અન્ન કેવળ નકામુજ છે. હું સત્ય કહું છું કે તેનું તે અન્ન તેનાં મૃત્યુરૂપ છે. જે અર્થમાદિદેવ પિતૃઓ વગેરેને અપર્ણ કરીને પોતાના મિત્રાદિ સ્વજન પરિજનનું પોષણ કરતે નથી, અને પોતાનો પિંડજ પોષે છે, તે કેવલ પાપનોજ સંચય કરે છે, તે પોતે પાપરૂપજ થઈ જાય છે.” કેવલ સ્વપિંડપોષકની આથી વધારે દુર્ગતિ શી થઈ શકે ? સ્મૃતિકારો પણ

÷ જુઓ / પારસ્કરગૃહ્યસૂત્ર કાંડ ૨ કં. ૬ તથા હસ્ત્યાશિ-
હણકુંડિકા હપર હરિહરમિશ્રનું ભાષ્ય તથા વૈશ્વદેવસૂત્ર હપર
ગદાધર દીક્ષિતનું ભાષ્ય, હયુઆના મહારાજ સર પ્રતાપકૃષ્ણ
રામાએ છપાવેલી આવૃત્તિ પૃ. ૫૪૬ તથા ૩૭૫ તથા આત્મવાલા-
ચન ગૃહ્યસૂત્ર અ. ૩ ખંડ ૧ તથા સાંખ્યાચન ગૃહ્યસૂત્ર અ. ૨.
૧૪ તથા આદેર ગૃહ્યસૂત્ર ૧-૫-૨-૩૭.

ડ શતપથ બ્રાહ્મણ કાંડ ૧૧ અ. ૫ બા. ૬.

તે વચનને સુકત કરે પુષ્ટિ આપે છે. યાગવલ્ક્ય કહે છે કે ' ન પચે-
દન્નમાત્મને । કાઇ પણ ગૃહસ્થે માત્ર પોતાનેજ માટે રસોઇ કરવી
અથવા કરાવવી નહિ. ' (અ. ૧ પ્ર. ૫ શ્લો. ૧૦૪). મનુ કહે છે કે-
અઘં સ કેષલ્ ભુક્તે યઃ પચત્યાન્મકારણાત્ ।

યજ્ઞશિષ્ટાશનંદ્યેતત્ સ્તામન્નં વિધીયતે ॥ અ. ૩ શ્લોક ૧૧૭

" જે ગૃહસ્થ માત્ર પોતાનેજ માટે રસોઇ કરે છે, તે જીવળ પાપનુંજ
ભોજન કરે છે. સ.યજ્ઞનું અન્ન તો મનુ કરતાં ખાધી વધે તે અર્થાત્,
ખીનને આપતાં આપતાં ખાધી રહે, તેજ છે. " શ્રાકૃષ્ણ ભગવાને
અર્જુનને આખો કમયોગ સમજાવતાં, છેવટ શો નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે.

ઇષ્ટાન ભોજન દિ ઘે દેવા દાસ્યંતે યજ્ઞભાગિતાઃ ।

તૈર્દક્ષાનપ્રદાયૈમ્યો યો ભુક્તે સ્તેન પચ સઃ ॥ ૧૨ ॥

યજ્ઞશિષ્ટાશિનઃ સંતો મુચ્યંતે સંચકિલિષયૈઃ ।

મુંજતે તે સ્વઘં પાપા યે પચંત્યાત્મકારણાત્ ॥ ૧૩ ॥ અ. ૩

" તારી સેવાની ભાવનાથી પ્રસન્ન થયેલા દેવો તને ઇચ્છત ભોગો
આપશે. પરંતુ દેવપિતૃમનુષ્યાદિને કર્મ પણ અર્પણ કર્યા વિના જે
ભોજન કરે છે, તે ચોરજ છે. (૧૨) જેઓ ખીનને આપીને જે શેષ
રહે. તેમાંથી પોતાનો નિર્વાહ કરે છે, તેઓનાં સઘળાં પાપો નષ્ટ થાય
છે, પરંતુ જેઓમાત્ર પોતાનું ઉદર ભરવા માટેજ રસોઈ કરે છે. તે
પાપીઓ અન્ન ખાતા નથી, પણ પાપ ખાય છે. " ૧૩

ગૃહસૂતકારોએ તે પંચમદ્વાયતનાં જે યાગો પાડ્યા છે; ૧
અદ્વાયત અને ખીનો વૈશ્વદેવ. યજ્ઞયજ્ઞ પ્રાતઃકાલમાં સંધ્યાપાસન પછી
તુરંતજ કરવામાં આવે છે. વૈશ્વદેવ મધ્યાહ્ને ભોજન કર્યા પહેલાં કર-
વાનો વિધિ છે. વૈશ્વદેવની ક્રિયામાં, દેવ, ભૂત, પિતૃ અને મનુષ્યને
એક સાથે દવિર્દાન તથા અન્નિદાન આપવાની યોજના કરી છે. ત્યારે
શું દેવાર્થે અગ્નિમાં અને ભૂતપિતૃમનુષ્યાર્થે જમીન ઉપર ચોખાનાં
કાળીયા મુકવાથી વૈશ્વદેવનો ઉદ્દેશ સિધ્ધ થાય છે? વૈશ્વદેવ શબ્દનો
અર્થજ વિશ્વદેવોને માટે કરવામાં આવતું કર્મ, એમ કરવામાં આવ્યો

છે. ત્યારે તે વિશ્વદેવો કોણ છે? કર્તૃત્વાર્પણદિ ભાષ્યકારોએ સ્પષ્ટ કહ્યું કે-દેવો પિતૃઓ, મનુષ્યો અને બીજાં પ્રાણીઓ-તે સર્વે વિશ્વદેવો છે; અને તે સઘળા દેવોનો મૃદસ્યની સંપત્તિ ઉપર પ્રથમ હક્ક છે. રાગ પથ બ્રાહ્મણમાં, ત્યાં પંચમહાપરબ્રુ વિધાન કર્યું છે. ત્યાં કહ્યું છે કે-અસુરો દેવોને સતાવતા હતા; દેવોએ પંચમહાપરબ્રુ અનુદાન કરીને અસુરોના પરાજય કર્યો. (કાંડ ૧૧ અ. ૫ બ્રા. ૫) દૈવી જગતની જેમ આધ્યાત્મિક જગતમાં એટલે મનુષ્યના અંતઃકરણમાં પણ સદ્ગુણો અને દુર્ગુણો વચ્ચે સતત વિગ્રહ થયા કરે છે, આરંભમાં દુર્ગુણોજ કાળી જાય છે. પરંતુ મનુષ્ય ત્યારે રૂપાર્પણ કરતાં શીખે છે, ત્યારે તેમ કરતાં કરતાં વિશ્વસેવા મુખી તે પહોંચે છે. તેજ વિશ્વસેવા ગીતાનો નિષ્કામ ક્રમચોગ. નિષ્કામતા એટલે હૃદયગમ્યતા નહિ, પણ હૃદયની નિરવધિ વિશાસતા અર્થાત્ વિશ્વસેવાની ભાવના. હૃદયની એટલી બધી વિશાસતા થાય અને સઘળા જ્ઞાનેન્દ્રિયો અને કર્મેન્દ્રિયોનો તદનુસાર વ્યાપાર થઈ જાય, ત્યારે માત્ર સ્વાર્થથીજ જન્મેલા અને સ્વાર્થથીજ પોષાતા દુર્ગુણો તે હૃદયમાં ટકી શકે ખરા? તેની પરિસ્થિતિમાં માત્ર સદ્ગુણોનું સામ્રાજ્ય જામી જાય, તેમાં આશ્ચર્ય શું? તેજ બ્રાહ્મણ (કાંડ ૧૧ અ. ૫ બ્રા. ૬)માં પંચમહા યજ્ઞોનું સવિસ્તર વિવેચન કર્યું છે. આગળ ચાલતાં ચોં મા કાંડમાં એટલે જૃહદારણ્યકોપનિષદમાં નો તેનું સઘળું રહસ્ય પ્રકટ કરી દીધું છે. ને રથજે ભગવતી શ્રુતિ પોનેજ કહે છે કે (અ. ૧, બ્રા. ૫ કંડિકા ૧૬.)

“મનુષ્ય પોતે વિશ્વનો ભોક્તા નથી પણ ભોગ્ય છે. દેવો, ઋષિઓ, પિતૃઓ, મનુષ્યો અને પશુપક્ષ્યાદિ ક્ષુદ્ર જીવજંતુઓ પણ તેના ભોક્તા છે અને તે પોને ભોગ્ય છે. તેઓને સંતોષવાં, તે તેના પરમ ધર્મ છે. તમ કરવાથી ને સર્વે તેની રક્ષા કરે છે.”

* જુઓ પારસ્કર મૃદસ્ય કાંડ ૨ કંડિકા ૬ ઉપર કઈ, જયરામ, હરિહર અને ગદાધરનાં બાષ્યો.

આ ઉક્તિનો તાત્પર્ય શો છે ? અગ્નિ, વાયુ, સૂર્ય, જગ્ગાદિ વિશ્વના જોડણા અંશો છે, તેમાંથી એકપણ પોતાના કર્તવ્યમાં એક-ક્ષણ પણ સ્ખલન કરે તો મનુષ્યની શી દશા થાય ? અરે ! મનુષ્યની ઉત્પત્તિ અને રિયતિ, વિશ્વના એકે એક અંશના સદકારથીજ છે. મનુષ્યની સંપત્તિ, બુદ્ધિ, જાગ, અને આરોગ્ય-એ સર્વનો આધાર આપ્યા વિશ્વના સતત ઉગ્રોગ અને સદકાર ઉપરજ આધાર રાખે છે. નેજા કારણથી ને સંપત્તિ, તે બુદ્ધિ અને તે જાગ ઉપર આપ્યા વિશ્વનો અમ્મ દર છે; મનુષ્ય તમાર પછી શેષ વધે તેનાજ દરદાર છે. દેવો અંત પિતૃઓને તો શુદ્ધ ભાવનાનીજ અપેક્ષા છે. પરંતુ થોડી મિનિટો તેઓની પ્રતિ શુદ્ધ ભાવના દર્શાવવામાં રાક્ષસાની પણ કેને પ્રસદ મળે છે ? ને શું શોધ્યનીય નથી ? શક્તિમાન મનુષ્યોએ પોતાનો નિર્વાદ જાત મહેનતથીજ કરવો જોઈએ. પરંતુ નિગધાર, અપંગ, અશક્ત અને વ્યાધિગ્રસ્ત મનુષ્યોની શી ગતિ ? શકનોએ અશકનોનું પોષણ કરવુંજ જોઈએ, એમ જનિ, સ્મૃતિ, ઇતિદાસ પુરાણાદિ સધળા ધર્મ-ગ્રંથો પુકારીને કહે છે. નેજા ઉદ્દેશથી દલારો અન લાખો વર્ગો પેદસાથી આપણા ઋષિમુનિઓએ પંચમદાયજની યોજના કરી છે. પેહેલું વિશ્વ પછી પોતાનું કુટુંબ અને છેક છેવટે પોતે. એવી અત્યુદાત ભાવના બીજી કઈ ધર્મસંસ્થામાંથી મળી આવે છે ? ને ભાવના મિધ્ધ થાય. નેજા વૈશ્વદેવનું અનુકૂળનઃ બીજાં સધળાં માન ફાંકાંજ છે.

[અપૂર્ણ.

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનાં મૂળ તત્ત્વો અને તેમની તુલના. (ગયા અંકથી ચાલુ.)

૭૯ જે આપણે અહીંની પૂર્વના આર્ય લોકોની મુધારણાનો વિચાર કરીએ. પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિમાં એક મહત્વનો ફરક એ છે જો. જ્યારે પશ્ચિમમાં સર્વ માત્ર “ બુદ્ધિ ” તુલ્ય મહત્ત્વ્ય હોઈ, “ ઐતિક ” ઐશ્વર્ય સંપત્તિ વધારવી, એજ અંતિમ આવશ્ય (Goal) બની રહ્યો છે, તેને બદલે, અહિંમાં પૂર્વ સંસ્કૃતિમાં ધાર્મિક જિવિતની સર્વ-બાબુ પાધાન્યતા હોઈ, સર્વ વિષયનિર્ણયમાં “ બુદ્ધિ ” ને બદલે ધર્મચરી પ્રેરણાત્મક મનોદેવતાનું સામ્રાજ્ય પ્રવર્તે છે. હમારા લોકોના જીવન વિચાર માત્ર ધાર્મિક થઈ ગયા છે. નેઓ ઐતિક સંપત્તિને અશક્ત એટલે તાજ્યગણી પરમાર્થિક ઉત્પત્તિનેજ પોતાનો આદર્શ માને છે. આ ફરકનું એક મહત્વનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે અહિંની સંસ્કૃતિ પરમાર્થમય જીવનચાળી બની ગઈ; જ્યારે પાશ્ચિમાત્મ સંસ્કૃતિ કેવળ સ્વાર્થમય જીવનયુક્ત રહી ગઈ. એ પ્રમાણે આ બંને સંસ્કૃતિના દૃષ્ટિબિંદુ એક બીજાથી પરસ્પર વિરુદ્ધ હોઈ, ને બન્નેનાં મૂળ તત્ત્વોમાં પણ આરમાન જમીનનો ફરક છે.

૧૪ આ ધાર્મિક અથવા પારમાર્થિક સુખનો હમને બહુ જલદી નાદ લાગ્યો એનું કારણ આ દેશનાં હવામાન અને સૃષ્ટિસ્થિતિ છે અથવા હોવા જોઈએ. અતિ કષ્ટ કરવું એ ઉજ્જુકટિબંધ પ્રદેશમાં ન તો શક્ય છે, ન તો દિલકારક છે, તેમજ એવા પ્રદેશની શારીરિક

આવશ્યકતા પણ ધણીજ ઝોઝી રહે છે, અને તે પણ અદિના સઘિ દવામાનને લઈને ઘણેજ ઝોઝે શ્રમે પ્રાપ્ત થઈ શકે એવી છે. એ આવશ્યકતાઓને વધારવી ખાવા પીવામાં ચેત કરવું; લુગડાં લતામાં જોઈએ તેથી ફાગળખર્ચ કરવો, વિ. વિ. દફીકત આરોગ્યતાને હિત-કારક નથી નીવડતી એનો દવે પાશ્ર્વત્ય લોકો પણ કમુક્ત કરે છે. આ બધાં કારણોનો લઈને, આખી જરૂર પૂરતી દાગળના વારતે અત્ય શ્રમ લઈ વિશ્રાન્તિ લેવી, અને આ વિશ્રાન્તિના વખતમાં પારમાર્થિક વિચાર આવવા એ સાદગ્ય છે. અન્ આજ માર્ગ દમારી સરકતિમાં શ્રેયસ્કર મનસો છે. એ મસ્કુતિએ આ પ્રાર્થિક વલણ ગેહેચેથીજ લેવાનું બીજું કારણ એ પણ છે કે તે વખતે અહીંયા કસદ બધું કરી પ્રમાણમાં હતો. બધું હતોજ નહીં એમ કહીયેનો પણ ચાલે. કારણ અહીંના લોકોની દાગળો બધું થોડી, અને અને અદિની ભૂમિ ધણીજ ફસદૂપ; આ મથોગોમાં જીવનકસદ ઉત્પન્ન થવાનોજ સંભવ ન હતો.

૧૫ આ ગ્રેજો “ જુધિસાપ્રાન્ત્ય ” અથવા “ મનોદેવતા પ્રાધાન્યના ” આ એ પક્ષનો ખારિદીથી વિચાર કરવાની જરૂર છે. ઇશ્વરે મનુષ્યને જેમ જુધિ આપી છે તેમ તેની સાથે અનંક તરેદની મનોવ્રતિઓ પણ આપેલી છે. આ મનોવ્રતિઓમાં કેટલીક ધણીજ ઉત્કૃષ્ટ અથવા શ્રેષ્ઠ મનોવ્રતિઓ છે. આ મનોવ્રતિઓ જેટલી પ્રબળ તથા જાગૃત રહે. થાય, એટલી સારી; એવી માન્યતાથી સર્વ દેશના સદાચારપ્રવર્તકોએ આ મનોવ્રતિઓને ઉત્તેજન આપવું ઉચિત માન્યું છે. પ્રાચીન ઇતિહાસ ઉપરથી આપણને માલમ પડી શકે છે કે જે જે રાજ્યો તે વખતમાં ઉર્જિત દશા પ્રાપ્ત કરી સન્માર્ગે લાગ્યાં હતાં, તે તે રાજ્યોમાં આ શ્રેષ્ઠ મનોવ્રતિઓને ઉપજત જુધિ (Instinct) જેટલું પ્રાજ્ઞ્ય આપવામાં આવ્યું હતું; અને વ્યક્તિ અને કુટુંબના વર્તન ઉપર જુધિની અપેક્ષા, આ મનોવ્રતિઓનો પ્રભાવ અધિક માલમ પડતો હતો. એ પ્રમાણે આ મનોવ્રતિઓનું પરસ્પર હોવું સમાજને હિતકર છે એમ સમજી સર્વ દરદર્શી અને મદાન પુરુષોએ આ મનોવ્રતિઓનું સાપ્રાન્ત્ય કાયમનું રહેવા સાંકે.

ધર્મ, ઉદ્દેશિપદેશ, વિગેરે વિગેરે દ્વારા તે મનોવૃત્તિઓને મહત્વ આપેલું છે. દરેક ધર્મનો પાયો આ શ્રેષ્ઠ અને ઉદાત્ત મનોવૃત્તિઓ ઉપરજ રચેલો છે. માત્ર “શુદ્ધિ”, સુક્રમી ‘શુદ્ધિ ઉપર કાંઈ પણ ધર્મનો પાયો ગ્રેલો માલમ પડતો નથી. પ્રેમ, બહુમાન, અધ્યાત્મીકાર્ય, નમ્રતા, ઉપકાર, કૃતજ્ઞતા વિગેરે આ બધી શ્રેષ્ઠ મનોવૃત્તિઓ છે. તેમનું આચરણમાં પાલન કરવાથી મનુષ્ય મહત્વતા પ્રાપ્ત કરે છે. માત્ર શુદ્ધિ બલથી મહત્વતા પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી એજ કારણથી હમારા વેદમાં કહ્યું છે કે;—

મુર્ધાનમસ્ય મંત્રોઽવ્યાથર્ગ હૃદયં ચ યત્ ॥

સ્થિતપ્રત્ત યોગીએ મસ્તક અને હૃદય બન્નેને સીધીને આ બન્ને એક કરવાં જોઈએ. અર્થાત્ મન અને હૃદય બન્નેની એક સરખી રીતે, સાથે સાથે ઉન્નતિ કરવી જોઈએ. આ બન્નેના સમાન વિકાસથીજ મનુષ્ય ઉત્તમ દશાને પહોંચે છે. એમાંથી એકની ‘શુદ્ધિ થાય અને બીજું અધોગતિમાં રહે તો મનુષ્ય પણ અધોગતિ પામે છે. હૃદય વિનાની કેવળ “માનસિક” ઉન્નતિથી સ્વાર્થ, મમતા, અને નાસ્તિકતા વધી પડે છે. અને માત્ર હૃદયની કેળવણીથી એજ, વિશ્વાસ, વહેમ Superstitionsને ફેલાવો થાય છે. આ હકીકત ધ્યાનમાં લઈ હમારા તત્ત્વવેતાઓએ “મન” અને “હૃદય”, Mind and Heart, બન્નેની એક સરખી અને સાથેસાથ ખીલવણી કરવી જોઈએ. એમ ઉપદેશ કર્યો છે. વિજ્ઞાન, મૃષ્ટિના જ્ઞાનથી મનની શક્તિઓ કેળવાય છે અને જ્ઞાન, આત્મજ્ઞાનથી મનોવૃત્તિઓ કેળવાય છે. આ “આત્મજ્ઞાન Knowledge of the Inner Consciousness, Inner Powers, એજ હમારી આર્થ સંસ્કૃતિનું મુખ્ય અંગ છે. પૂર્વની આર્થ સુધારણા બાહ્યોન્નતિના કરતાં આન્તરોન્નતિને શ્રેષ્ઠ અને શ્રેયસ્કર માને છે. બાહ્યોન્નતિને માત્ર આન્તરોન્નતિનાં સાધન પૂરતુંજ માન આપે છે. હમારી અતિમ ગતિ આ આન્તરોન્નતિજ છે. અતઃ એવ હમારું કુલ જીવન ધર્મમય રાખવા ઉપદેશ કર્યો છે, પરાપકારમય પરમાર્થિક રાખવા ઉપદેશ કર્યો છે, બન્ને ધર્મનો આર્થ પરાપકાર:

ખીનના ભક્ષા સાફ આપણું જીવન છે, અને એવો વર્તોવ આપણે દરેક જીવલારમાં રાખવો જોઈએ. એમ કહેલું છે.

શ્લોકાર્થેન પ્રવક્તામિ ચદુક્તં પ્રથકોદ્દિભિઃ ॥

પરોપકારઃ પુણ્યાય પાપાય પરપીડનમ્ ॥

પૂણ્ય, ધર્મ પરોપકારમાંજ સમાયેલું છે. અને પાપ, અધર્મ પરપીડનમાં સમાયેલ છે એ પ્રમાણે ઉપદેશ કરેલો છે:—

૧૬ દમારી સંસ્કૃતિમાં “ મનોવ્રતિઓ ” ને જીવનની રાણી ગણી છે. અને “ જીવિધિ ” ના પ્રધાનરૂપ કલ્પે છે. મનોવ્રતિની આજ્ઞાનો અમલ અમલવાનું કામ જીવિધનું છે. મનોવ્રતિઓને તેમના રાજોપદથી પદચ્યુત કરી જીવિધના દકકે જીનવી લે અને સ્વતંત્ર અમલ કરવા પ્રયત્ન કરે તો મનુષ્યની કદી ઉન્નતિ ન થતાં છેવટમાં તેનો ઉત્તરો નાશ થવા સંભવ છે. મનુષ્ય એથી તો માત્ર મંત્ર રૂપજ, બની જાય છે. આ સર્વ દલીલોનો બારીકોથી ખ્યાલ કરી, દમારા પૂર્વજોએ મનોવ્રતિઓને પ્રાધાન્યપદ આપ્યું છે. અને એ તત્વનું વધાર્થ પાલન થાય એ હેતુથી દમારું જીવન ધર્મમય કરી દેવા ચલન કર્યો છે:—

૧૭ દવે આ આર્થ, પૂર્વની સંસ્કૃતિના આત્મમય ધાર્મિક જીવનમાં ક્યાં ક્યાં મૂળ તત્વોના સમાવેશ થયેલો છે, તેના વિચાર કરીએ. તેનું પેહેલું સર્વ ધર્મ તત્વોના મૂળરૂપ, તત્વ એ છે જે, આપણો આત્મા, જેને આપણે જીવન કદીયે છોડ્યે તે ઇશ્વર, સર્વ સૃષ્ટિવ્યાપક નિયામ એક ઇશ્વર તત્વનો અંશ છે. જીવનમાત્ર એજ એક ઇશ્વરના અંશ હોઈ એક સરખા, એકજ છે. દેખીના નિર્જીવ પદાર્થોમાં પણ આ ઇશ્વરીઅંશ ગ્રીજરૂપમાં રહેલું છે, આપણોની ઇશ્વરની “ સર્વવ્યાપકતા ” એ દમારી સંસ્કૃતિનું પ્રથમ તત્વ છે. કોઈ પણ આજ્ઞાત દિંદુને પુછીએ કે ઇશ્વર ક્યાં છે, તો તે જરૂર કહેશે કે:— ઇશ્વર જલમાં, સ્થલમાં, કાષ્ટમાં, પથ્થરમાં, સર્વ પદાર્થ માત્રમાંએ રહેલો છે. ઉપનિષદોમાં તેને સર્વમૂતાત્માન્તરાત્મા કહેલ છે. ઇશ્વરનો અંશ જેમાં નહીં એવી જગતમાં એક વસ્તુ નથી; એવી દમારી સમજીત

હોવાથી, જ્યાં જ્યાં હમારી ગ્રામ્ય ભેરો, જ્યાં જ્યાં કાંઈ ઉપકારિત્વ માલમ પડે, ત્યાં ત્યાં હમારા આર્થલોકોનો પૃત્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. અશ્વત્થામાદિ મહાન વૃક્ષો છાયા પ્રદાનથી પૃથ્વીને તૃણ ધાન્ય આપી, ને ગંગા યમુનાદિ મહાન નદીઓ જલ પ્રદાનથી, સાધુ સંતો ઉત્તમ જ્ઞાન, નદુપદેશ અને પરોપકાર વર્તનથી તેમનામાં વિશિષ્ટ ઇશ્વરી અંશ છે એમ પ્રતીતિ કરાવે છે આપ્રમાણે ઇશ્વરની ગ્યાપકતાનું તત્વ અગિકાર કરવાથી હમારામાં અનેક તરેહનો ઇશ્વર સમ્બંધી વાત્સલ્યભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. હમારું વાસ્તવ્ય, Existence, જ ઇશ્વરમાં રહેલું છે, એવી હમારી ખાત્રિ થાય છે. —

૧૮ આ ઇશ્વર અને મનુષ્ય અથવા આત્મા અને પરમાત્મા વચ્ચેનો સંબંધ રાગ પ્રમત્તા સંબંધ સરખો માને છે. ઇશ્વરને નરાણાં ચ નરાધિપ: કહેવ છે. આવી જાનના સંબંધની માન્યતાથી એ ઘટના ઉત્પન્ન થાય છે કે આપણા જે કાંઈ પ્રાપ્તિ થાય તેને, કાંઈક અંશ આપણે તેમને અર્પણ કરવો જોઈએ અથવા નો આપણે જે કાંઈ કાર્ય કરીએ, તે ઇશ્વરાર્પણ ભાવથી કરવું જોઈએ. ગીતાજીમાં કહ્યું છે ને પ્રમાણે,

યત્કરોપિ યદશ્રાસિ યજ્ઞહોપિ વદાસિ યત્ ॥

યન્તપસ્યસિ કૌતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥

આ પ્રમાણે ઇશ્વર તરફ આપણો ભક્તિભાવ ઉત્પન્ન થાય છે. ઇશ્વરની પાસે નમ્ર બનવાની અને તેનો ઉપકાર માનવાની આ એક યોજના છે. તેમને હમે માત્ર રાગ પ્રમાણે નહીં, પણ આત્મ પિતા બંધુ સમાન માનીએ છઈએ.

ત્વમેવ માતા ચ પિતા ત્વમેવ ત્વમેવ વંધુસ્સ્વજનસ્ત્વમેવ ॥

આ પ્રમાણેની હમારી સમજુત હોવાથી એમને પ્રિય થવું, એમને સંતોષ આપવો એ હમે હમારું કર્તવ્ય સમજીએ છઈએ. એમને સંતોષ આપવાનો માર્ગ એજ છે જે એમના ઉત્તમ ગુણોનું અનુકરણ કરવું, એમની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવું; એમની આપેલી ઉદ્દેશ્ય પ્રેરણાઓનું અનુસરણ કરવું; એમને પ્રિય થવાનો આ એકજ માર્ગ છે. સુષ્ટિમાં ઇશ્વરીઅંશ પ્રેરિત જેટલી વસ્તુ છે, વ્યક્તિઓ છે, તે સર્વને

અર્થાત્ જૂતમાત્રને આપણે આપણા આચરણથી સંતોષ આપવાનો તનમન ધનથી પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આ કર્નવ્ય પાત્રન વાસ્તે એ સુખ-ત્યાગ અને દવ્ય ત્યાગ કરવા પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. આપણે આપણું જીવન આ પ્રમાણે ત્યાગમય-પરોપકારમય બનાવવું જોઈએ. સાર્વજનિક, લોકોપયોગી કૃત્યો કરવાની વ્રતિઓ આપણામાં આવી-રી ન ઉદભવે છે. સર્વ વ્યક્તિમાત્ર એકજ ઇશ્વરનો અંશ હોઈ, સર્વ જગત્ આપણા કુટુંબરૂપ છે; સમ જૂતમાત્રની તરફ દયા, અનુકંપા, પ્રશંસિત કરવી જોઈએ. ટુંકામાં, જગતના સંતોષમાં આપણો તેમજ ઇશ્વરનો સંતોષ માનવો. આ પ્રમાણેની આપણા મનની આંતરિક સ્થિતિને "ધર્મ" ની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. આ પ્રકારની વિચારશ્રણીથી આપણી સંસ્કૃતિમાં ભક્તિભાવ અને તદનુસાર ત્યાગ મહાત્મ્યની વ્રતિઓ ઉત્પન્ન થા. રૂઢીચૂલ ચર્ચ છે અને ઇશ્વરની સર્વવ્યાપકતાના તત્વમાયી. જૂતમાત્રની એકતા સર્વ સૃષ્ટિની મયતા વિ. ભાગો ઉત્પન્ન થઈ; દયા, પરોપકાર વિ. વ્રતિઓ પોષિત થાય છે હમારા શાસ્ત્રમાં ભક્તિભાવનો બીજમંત્ર નીચેના શ્લોકમાં કરેલો છે:-

વિષદો નૈઘ વિષદઃ સંપદો નય સંપદ

. વિષદિધ સ્મરણં વિ'જોસ્સંપન્તારાયણસ્મૃતિઃ ॥

સર્વ જૂતદયા વર્ણવતા કહ્યું છે:-

ન ત્વહં કામયે રાજ્ય નં સ્વર્ગેનાર્પુનમથમ્ ॥

કામયે દુઃખતપ્તાનાં પ્રાણીનાંમાતિનાશનમ્ ॥

ખરી આર્થ સંરૂઢિયુક્ત પુરુષ, રાજ્ય, સ્વર્ગ, અરે મોક્ષની પણ ઇચ્છા ન કરત પ્રાણીમાત્રના દુઃખ નિવારણ કરવા તરફ તેમની સદંતર જંખના રહે છે. વળી કહ્યું છે કે:-

ધ્રુવતાં ઘમસયસ્વં શ્રુત્યા ચૈવ ધાયંતામ્ ॥

આત્મનઃ પ્રતિકુલાનિ પરેષાં ન સમાચરેત્ ॥

"Do unto others as you would be done by" આ સૂત્ર ન આ શ્લોક આબેહુબ ચિતાર આપે છે. એ પ્રમાણે ઇશ્વરના સર્વવ્યાપકતાના તત્વમાંથી સ્વાર્થત્યાગ ભક્તિભાવ પરોપ-કાર વિ. લાવનાઓનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે.

૧૯ હિંદુ સંસ્કૃતિ. (પૂર્વ-આર્ય-સંસ્કૃતિને આ સંજ્ઞા આપેલી છે)નું બીજું તત્વ અનૃણત્વ નું છે. મનુષ્યે કોઈના પણ ઝડપી ન રહેવું જોઈએ, સર્વ પ્રકારનાં ઝણોની અદાર્ઠ કરવી જોઈએ. મનુષ્ય માત્ર સમાજમાં રહે છે, તે સમયમાં તેમને ઈતર લેડા સાથે અનેક પ્રકારનું કામ આ : સંબંધ પડે છે, બીજાઓની તરફથી અનેક ખતના બોજ ઉઠાવે છે. માતા પિતાએ જન્મ આપીને, અને આપણું પાલન પોષણ કરીને, બાંધુજનોએ પ્રેમ અને મદાય ખતલાવીને, ગુરજનાંએ જ્ઞાન આપી, તથા વિનય શીખવીને આપણને ઉપકૃત અને ઝડપી કર્યા છે; એ પ્રમાણે ભૂતમાત્રના આપણે કોઈને કોઈ પ્રકારે ઝડપી છીએ. આ ઝણુમાત્રની અદાર્ઠ કરવી જોઈએ એવો આ અનૃણત્વ તત્વનો ઉપદેશ છે. માતૃ પિતૃની અદાર્ઠ તેઓની આજ્ઞા પાલનથી, તેઓને સન્માન આપવાથી; વૃદ્ધાપકાલમાં સેવા કરવાથી કરી શકાય છે દંપતીએ પરસ્પર દિતનો આજ્ઞા કરવો જોઈએ, અને અન્યાન્ય પતિવ્રત પાલનથી પોતાના ઝણુની અદાર્ઠ કરવાની છે આ ત્રીજા વિચાર શ્રેણીથી ગુરજન બાંધવજન, સમાજ, પૂર્વજ, તરફના આપણા કર્તવ્યો; ઉદભવ્યાં છે, રનાન સંધ્યા, શ્રાદ્ધપક્ષ, હોમદવન વિ. ક્રિયાઓનું બીજા આ અનૃણત્વના તત્વમાજ રહેલું છે.

૨૦ મનુષ્યે પેહેલેથીજ કેવળ ઇશ્વરપરાયણ રહી પૂર્ણ યાગ યુક્ત સંન્યાસ કેમ ગ્રહણ ન કરવો; પ્રપંચમાં પડવુંજ શુંકામ જોઈએ. ઐહિક કર્મ કરવાની આવશ્યકતાજ કેમ ઉત્પન્ન થાય છે. આ મૂર્વ પ્રશ્નોનો ખુલાસો આ અનૃણત્વના તત્વથીજ થઈ શકે. આપણે પ્રથમ ભૂતમાત્રના અનૃણી થવું જોઈએ. કારણ ત્યાં સુધી મુક્તિ પ્રાપ્ત થઈ શકતી નથી. સત્યજ પ્રથમ ઐહિક માર્ગ સ્વીકારો સર્વતઃ અનૃણી થયા પછી આખી અવસ્થામાં સંન્યાસાશ્રમ, અથવા તો શુદ્ધ આત્મપરતા અને ઇશ્વર પરાયણતા ઇષ્ટ માત્રી છે. આ પ્રમાણે હમારી સંસ્કૃતિના આ ત્રીજા તત્વનો વિચાર સંપૂર્ણ થાય છે:-

(અપૂર્ણ)

એક સેવક

પ્રાર્થના.

પ્રભુની નવધા ભકિતમાં સ્તુતિ પ્રાર્થનાને રચાન અપાયુ છે અને કલિયુગમાં તો સત્વર પ્રભુપ્રેમ મેળવવાના સાધન તરીકે પ્રાર્થનાનેજ ઉત્તમ અને શક્ય સાધન માનવામાં આવી છે. પરિણામે હિન્દુસ્તાનની દરેક ભાષામાં વિવિધપ્રકારના ભજનોનું સાહિત્ય આજે સાંપડે છે.

ભજનસાહિત્યનો ઉડતો અભ્યાસ કરતાં પણ એમ લાગ્યા વિના નહિ રહે કે ભજનિયાઓ કેવળ ભોક્ષનારના હૃદયમાં ભકિતનો ઉદ્ભવ ઉત્પન્ન કરવાજ નહિ પણ માની લીધેલી ખરી ખોટી નીતિ, આચાર વિશેષના વિવાદી પ્રતિપાલન કરવા માટે પણ રચાય છે. ગુજરાતના ભજનસાહિત્યકારો કેહ નરસિંહ મહેતાના વખતથી આજસુધી સંસારની નિર્ભર્ત્સના અને સંસાર તરફ ખીલતસલા ઉત્પન્ન કરાવવા તરફ ઘણું લક્ષ દર્શ રહ્યા છે. માંય ત્યારે ભજન રચનારમાં પ્રાસાદિક કવિતા રચવાની શક્તિની ઉણપ હોય ત્યારેતો એ ભજનો બહુજ તળબદિયાં અ- પામરનેજ રંજન કરી શકે એવા થઈ જાય છે. આધુનિક ભક્ત કવિઓ સંસારની વિડમ્બના કરતાં ઘણીવાર એવી એવી નજીવી લક્ષી-કવેના જોડકડાં જોડવા બેસી જાય છે કે ભજનસાહિત્યનો ઉમદા ઉદ્દેશ બહુજ વેગળો રહી જાય છે. કેશવલાલ જેવા સગળનો પણ તેથીજ મરશિયા જોડી “ પાપખાનામાં ખીટી ઘુંટવા ” રૂપ માની લીધેલી અગ્રોગતિ ચીતરવા માટે શાહી કામળ અગાડે ત્યારે ઘડીભર લાગી જાય કે ભજનોનો ઉદ્દેશ દેવામાં ભકિતરસની છોળ આણવાનો-સદંતર બુલાઈજ ગયો છે.

છતાં દરેક સાહિત્યમાં એવાં અનેક સુંદર લગ્નો રજૂ થયા
ગયાઓ વિગેરે છે જે શ્રદ્ધાન્વિત ચિત્તે બોલવાથી કે સાંભળવાથી
મનને શાન્તિ મળે છે. આવા લગ્નોનું યથાવિધ સેવન એ આપણા
કુટુંબોમાં નિત્યનું કર્મ જનવું જોઈએ.

આજના જીવનમાં એટલી બધી નો શુદ્ધતા અને નીરસતા પેરી
ગઈ છે, આજના વ્યવહારમાં એટલી નો વ્યગ્રતા ઉભરાઈ રહી છે, કે
નિત્ય ચિન્તશાન્તિ માટે, પ્રયત્ન કરવામાં ન આવે નો. વ્યગ્રતા એ
ચિન્તનો સ્વભાવ બની, જીવનને સર્વથા કડવું બનાવી મુકે છે. દરેકે
દરેક માણસ આજે ધાધણીયો અસાન્ત અસ્વસ્થ, તુંદમિગ્નજી અને
ધીરજ વિનાનો દેખાય છે તેનું કારણ આ એકજ છે, કે એના ચિન્તમાં
ચોવિશે કલાક વ્યગ્રતાજ ઉભરાઈ રહે છે. જેમ નિશો કરનાર એમ સમજો
છે કે નિશો કરવાથી એને દિલનું સુખ મળે છે ત્યારે ખરીરીતે નો
સુખકે દુઃખ બેયના અનુભવને ન પીજાતી શકે તેવી મૂંઝવણ
બોગવે છે, તેમજ વ્યગ્રતાએ ધેરેલો માણસ, ઘડીબરના સ્થૂક દહા
મસ્કરીમા, કે નાટક ચોટકમા, કે ક્ષણિક વિલાસમાં, વ્યગ્રતાને ભૂલી
જવા જેટલું સુખ મેળવવાનાં ક્ષણ મારે છે. પણ વ્યગ્રતાનો એને
ક્ષણ પણ મૂકતી નથી. આથીજ આજના માણસો અદ્ય શક્તિવાળાં
અદ્ય તેજવાળા અને અદ્યજીવી બની ગયા છે. એમના હૃદમાં કાંનો
મુદ્દાની નિર્માલ્યતા, કાંતો નાહક શક્તિ ખરચી નાખનાર ઉત્પાત દેખાય
છે એમના મનમાં કાંતો દેશ જેવી જડતા, અને ભંડુરતા. કે નકામો
પરિણામ વિનાનો તરવરાટ દેખાય છે. આવા મનને કાણુમાં આણુવા
માટેજ, શરીરની ગમે મનની શાન્તિ અને સ્વસ્થતા મેળવવાનાં સાધ-
નોમા. પ્રાર્થના એ સદૃશી ઉત્તમ સાધન છે.

પણ એ પ્રાર્થના કે ભજન કરવાનો વિધિ બહુ થોડાનેજ
આવડતો હોવાથી, પ્રાર્થના કરનારાઓ પણ, પોતાના ધાધણિયાપણાથી
પ્રાર્થનાનું ફલ મેળવી નથી શકતા. ન્હાનાં મ્હોટાં શહેરોમાં, ભજન
મંડળાઓ, આશ્રમો, વિગેરેના કાર્યક્રમમાં જેમણે હાજરી આપી હશે,
તેઓ જાણે છે. કે ભજનમાં, મુખ્યત્વે, કાંનો આલાપ અને રાગ

રાગિણીઓ અડાવવામાં રસાકસી દેખાય છે, કે કંતો નમાતાં જોડકાંઓ ગાંડાનુરૂપેકે સામટા લલકારી, હાથ મ્હોંના ચાળા કરતા પોતાનાજ ગડબડિયા તાલે ડોલતા અને તખ્તના ઉપર પડાકા બગવતા ભજનિકો કાનના પડદા તોડેતેવા અવાજે કોઈ ગાયનથી મત બનેલું દિવાનાખાનું *Pravado musical matchhouse* ખડું કરી દે છે. આવા ભજનને અંતે, નથી કોઈના ચિત્તમાં ઉદાત્ત ભાવનાઓ પ્રકટતી, કે નથી કોઈના દિલમાં ભક્તિનો ઉછાળો આવતો. જ્યાં સંગીતનું તત્વ ઉંચા પ્રકારનું હોય, અને તખ્તના દિલજ્યા ઉપર ફરાળ હાથ કરતો હોય, ત્યાં પણ, સંગીતનો વિકાસ જળવાઈ રહે તોપણ, હૃદયની શાન્તિ ન નથીજ મળી શકતી.

ભજન મંડળીઓની આવી વિડખિત અવસ્થા થતી હોય, સામાન્ય રીતે જાડી સંસ્કારજ્વલિવાળા સિવાય, કોઈ વિરલજ, એવી મંડળીઓમાં જોવામાં આવે છે. આથીજ, ભજનસંપ્રદાયનો જ્ઞેષ્ઠ્યેતેવો પ્રચાર આપણાં કુટુંબોમાં થવા નથી પામ્યો, એ વાત પણ ઘણે અંશે માયી છે.

શાન્ત વખત હોય, એક બીજાની શુદ્ધ અને રસિક ભાવનાથી પણ પવિત્રિય એવી થોડીકજ વ્યક્તિઓ હોય, ભજનના સુંદર અર્થને ચિત્તમાં ઉતરવામાં વિક્ષેપ ન કરે એટલા પુરતુજ સંગીત કે વાદ્ય હોય, કોઈ સાદું પણ સચોટ અર્થવાણું, પ્રભુનું સ્તુતિકાવ્ય. કે માનવ નિર્જળતાને દૂર કરનાર નીનિતું પ્રોત્સાહનકાવ્ય, કે ઉદાત્ત વિચારોને પોષી, પ્રભુની પ્રતિમાજેવા મનુષ્યની અગાધ શક્તિનું ભાન કરાવતું ઉત્તેજન આપનાર ગીત. કોઈ એક સ્ત્રી, કે પુરુષ, મુરીત્ર કંદે, અર્થપ્રધાન ભારમુકીને, મિથ્યા આલાપ ન કરતાં, ગાતું હોય, સાથે Rhythm અને તાનથી અન્યને વ્યગ્રતામાંથી મુક્ત કરવા સાદું કોઈ વાદ્ય વાગતું હોય, અને સદૃ સાભળનાર ગીતનો શબ્દાર્થ ભાવાર્થ શબ્દે શબ્દે ચિત્તમાં ઉતારી, પોતાની શક્તિનું, સ્વાસ્થ્યનું, આત્માની અગાધતાનું પ્રભુની દયાળુતાનું ભાન દિલમાં ઉતારતું હોય, અને ક્ષણભર નિઃશ્વસ અતુલવની ક્ષમતા, જડતા, ક્ષણમંચુરતા, પામરતા વિસરી જતું હોય—

ગાનાર સાંભળનારને અને સાંભળનારને ગાનારને બુલે, અને બેય ગાયનને કે વાદ્યનને બુલે,—માત્ર ઉદાત્ત, ઉત્સાહક સુન્દર વિચારો અને અર્થ-નેજ તન્મયતાથી દેયે ઉતારે, ત્યારેજ લજ્જન ગાયું પ્રમાણ થાય. અને લજ્જનને અને ચિન્તમાં અજળ શાન્તિ પ્રસરી રહે. એ ક્ષણે સંસારના અનુભવોની કડવાશ જતી રહે, સંસારના દુઃખના ધા ઉપર રૂઝ વળતી કાગે, અને ગમેતેવી ન્દાનપ કે શુદ્ધ અવસ્થામાં રહેલો માણસ પણ વિશ્વમાં પોતાનાં ઉત્તમ સ્થાન અને પદ્ધતિના સાક્ષાત્કાર કરે. આવી શાન્તિ. અને મનોબળ, એકજ ઘડી પણ અનુભવી લેનાર, કદી પણ નિસ્તેજ કે નિર્માલ્ય નહિજ રહે. અને રોજ પ્રાપ્ત થતી કોઈ અજળ માનસશક્તિથી, એ દુનિયાના અનુભવોને જીરવી જવા જેટલું બળ પ્રાપ્ત કરી શકે. આવા પ્રકારના પ્રાર્થનાવિધિ, નિત્યકર્મ તરીકે દરેક ઘરમાં દાખલ થઈ જાય નો આજે સંસારમાં જે કદુતા દેખાય છે તેમાંનું કયુંજ ન રહે. જેનું ચિન્ત સ્વસ્થ છે તે જીન્દગીની કોઈ પણ રિયતિમા પામરતા નહિ અનુભવે. એના ચિન્તમાં કદી અસંતોષ જેવું નહિ રહે અને એના આગળ ધાંધલિયાઓ આપોઆપજ ઝાંખા પડશે.

જે પ્રાર્થનાના ગીતોમા મુખ્યરીતે જગત્કર્તાની સુશ્રિષ્ટ શબ્દોમાં રતુતિ હોય, યા મનુષ્યની પ્રભુતાની રતુતિ હોય, એવાંજ પસંદ થવા જોઈએ. ગુજરાતમાંના આજના કવિઓમાં ભોળાનાથનાં કેટલાક કાવ્યો કે નરસિંહરાવના મંગલગુણ “કે પ્રેમળ જ્યોત” જેવાં ખીજાં અનંક કાવ્યો છે તેનો નિત્ય ઉપયોગ કરવામાં આવે એ જેટલું જરૂરનું છે, તેટલુંજ સાહિત્યકારો, શબ્દાડંબર દૂર રાખી, નિર્મળતાથી અને સદ્ભાવથી ઉલરાતાં લજ્જનસાહિત્યનેજ પોષે, એ પણ જરૂરનું છે.

ગુજરાતના સાહિત્યકારોમાં લક્ષ્મણનની સંખ્યા ઓછી છે કે ગુજરાતના લક્ષ્મણનમાં સાહિત્ય સર્જવવાની શક્તિ ઓછી છે એ તો ખોટી ખબર, સહી શકે, પણ એતો ખરુંજ કે કે મરાઠી, બંગાલી અને તોલે ગુજરાતીના પદો દળ મુકી નથી શકતાં.

“Somnambulist.”

“અજાઠોના ઢોંગ.”

અજાઠું એ શબ્દ નાગરો (નાગરિકો નહિ હો ! જે) અર્થમાં વાપરે છે તે અર્થમાં આખી દિવિ ઉપર, અરે આખા જ્ઞાનમાં પણ કોઈ વ્યક્તિ વાપરતી નહિ હોય. બીજા કોમો. એકું, બુંકું, અબુંકું, એવા શબ્દો વાપરે છે; પણ ને તો. કોકતું ખાધેલું, -જાડેલું એવા અર્થમાં અમે ચતુર નાગરો વાપેરીએ છીએ તે અર્થમાં. કોમનો મગફૂર શું કે વાપરી શકે?

ત્યારે અજાઠું એટલે શું ! મનુષ્યોએ વાતીન ઉગાડવામાં આવેલા અનાજનો લોટ અને પાણી એ એ ચીજો ભેગી થાય અને તેનું ઓશીશીયલ (Oshishil) જાન થાય, નોજ, તે ચીજ અજાઠી ગણાય. આમાં ઓશીશીયલ જાન હોવાની ખાસ જરૂર છે. ત્યારે ઓશીશીયલ એટલે શું ?

કોઈ નાગર દારૂ માંસ ખાતો હોય અને તે નાતની દરેક વ્યક્તિ મનમાં જાણતી હોય પણ ત્યાં સુધી નાન ભેગી કરી નાતની સમક્ષ ને બીના સામીત ન કરી હોય ત્યાં સુધી તે નાગર વટલેલ કહેવાય નહિ અને દારૂ માંસ ખાય છે એમ જાતિ ગણે નહિ. એવીજ રીત દૂધમાં લોટ ખાંધ્યો હોય અને સહુ જાણે છે કે દૂધમાં પાણીના ભેગ શિવાયનું દૂધ વેચાતું મળી શકેજ નહિ છતાં પણ ત્યાં સુધી ગવલી (દૂધ વેચનાર) એમ ન કહે કે “સાહેબ તમારા દૂધમાં મેં પાણી નાખ્યું છે” ત્યાં સુધી એ દૂધે ખાંધેલ લોટ અજાઠો ન ગણાય. વળી ત્રીજો દાખલો આપું એટલે ઓશીશીયલનો પુરેપુરો અર્થ સમજાઈ જશે.

કરાચીમાં પ્લેગ હોય પણ જો સરકારી Gazette જાહેરમાં (declare) જાહેર ન થયું હોય તો પરદેશી રાજ્યો કરાચીને Infected તરીકે ગણી શકે નહિ. આનું તામ તે ઓશીશાયલ.

નાગર સિવાયની અન્ય કોમો નાગરના લોટને અડે, પાણીને અડે પણ જેવાં લોટ અને પાણી; બેળાં થયાં કે તે ચીજ ‘અલગાય’. અન્ય કોમો તો કીક, પણ ખુદ નાગરો પણ કપડાં (જોડા નહિ) પહેરીને અડે તો તે પીડા અપવિત્ર થાય; આ પીડા ખરેખર પવિત્ર છે, કે અપવિત્ર, તે આ પૃથ્વી ઉપર લજી નો દોષ પેદા થયું નથી કે જે સમજાવી શકે; કેમ કે આ પીડાને અડકેલો આપણો જે હાથ, તે વગર અજ્ઞાન પાણીએ ઘોયા સિવાય બીજી કોઈ ચીજને અડાડી શકાય નહિ. એટલે પીડા જે પવિત્ર હોય તેને હાથ અડવાથી તે પીડા નો અપવિત્ર થાય પણ આપણો હાથ જે પવિત્ર પીડાને અડ્યો તે પવિત્ર પીડાને અડવાથી અપવિત્ર થયો. ધ્યાન રાખવાનું છે કે પીડાને અડ્યા પહેલાં તે હાથ અપવિત્ર નહોતો કેમકે તે હાથ ગમે તે ચીજને કાંઈ પણ હરકત શીવાય અડી શકતો હતો.

આ નિયમમાં પણ અપવાદો છે જેવાં કે દૂધમાં બાંધેલું મોતીયા લાકુનું દળ, પાણીથી બનેલી આસણીમાં પડે તો પણ અજીઠું ગણાય નહિ. મેસુજ પણ ઉપર પ્રમાણે જ બને છે તોપણ અજીઠું ગણાય નહિ; લુવાણા વગેરે અન્ય કોમોના કદોષોની દુકાનેથી ગાંડીયાની સાથે પડેલા, પેડા, બરછી, મેસુજ, માવાનાં જાંબુ, ગાંડીયા જે ત્રાજવે તોળાતા હોય તેજ ત્રાજવે તોળાવીને લઈ શકાય.

ખમણ દોકળાં વગર અજીઠું ગણાય. પાટણમાં નાગરો જમતાં જમતાં, પડખે પડેલા કળશીયા પ્યાલામાંથી મોઢે માંડીને (કુચીને) પાણી પીયે છે અને તે એમનો રીવાજ છે. અને તે કળશીયો પ્યાલો તેઓ અજીઠો ગણતા નથી. કચ્છમાં એવો રીવાજ હોવાનું મેં એક કચ્છી નાગર ગૃહસ્થની વહુને મોઢેથી સાંભળ્યું છે કે, મગની દાળ જે પાણીમાં પલાળી હોય તે પાણીમાં બનાવેલી ચીજ અજીઠી ગણાતી નથી. ઘીમાં તળેલી ચીજ અજીઠી હોઈ કે થઈ શકે પણ ઘી પોતે

અછકું થઈ શકે નહિ. મરમરા અછકા ગણાતા નથી જો કે ચોખા, ગરમ પાણીમાં રાખવામાં આવે છે તોપણ. કાંઈ કાંઈ જગ્યાએ ઘીની પેટે દૂધ અને નેત્ર પણ અછકું થતું નથી.

ખીસ્કીટ પાણીમાં બંધાય છે છતાં અછકી ગણાતી નથી પણ તેના સમર્થનમાં તો કદાચ કહી શકાય કે સાહેબ લોકો એ પોતાના મુલકમાં બનાવે છે એટલે અછકી ગણાય નહિ. આવા આવા તો અનેક અપવાદો દાંકી શકાય એમ છે.

વળી આ "અછકા"ના પ્રિન્સીપલમાં ખીજ પણ એક ખુખી છે. ખડધન એટલે કે જંગલી અનાજ વગર વાવેલું અનાજ એના લોટમાં પાણી પડે તો તે અછકું નહિ. લોટની કાંઈપણ ચીજમાં પાણીનો એકજ છાંટો, પડે તો તે ચીજ અછકી કરવાને પુરતો છે. વળી કાંઈ પણ ચીજ. વસ્તુ, વગર બાફેલાં શાક, ફળ, ફૂલ વિગેરે એવી બધી ચીજને અડી બઈ હોય તો તે ચીજ પાણીએ ઘોવાથી પાછી વગર અછકી થઈ શકે છે. આમો વગર બાફેલો દાણો પણ ઘોવાથી અછકો મટી શકે છે. પણ લોટ પાણીના સ્પર્શથી અછકો મટતો નથી. લોટ તો જેમ પાણીથી ઘોતા જાઓ તેમ તેમ વધારે તે વધારે અછકો થતો જાય છે એ લોટનો વિશેષ ગુણ છે. પાણી કે જે કામ પણ ચીજને પવિત્ર કરવાને સમર્થ છે એમ અમો સંધ્યા કંઠની વખતે મત્રોચ્ચારણ કરીએ છીએ, તે પાણી પણ આ અમારા લોટની આગળ અસમર્થ નીવડ્યું છે. પરંતુ એનો પણ રસ્તો અમો ચતુર નાગરો કાઢ્યા વગર કેમ રહીયે? એજ પાણી કેળના સ્થંભમાં ચડી જઈ કેળના સ્પર્શના પ્રભાવથી એવો ગુણ સંપાદન કરે છે કે ત્યારે તેજ પાણી કેળના સ્થંભમાંથી નીચોવાઈને બદાર આવે છે ત્યાર પછી જો લોટ સાથે મેળવવામાં આવે તો લોટ કાંઈ પણ અછકાનો Protest કર્યા વગર તેના સાથે દળેમળે છે.

બોલો શ્રીનાગરી નાતની જય.

શ્રીકચ્છ કાઠિયાવાડ વડનગરા નાગરમંડળ: અમદાવાદ.

કુલ અહેવાલ.

મંડળ સ્થપાયતે ૬ વર્ષ થયાં છે. આજે ૩૦ સભ્યો છે. પણ ભાષ્યોમાં ઉત્સાહ વધતો જાય છે. દર વર્ષે શ્રીહાટકેશ પાટોલસવ ને દિવસે, મંડળ આદિ વસતા સધળા કચ્છ કાઠિયાવાડના ભાષ્યોને નોતરી પ્રસંગ ઉજવે છે. મંડળનાં કાર્ય માટે બે સંયુક્ત મંત્રીઓ, કોષાધિકારી, બે સંયુક્ત હિસાબ તપાસનાર અને અન્ય ચાર સભ્યોનું બ્યવસ્થાપક મંડળ છે. દર વર્ષે નવી ચુંટણી થાય છે. આવાં મંડળોના હોય નેવા ઉદ્દેશ નિયમો વગેરે ઘડેલા છે. અત્યારે તો, મંડળે ૭ યોજનાઓ ખાસ દાખ ધરેલ છે. (૧) અહિંનું આપણું વસ્તી પત્રક, (૨) પુસ્તકાલય અને વિલોતેજક કાર્ય, (૩) વૈદ્યકીય સહાય, (૪) વાસ અને ભોજનગૃહ (Club), (૫) શુભાશુભ પ્રસંગોમાં સાદાથ (૬) પારિતોષિકો અને પાંડિત્ય વેતનો દરેકમાં થોડું થોડું કાર્ય થયેજ જાય છે. જ્યાં સુધી આર્થિક રિયતિ બિલકુલ સારી ન થાય ત્યાં સુધી એકદેયમાં બહુ રગતિશીલ તો નહીં થઈ શકાય. અહિં વસતા સર્વ કચ્છ કાઠિયાવાડના નાગર બધુઓની કમમાં કમ સભ્ય તરીકે તો પોતાનું નામ નોંધાવવાની અને કાર્યમાં રસ ભર્યો ભાગ લેવાની અવશ્ય પવિત્ર ફરજ છે એટલું તેમને આ લેખ દ્વારા યાદ આપવાની મંડળના કાર્યવાહકો રજા લે છે.

જે સભાઓ. ૧ સામાન્ય સભા.

સભ્યોની સામાન્ય સભા તા. ૧લી એપ્રિલના રોજ આકા
શેડના કુવાની પોળમાં રા. શંકરલાલ દોલતરામ સવાલીયાના પ્રમુખપદ
નીચે મળી હતી. ગયા વર્ષના અહેવાલ વંચાઓ અને મંદુર થયો
તથા દિસાબ રજુ થયો. નવાં વર્ષ માટે અધિકારી મંડળ નીચે પ્રમાણે
ચૂંટાયું:—

સંયુક્ત માનદ મંત્રીઓ

રા. મનવંતરાય દિનમણીશંકર વેઘ (2nd તાલુકો) L. T. M

રા. વિજયરામ પ્રીતમરામ ઓઝા. M. A.

કોષાધિકારી.

રા. ગુણવંતરાય ભગવતીદાસ માંકડ. M. D.

સંયુક્ત માનદ દિસાબ તપાસનાર.

રા. ચુનિલાલ દરીલાલ અંજરીયા

રા. દેવીપ્રસાદ ગૌરીશંકર વસાવડા, B. A. L. I. R.

વ્યવસ્થાપક સમીતિમાં નીચેના સભ્યો ચૂંટાયા હતા

૧. રા. શ્રીમંતરાય અંબાલીદાસ વસાવડા B. A.

૨. રા. શંકરલાલ દોલતરામ સવાલીયા L. L. R.

૩. રા. મદાપ્રસાદ નરસિંદપ્રસાદ ભગન.

૪. રા. મગનલાલ માળેકલાલ ધોળાડીયા B. A. B. T.

ત્યાર બાદ ઉપદાર લખ સભા વિસર્જન થયું હતી

૨. પાટોત્સવ સમારંભ.

કાર્યક્રમનાં વિશિષ્ટ અંગો નીચે પ્રમાણે હતાં.

(૧) પ્રમુખ માટે દરખાસ્ત રા. મગનલાલ ધોળાડીયા B. A. B. T.

મુ. રા. રા. હીરાલાલ કેશવલાલ નાણાવટી પ્રમુખસ્થાને વિરાજ્યા હતા.

(૨) મંગળાચરણ ચિ. જ્યેન્દ્ર ચન્દ્રશંકર વૈજયંતે ગાર્હ શ્રીદાટકેશની
પ્રતિમાને પુષ્પમાળા સમર્પી હતી. (૩) ઇષ્ટ સ્તુતિ. ચિ. આળાલક્ષ્મી

મગનલાલ માળેકલાલ ધોળાડીયા અને ચિ. ગિન્દુમતી વિશ્ણુપ્રસાદ
નંદલાલ બેહરાએ ગાથ મહેમાનોને પુષ્પથી વધાવ્યા હતા. (૪) સ્વાગત

કાવ્ય. ચિ. નિરંજન વિશ્ણુપ્રસાદ બેહરા. (૫) મંત્રી રા. મનવંતરાયે

પત્તાર થએલા કોઇ વર્ષી કે વૃદ્ધ મન્યમાનાઓ આપણી જ્ઞાતિના દરેટીઓ ગણાવતાને અમ્હારે એકજ અરજ જુલારવાની છે કે જ્ઞાતિને ઉદ્ધત બનાવી દેવાની અમ્હારી જરાયે ખાહેશ નથી. બનશે તો જ્ઞાતિનું છે તેના કરતાં આરા પાયા ઉપર ચણતર સૂચવી શકશું અને નહિતર બુદ્ધિબેદ તો નહિજ કરિયે એટલી ખાતરી રાખી, તે વહિલો, આજ સુધી બતાવી છે તેવીજ બેફીક-રાઇથી છાતીએ હાથ રાખીને અનુમોદન ન આપે તોય આશીર્વાદ તો આપેજ એવી તેમને પ્રાર્થના છે.

આ પ્રશ્નાવલિના જવાબો અમ્હને આવ્યાજ નય છે. એમ લાગે છે કે ઘણાને આ પ્રયાત્ન ઠીક લાગ્યો છે. તો હજુ પણ જે લાઇઓથી જવાબો આપવાનું ન બન્યું હોય તેમને અમ્હારે વિનંતિ કરવાની કે ઉતાવળ કરી આપ આપના જવાબ અમ્હને જરૂર મોકલી આપો. શ્રાવણ સુદ બીજ સુધી મુદત હતી તેને બદલે ભાદ્રપદ સુદ બીજ સુધી જવાબો આવશે તોપણ ચાલશે. આમ કરવામાં બને એટલા વધુ જવાબો મેળવવા એજ અમારો હેતુ છે. આશા છે કે આ એક વખત તો અપચા રૂપી તંદામાં પડેલી આપણી જ્ઞાતિ શિર હલાવી, નયત થઇને પરતી સંજ્યામાં જવાબો આપશે. પ્રશ્નાવલિની નકલો અમારા કાર્યાલયમાંથી કોઇ પણ ભાઇને મળી શકશે.

અધિ. નાગરિક. ૧

મત દર્શન.

આજ સુધી તમારું 'નાગરિક' હું નોતરતો-સતકારતો તે એક કડવી ફરજ તરીકેજ હતું. ઉપર ઉપરથી વાચતો અને એમજ માનતો કે એકેય સારો લેખ નથી આવતો. તમે જુના સદાધ્યાયી અને દરિ-ભાઈના લાઇ એટલે લેવું જોઈએ એવી બુદ્ધિથી લેતો. પણ ગયા Easter માં પહેલેથી Up-to-date બધા Issues વાંચ્યા અને મારો મત ફર્યો છે. તમારા કેટલાક લેખકો ખરેજ આવાજ છે. તમારી પસંદગી એ અણુમોલી છે. હવેથી મ્હને રસ રહેવાનોજ. એની સાબિતી મા 'પ્રશ્નાવલી' તુરત જારી રવાના કરી આપું છું. જરા વહેલી

મોકલી છે. કેટલાએક સવાસોતું સ્વરૂપ જરાક Awkward લાગે છે તે સંતોષકારક નથી લખ્યા, બાકી સાફ છે.

૨૧. ૨૧. વિજયરામ ત્રિતમરામ એન્જી, એમ. એ.

‘આ પ્રશ્નાવલિને લીધે આપે જ્ઞાતિજંધુઓને આ રીતે પોતાના વિચારો રજુ કરવાની તક આપી તે માટે આપનો અને જે મિત્રે મને આ પ્રશ્નાવલિ આપી મને તક આપી તે માટે તે મિત્રનો અતઃકરણ્ય પૂર્વક ઉપકાર માતું છું.’

૨૧. ૨૧. વેણીલાલ છગનલાલ ખુચ.

‘આવા પ્રશ્નોને સર્વનો ટેકા મળે એમાં મદારો મજબુત ટેકા છે. આવું કામ પ્રચારકાર્ય તરીકે ગાંભીર્યમ વાતચીતો અને લાખણો દ્વારા શ્રી પુરુષોએ સમજાવી નક્કી કરવું જોઈએ અને તેમાં પૈસાની પહેલી જરૂર અને તે જરૂર ધનવાનોનાં ઘર ફાટીને બજાપૂર્વક ધન ફાટી આવા સન્માર્ગે વાપરવાં જોઈએ.’

૨૧. ૨૧. મુગદરામ પુંજલાલ વસ્ત્રાવડા.

અઠવાડીક “મુજરાતી”ના તા. ૧૫-૪-૨૮ના અંકમાં શ્રીનયન મુખલાલ પંડ્યાના એક ચર્ચાપત્ર ઉપરથી જાણ્યું છે કે આપના ત્રિમાસિકમાં આશરે ૧૨૫ પ્રશ્નોની એક પ્રશ્નાવલી પ્રગટ કરવામાં આવી છે જે સાક્ષણ જ્ઞાતિને લગતી છે. તો આપને વિનંતી કરવાની કે તે પ્રશ્નાવલીની એક નકલ મહેરબાની કરી મેંને મોકલાવશો. અમે (મુરત જીલ્લાના) પોતાના સાક્ષણ જ્ઞાતિનું મુખપત્ર “મૌકિતક” ત્રિમાસિક પ્રગટ કરીએ છીએ જેનો હવે થેરડા દિવસમાં અંક તૈયાર થશે. તેની એક નકલ આપને રવાના કરીશ. આપની પ્રશ્નાવલિનો ઉપયોગ અમારી જ્ઞાતિ માટે કરવાનો ઇરાદો હોવાથી મંગાવી છે. આશા છે કે આપ મોકલશે.

૨૧. ૨૧. જશવંતરાય ઘનશ્યામરાગ મહેતા.
સંપાદક “મૌકિતક.”

‘પ્રશ્નાવલિ ખરેખર તકરૂપરથી અને સત્યને તારવી કાઢવામાં ખુબ કામ લાગે એવી છે.’

૨૧. ૨૧. મંજુલાલ રં. મજમુદાર. B. A., LL.B.

નાગરિક પ્રશ્નાવલિ રચવામાં જે શ્રમ તમે ઉઠાવ્યો છે અને ઉત્સાહ બતાવ્યો છે તે સારું તમને અભિનંદન આપું છું. મહારા પોતાના જવાબો આપને મોકલી આપીશ. જાહેર પ્રજા આ બાબતમાં રસ લે તે સારું હું આ બાબતમાં “ગુજરાતી” “મુંબઈ સમાચાર,” અને Indian Daily Mailમાં અવાર નવાર લેખ લખું છું.

૨૧. ૨૧. નયનમુખલાલ હરિલાલ પંડ્યા.

પ્રશ્નો મહાન વિચાર અને ઉદ્યમથી ઘડી કાઢ્યા છે એમ કહેવામાં કાંઈ પણ અતિશયોક્તિ નથી. મહેનતનું શુભ પરિણામ આપ્યા વિના રહેશે નહીં.

૨૧. ૨૧. લાલશંકર પી. મહેતા.

અલખત, દરેક પ્રશ્ન બહુ અગત્યના અને જ્ઞાનના શીષ આપુ-બને મુંબઈ ધરાવતા છે. તે પ્રશ્નો માત્ર આપણી જ્ઞાતિને માટે વિશિષ્ટ નથી પણ સઘળી જ્ઞાતિઓને માટે સામાન્ય છે એમ કહીએ તો ચાલી શકે.

૨૧. ૨૧. માનશંકર પીતાંબરદાસ મહેતા.

જાતિસમાચાર.

નાગર યુનિયન રિપોર્ટ્સ કલબ, ખાર, મુંબઈ.

ગઈ તા. ૨૫મી માર્ચને રોજ આપણી જાતિના બાળકોને શારીરિક ઉત્તેજન આપવા વાસ્તે મેળાવડો કર્યો હતો, અને લગભગ ૨૫૦ નાગર બેગા થયા હતા. તેમાં ર્નીંગ રેસ ૧૦૦ વાર; ગા માઈલ બ્રાઇન્ડ મેન્સ બેઝ; ધ્રીક્લેગેડ રેસ; લેમન એન્ડ સ્પુન વિગેરે રેઈસીંગ હાલી હતી. માત્ર ૨૦ વર્ષની અદરના છોકરાં વાસ્તે હતી. માઈઝ દરેક રેઈસમાં ૧૩૫ નંબરને રૂપાનો મેડલ તથા બીજા નંબરને રૂપાનાં મીનાકારી બટ્-સ આપ્યાં હતાં. નાની છોકરીઓને વાસ્તે પણ રકીર્ષી-ગની રેઈસ રાખી હતી. તેમાં ચાર છોકરી ઉતરી હતી.

યુનિવર્સિટીનાં પરિણામો:

અમારી ન્યુસ એજન્સી ઘણી ખામીવાળી છે એમ કબુલી લઈ, રહી જતા લાઈઓની દામાં ચાચી, અમારી જાણ મુજબ અંતિમ પરીક્ષાઓમાં સફળ થયેલા લાઈઓના નામ નીચે આપીએ છીએ.

એમ. એ.

વિઘ્નપ્રસાદ વેણીલાલ બક્ષી.

ચવનરાય પુરશોત્તમરાય આચાર્ય.

એલ. એલ. બી.—બીજી.

દિનકરરાય મયાશંકર અંબરીઆ.

હરિપ્રસાદ શિવપ્રસાદ દેસાઈ.

ઉત્તમકુમાર મોતીલાલ વસાવડા.

વિનયશંકર

શુક્લ (જુનાગઢ)

બી. એ.

ગવરિપ્રસાદ યુનીલાલ ઝાલા (ફર્સ્ટ ક્લાસ)

શંકરલાલ વજ્રલાલ માંકડ.

અનંતરાય જટાશંકર માંકડ.

ધર્મસુખરાય વસાવંડા

બી. એસ. સી.

રમણીકલાલ હીરાલાલ અંબરીઆ.

બી. એલ.

મનહરલાલ ધનસુખરામ વોરા.

એમ. બી. બી. એસ.

સવિતરાય નારદલાલ માંકડ

બી. ઈ. (સિવિલ)

ગિરીશ. એસ. દેસાઈ.

અવસાન નોંધ.

બગસરાના રાજ્યવૈદ્યનું અચાનક અને અકાળ અવસાન.

શ્રીયુત ગિરધરલાલ સતોકરામ શુક્લ રહેવાસી મૂળ જામનગર હાલ બગસરા જાતે વડનગરા નાગર પ્લાસામાં ચાલીસ વર્ષની વયે મુંબઈમાં ગઈ તા. ૮-૫-૨૮ને રોજ કોંગ્રેસ એડવર્ડ મેમોરીઅલ હોસ્પિટલમાં હાર્ટ ફેઇલ્યરથી મરણ પામ્યા છે. સદ્ગત, ધણાં વર્ષો થયા બગસરા રાજ્યના વૈદ્યરાજ હતા, એમના પિતાશ્રી પણ રાજવૈદ્ય હતા. સદ્ગત સ્વભાવે ધણાજ માયાળુ, મળતાવડા અને આનંદી હતા. સદ્ગત બાળવિધવા અને એક બાળકને મૂકી ગયા છે. પ્રભુ સદ્ગતના આત્માને સંપૂર્ણ શાન્તિ બક્ષે.

ભાવનગરના રા. રા. મહાસુખરાય સાકરલાલ મહેતાનું અકાળ અવસાન થયું છે. સ્વર્ગસ્થ કરાચીમાં ધણાં વર્ષ રહ્યા હતા, તે દરમિયાન તેઓએ પોતાના મિલનસાર સ્વભાવથી, શાંત વ્યક્તિત્વથી, અને આત્મત્યાગી સેવાવૃત્તિથી સહુનો પ્રેમ મેળવ્યો હતો. શ્રીકરાંચી

વડનગરા નાગર મંડળના તેઓ ઉપપ્રમુખ હતા. અને શ્રી મંડળને પોતાની અંગત હાજરીની તથા આર્થિક અને તેટલી મદદ કર્યે જતા હતા. તેમના અવસાનથી મંડળને તેમજ કરાંચીમાં વસતા નાગરોને એક મુરખ્ખીની મોટ પડી છે. તેમના વૃધ્ધ પિતા ઉપર આવી પડેલી આ આપત્તિમાં અમારી સદાનુભૂતિ દર્શાવીએ છીએ. પ્રભુ સ્વર્ગસ્થના આત્માને શાંતિ આપો.

રા. રા. જયપ્રસાદ સી. જુય-ખી. એ. નું એકવીસ વર્ષની નાની વયે અવસાન થયું છે. સ્વર્ગસ્થે વિદ્યાર્થી જીવનમાં ખંતથી અભ્યાસ કરી, શિષ્યવ્રત્તિઓ લઇ, બધા વિદ્યાર્થીઓ સાથે નિરલિપ્તમાનથી. હળી મળીને પોતાની શાંત અને શુદ્ધિશાળી પ્રતિભાથી બધાનો પ્રેમ મેળવ્યો હતો. આ નોંધ લેતાં અપૂર્વ મેધાઅમકાર વાળા આપણા ડેટલાએ યુવાનો શારીરિક ખિન્નવટ તરફ જરાપણ ધ્યાન આપ્યા વગર પોતાના જીવનને અકાળે વેડફી નાંખે છે. એમ લાગી આવે છે. સ્વર્ગસ્થનું શરીર બંધારણ બહુજ નબળું હતું. ઇશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપે.

તરંગ માળા.

એનરેય ખાતાલુમા ? એક વાત છે.

“ઋષિઓએ સારસ્વત સત્ર ગાડ્યો તેઓમા કવય ગ્રંથૂપ નામનો એક માણસ હતો. તેમને તેઓએ સોમરસ ન આપ્યો અને કહ્યું “તે તો નીચજન્મનો, લુન્ધો અને અપ્રાણી છે. તે કેમ આપણી મધ્યે જોસે ?” એમ કહી તેને ઉત્તર પ્રદેશમાં મૂક્યો, તે એવી ધારણાથી કે તૃપાથી તે મરી જશે. સરસ્વતી તેને જળ નદિ આપે. તૃપાર્ત તે આમ, વેશન પ્રદેશમા પડ્યા પડ્યા ‘અપોનખ્રીય’ નામનું સૂક્ત બનાવીને જોલી ગયો. આથી તે પાણીને નિય થયો, તેને માટે પાણી ઉછળ્યા, તેને સરસ્વતીએ વીંટી લીધો. આથી તે ઋષિઓ જોડ્યા, “આને દેવોએ જાણ્યો છે. આને આપણે જોશાવીએ.” તેને જોશાવી તેઓએ ‘અપોનખ્રીય’ના ઉચ્ચારો કર્યા.”

x x x x

કહે છે કે પ્રાચીનકાળમાં મતસહિષ્ણુતા વધારે હતી. ખાતલો તો સદાયે મ્હોટા મનના હતા. વિશ્વામિત્રના વિદ્વજ અને વ્યર્થ પ્રયાસો તરફ વસિષ્ઠની તો માત્ર વડિલ જેનીજ વૃત્તિ હતી. જે કાળે ભરતવર્ષ વિદ્યાથી અવદાત હતો, જે કાળે વર્ણવ્યવસ્થાનું રહસ્ય દરેક યથાપુરસ્કર સમજતો, જે કાળે હિંમી કક્ષાએ પ્હોચેલી ચર્ચા અને વિવાદની શૈલી આપોઆપ સત્ય પાસે માથું નીચું નમાવતાં શીખતી, તે કાળે કવય

૧. ઐ. ખા. ૨. ૧૯.

ઐશ્વર્યને, જન્મથી નીચ છતાં, ઋષિઓએ, તેનું વિન બાધ્યે, પોતામાંનો એક ગણ્યો તે કંઈ બહુ અગ્નયગ્રીભરેલો, બનાવ નહોતો. તે કાળે વર્ણવ્યવસ્થામાં અને મનોવિચારમાં એકદમ જોડાઈ નહોતી. આપ-ખુદી 'શ્રાંતિ'ઓએ બોગથી હતી પણ તે બીજે કાળે, પ્રાણાણુયુગમાં નહિં.

x

x

x

x

એજ ઉદાત્ત મતના ઋષિઓના વંશજો કહેવરાવતા ઘણાએ નાગરો આજે, “ પરદેશ ગયેજાને પ્રાયશ્ચિત્ત આપી નાતમા લેવો જોઈએ ? ” તે પ્રશ્નનો જવાબ નકારમાં આપવા જેટલા આપખુદ અને છેં તે આપણે અનુભવીએ છીએ. સર લક્ષ્મણભાઈ પંડિત આપી, ભાવનગરની નાતે તે ઋષિઓની મનસદિષ્ટતાની પુનર્ધટના આજે પણ શક્ય છે એમ સિધ્ધ કર્યું છે. પણ જ્યાંથી સરસ્વતીએ વદાય લીધી છે, ‘ વિદ્યાવદાત મુખ ’ એટલે શું તેની જેને ખબર પણ નથી. આજે પણ બદારની દુનિયા શું કરે છે, કેમ આગળ વધે છે વગેરે જાણવાની જેમો પરવા પણ કરતા નથી, પ્રાચીનકાળની આપણી સંસ્કૃતિની પરંપરામા આજે શા શા ફેરફાર થયા છે તે તથા તેનાં કારણો તપાસવા જેટલી જ્ઞાન-સમૃદ્ધિ જેમની પાસે નથી. અને એ કારણો નમ્રભાવે જ્ઞાનવૃદ્ધિ પાસે સમજવા જવા જેટલી જેમનામાં દિમ્મત પણ નથી એવા કેટલાક જ્ઞાતિવૃદ્ધિએ ભાવનગરની નાતના ઠરાવને અનુમોદન નથી આપ્યું એમ જણાયું છે. આ પ્રગ્નકીય સત્તાના જમાનામાં, આ આપખુદ મુરખ્ખી-ઓને ઉપજા ઋષિઓ, અને કવય એણૂં વાળી વાતનો ઉદ્દેશ્ય કરી, જરાક વધુ વિચાર કરવાની વિનંતિ કર્યા સિવાય બીજું શું કહી શકાય ?

x

x

x

x

કાંઈ પણ જાતની યોજના, તેને અમલમાં મૂક્યા પહેલાં સંપૂર્ણ વિચાર માગી લે છે તે સ્વતઃસિધ્ધજ છે. અમુક સ્થિતિમાં રહેતા છતાં અમુક વ્યવસ્થાથીજ રહે છે. વિશ્વમાં ઉપરટપકે જોનારને અવ્યવસ્થા અને અંધેર કદાચ લાગે પણ જેટલી જોઈએ તેટલી વ્યવસ્થા, વિશ્વના બંધાય વ્યવહારમાં જો ન હોત તો આજે વિશ્વનું ચક્ર કયાંયે દોટી ગયું હોત અને તેની કરચ પણ હાથ ન આવત. પણ દેખીતી અવ્યવસ્થામાં,

સર્વત્ર વ્યવસ્થા પ્રવર્તે છે. પશુ, પંખી, જંગલી, અનાદી કે સુધરેલા સહુકોઈ અમુક વ્યવસ્થાથી એક સાથમાં રહે છે. વસવાટ કરવાને માટે બનાવવા પડતાં ઘરમાં પણ અમુક વ્યવસ્થા તો જોઈએજ. વળી અમુક વર્ષ તે ઘરની વ્યવસ્થા તૂટી જાય, તેનાં ચણતરમાં વાપરેલ માત્ર વગેરે સડવા માંડે ત્યારે તેનું પુનઃસંસ્કરણ પણ થવું જરૂરનું છે. આ બધાં તત્ત્વોની અદિ દરીથી યાદ ન દેવરાત્રી હોય તોપણ સહુ કોઈ તે બધે પ્રવર્તે છે એમ કણુત્ર રાખે છેજ.

x x x

પ્રાચીનોમાં પણ આ વ્યવસ્થા અને બંધારણ હતાજ તે સાબીત કરવા જવું પડે નેમ નથી. સમાજની વર્ણવ્યવસ્થા, આશ્રમવ્યવસ્થા વગેરે તરફ ધ્યાન આપનારન તે વાત તરતજ સમજાશે. માત્ર આજે અર્ધવિચારકો, પ્રાચીનોમાં હતી તેજ વ્યવસ્થા આજ કરવાનું કહેતાં એક વાત બુલી જાય છે કે ગમે તેવું વ્યવસ્થિત ઘર હોય તોપણ અમુક સમયે તો તેનું નવું સંસ્કરણ થવુંજ જોઈએ.

x x x x

આપણી નાગરતાતિ આજે ત્રીજા સંસ્કરણ માટે રાહ જોઈ રહી છે. જ્ઞાતિનું અમુક સર્વમાન્ય બંધારણ ન હોય ત્યાંસુધી જ્ઞાતિ, એક સમૂહ તરીકે આગળ નજ વધી શકે. આજે આપણી જ્ઞાતિમાં બંધારણ જેવું બહુ નથી રહ્યું તેનેવિશે કોઈને પણ શંકા નથી. ત્યારે જ્ઞાતીય સુધારણાનો વિચાર કરનારને સહુથી પહેલાં બંધારણ-સર્વમાન્ય બંધારણ-ઘડવાની પોતાની ફરજ સ્પષ્ટ દેખાઈ આવે છે. પણ જે બંધારણ ઘડવાનું છે તે સર્વમાન્ય હોવું જોઈએ તે પહેલેથી બરાબર સમજી લેવું જોઈશે. નેમ કયાં વગર બંધારણ અવધારમાં ઉપયોગી નહિ નીવડે. અને તેને સર્વમાન્ય કરવા માટે, તે ઘડવામાં સર્વની સંમતિ લેવી જોઈએ. 'લિન્ન રિચિહિં લોકઃ' વાળી કાલિદાસની ઉક્તિ કાલથી અબાધિત રહી આજે પણ સત્ય છે. અને તેથી કરીને આ સંમતિ લેવા-જતાં, જૂદા જૂદા મતો આપણી સમક્ષ આવે તેને માટે આપણે તૈયાર રહેવું જોઈએ. આ મતોનો વિરોધ ટાળવાનો એકજ ઉપાય છે.

બધાના મનનું અમુક તત્વ બંધારણમાં આવે અને અમુક છૂટછાટ બધાએ કરવી પડે. આરોજ કકકો સાચો એમ ધડ લઈ બેસનારને હિયે ચાતિનું હિત જરાય નથી એમ સમજી લેવું જોઈએ. કાઈ પણ કામ કરવાની શરૂઆત પહેલાં, તે કામ કોઈ પણ ઉપાયે આપણે પાર પાડવું છે એ નિશ્ચય જોઈએ. એ નિશ્ચય પાર પાડતાં પોતાના મતને, બીજાને અનુકૂળ થવા ઘણી રીતે ફેરવવા પણ પડે. કદાચ એમ બને કે શુદ્ધ મનથી વિચાર કરતાં પોતાના મતનું સત્ય પોતાને છોડવા જેવું ન લાગે તોપણ, તે મત પોતાને માટે રાખી, બહુમતિ કરતી હોય તેને માન આપતાં તો શીખવુંજ જોઈએ. બહુમતિને માન આપ્યા સિવાય, અને આપવાની મનોવૃત્તિ કેળવ્યા સિવાય, સર્વમાન્ય રસ્તો કદી નહિ નીકળી શકે.

નોંધ.

નાગરિકનાં અસ્તિત્વની શક્યતામાં ન માનનારાઓને અન્યથા કરીને નાગરિક હજી તો જીવન ભોગવે છે. નાગરિકે રજીસ્ટ્ર કરેલી પ્રત્યા-
વક્તિ બધા ભાષાઓના વિચાર ગ્રેરે છે એમ જ્યારે જાણીએ છીએ
ત્યારે એટલોતો જરૂર દિલાસો મળે છે કે અમદે, આ બધી ધાંધલ
નકામી નથી મચાવતા. વ્યવહારિક છેવટ આમાંથી શું લાવી શકાશે તે
અત્યારે અચોક્કસ છે. પણ અમદારા દિલની નિખાલસતા માટે
અવિશ્વાસની નજરથી ન જોવા સર્વને વિનંતિ છે.

x

x

x

x

નાગર શાંતિનાં જૂદાં જૂદાં મથકોની શાંતિને તેમજ મંડળોને
અમે તેમની પાસે હોય તે બંધારણોની અડકેક નકલ અમદને મોકલ-
વાની વિનંતિ કરી છે. આ બંધારણને નાતના ધારાઓ સમ-
જવાની કોઈ જૂલ ન કરે. અમદારે તો શાંતિનું કે મંડળનું Consti-
tution હોય તોજ જોઈએ છીએ. આશા છે કે નિખાલસ મનથી,
માત્ર અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિથી કરેલ આ વિનંતિને સર્વ મંડળો
તેમજ શાંતિના આગેવાનો સ્વીકારશે.

ખુલાસો.

માંગશર અંકનો સ્વ. કલ્યાણરાયભાઈ ત્રાળો લેખ રા. રા. મૂળશંકર કલ્યાણરાય બક્ષીએ લખ્યો હતો અને તેમાં રા. રા. મૂલવં-
તરાય પ્રેમશંકર બક્ષીનો હાથ નહોતો. રા. રા. મૂળશંકરને બક્ષે
મૂળવંતરાય કે બક્ષી લખાયું હતું તે અમદારીજ ભૂલ હતી જેને મારે
માફી ચાહીએ છીએ.

x

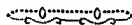
x

x

x

ગયા અંકમાં પ્રસિદ્ધ ચર્ચેલ 'નાગર' નામની કવિતા અમદને
રા. રા. સૂર્યશંકર બ. વૈદ્ય તરફથી મંગેલ છે એમ અમે લખ્યુંજ છે.
તેના કર્તા તેઓ છે એમ ક્યાંય લખેલજ નથી. અમદને હવે ખબર
પડે છે કે તેના કર્તા રા. રા. જગનનાથ મુ. વજરાજની છે. આશા
છે કે આ ખુલાસા પછી કોઈ પણ અમદારો કે રા. સૂર્યશંકરભાઈનો
દોષ આમાં નહિજ લુએ. 'તરફથી મંગેલ' લખ્યું હતું તેજ ખતાવે
છે કે અમદે તેમજ રા. સૂર્યશંકરે, તે લેખ રા. સૂર્યશંકર છે એમ
કદી પણ કહેવા નથી માગ્યું.

ખેહદ સસ્તાભાવ-જરા સરખામણી કરી ખરીદો ગુજરાતી સાહિત્યનાં નવા પુસ્તકો:

પતિવ્રતા સતિએ	૨-૮-૦	જ્યા ને જ્યન્ત	૧-૮-૦
સતીમડળ ૧-૨	૬-૦-૦	ટાગોરની ટુંકી વાતો	૧-૧૨-૦
કલાપીનો કેકારવ	૩-૮-૦	કાયદાનો શિક્ષક	૧૨-૦-૦
શ્રીદિતશિક્ષક	૩-૦-૦	રસધાર ૧-૫	૬-૦-૦
પકવાનંપોથી	૨-૪-૦	ચુંદડી-લગ્નનાં ગીતો	૦-૧૦-૦
નીલમ માણેક ૧-૮	૮-૦-૦	વિપિન	૧-૦-૮
કપૂર વાણી	૨-૮-૦	રામની કથા	૦-૧૦-૦
રામભોજ ને કવિકાલીદાસ	૩-૦-૦	ગીતાજલિ	૧-૦-૦
કેશવકૃતિ	૧-૧૨-૦	લઘુરામાયણ	૦-૧૦-૦
મનુસ્મૃતિ	૪-૮-૦	લઘુમહાભારત	૦-૧૦-૦
વ્યાસ ને પટલકૃત ઇ. ગુ.	૫-૮-૦	કવિતા ને સાહિત્ય ૧-૨	૨-૦-૦
ડોકશનરી			
ભવિષ્યવેત્તા	૪-૦-૦	વ્યાજગણિત	૧-૨-૦
ઉષા	૧-૫-૦	મટ્ટીરીઆ મેડીકા	૭-૦-૦
ન્હાના ન્હાના રાસ	૦-૧૪-૦		

શાળાને લગતાં બધાં પુસ્તકો સસ્તાં પુરાં
પાડીએ છીએ.

સી. હીમતલાલની કંપની.

મુંબઈ નં ૨.

પુ. ૩.
ભાદ્રપદ,

અં. ૪
૧૯૮૪.

ખાસ નેત્રે.

- (૧) મુળપૃષ્ઠ.
- (૨) આવતા અંક માટે પાછળનું પૃષ્ઠ.

શ્રીકાંચીવદનગરાનાગરમહાજ તરફથી
તંત્રીઓ

ચન્દ્રશંકર અમૃતલાલ બુચ,
હાલરાય રંગીલાલ મોદક.

શ્રી કરોચી વડનગરા નાગર મંડળ અને નાગરિક

અગત્યની નોંધ.

શ્રી મંડળની એક અસાધારણ સભા તા. ૨૧-૬-૨૮ ને રોજ શ્રી મંડળના મકાનમાં રા. રા. વ્યાસકંર પ્રાણશંકર ટેબરના પ્રમુખ પણા હેઠળ મળી હતી. સભામાં ૨૪ સભ્યો હાજર હતા. નીચેનો કરાવ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

વિભાગ ૧ લેઃ—શ્રી મંડળ તરફથી પ્રગટ થતું ત્રિમાસિક નાગરિક ત્રીણ વર્ષ પુર કરે એટલે બંધ કરવું.

કરાવ Requisition દ્વારા મુકાયો હતો તરફેણમાં ૨૨ વિક્રદ ૧

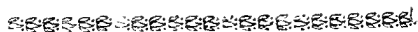
વિભાગ ૨ લેઃ—નાગરિકના તંત્રિઓ જે મંડળ માગે તેા તુટી ભરી દધને નાગરિક ચલાવવા માગે તેા પહેલાં જે અંકેમાં શ્રી નાગર મંડળની નાણાં વિવયક અને મત વિવયક જોખમદારી હવેથી બંધ થઇ છે એવું છપાવીને ચલાવે.

રજીસ્ટ્રી કચેરીઃ—ચંદ્રશંકર જુવ.

ટેકોઃ—ગોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ
તરફેણમાં ૧૮

આ કરાવ પરની ચર્ચાનો મુખ્ય મુદ્દો એ હતો કે શ્રી મંડળ એક સંસ્થા તરીકે નાગરિક પ્રજાવાસ અને એના ઉત્તરેનાં પૃથકકરણ માટે જોખમદાર નથી અને એવા પ્રકાશનો સાથે શ્રી મંડળ સંસ્થા તરીકે સંમત ન હોઇ શકે.

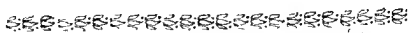
ગોલરરાય રંગીલદાસ માંકડ
મંત્રિ ક. વ. ના. મં.

ભચેચ કપ.

અમદાવાદના શ્રી ગોપાલસંકર વેળીશંકર ભચેચે, શ્રી જુનાગઢ વડનગરા નાગર નિરાશ્રિત કંડની કાર્યવાહક કમિટિ મારકત દર નાસ રા. ૧૦) ની કિંમતનો એક રૂપાનો ખાસો-ભચેચકપ (જુનાગઢના રહેવાશી જે નાગર વિદ્યાર્થી બી એ. અથર કાર્યવાહક કમિટિને ચોખ્ખ જણાય તેવી મુનિવર્સિટિની ડીઓની બીજી કાષ્ટ પરીક્રામાં ઉંચે નંબરે પાસ થાય તેને) આપવાની ઇચ્છા જતાવેલી હતી.

આ ઇચ્છાનો નિરાશ્રિત કંડની જનરલ સભાએ સ્વીકાર કર્યો છે.

અભિપ્રાયો.

“આપનું માસિક કેવળ નાગરનેજ માટે નહિ પણ નાગરિકને માટે હોઈ નામ સાર્થક કરે છે. એના લેખ શાંતિની ભૂમિકાના જે છે. તે પણ ઉંચી પ્રતીના છે.” રા. રા. કેશવલાલ હર્ષદરાય ધ્રુવ.

“તે ગમ્યુ છે.” રા. ર. નરસિંહરાવ લેળાનાથ.

“આ પ્રથમ અંક બહુ ઉત્તમ નીકળ્યો કે એમાં કાંઈ શક નથી”

રા. રા. માનશંકર પીતાબરદાસ મહેતા.

એજ ‘ક્રાંતિનું’ પણ કંઈક વધારે મનનીય ને સંગીન લેખો અર્પનું નાગરિક ત્રિમાસિક, કરાચીથી બહાર પડે છે. બીજાં નિઃસત્વ શાંતિપત્રો આગળ આ બન્ના ત્રિમાસિક ઉજળો દ્રષ્ટાન્ત છે.

સૌરાષ્ટ્ર તા. ૨૪-૭-૨૬

ગુમાવેલું સંસ્કૃતિ જે પડે પોષાય તેવીજ અર્થા પે.પવાનો આ ત્રિમાસિકનો ઉદ્દેશ રતુત્ય છે. મુદ્દલ અને ગેટઅપ સુંદર અને આકર્ષક છે.

ધી ગુજરાતી તા. ૨૫-૪-૨૬

“દામી માસિકામાં સૌથી ઉંચે નંબરે આવે એમ મને લાગે છે. લખાણોના વિષયોની પસંદગી પણ ઉપયોગી અને સુંદર છે.”

બહેન જ્યોત્સના શુક્લ.

“નાગરિક માત્ર નાગરોનુંજ નહિ પણ સર્વે નાગરિકોનું પત્ર બને એમ કરવા આપે પ્રયત્ન કર્યો છે તે પણ બહુ યોગ્ય છે સંતતિનિયમન જેવા ગંભીર પ્રશ્ન વિશે લંબો પ્રસિધ્ધ કરવાની આપે શરૂઆત કરી છે તેથી મને બહુજ આનંદ થયો છે. નાગરબહેનો પોતાના કડવા મીઠા અનુભવો પત્ર રૂપે (ગમે તો સહી વગર) પ્રસિધ્ધ કરે ને બહુ લાભ થાય.

શ્રી. સી. સરેજની મહેતા.

“નાગરિકનું બીજુ વર્ષ ફાગણમાં (રમાસરમાં)જ બેઠું. ત્યાં લગીના પાંચ અંકોમાં તેણે આખા પ્રાંતના પત્રકારિત્વમાં સારો દિરસો આપ્યો છે એમ કહેવામાં અત્યુક્તિ નથી. ઉત્સાહભરે નવીન દ્રષ્ટિ વિદ્વાન પ્રૌઢ વિચારને વરે ત્યારે કેવું, સર્વાનંદકારી ફળનીપત્રે તેનો ‘નાગરિક’ જીવતો જાગતો દાખલો છે કૌમુદી પુ. ૪ અં ૩

નાગરિક એટલે ?

નાગરને નાગરિકતાના પાઠ પઢાવનાર જાતિપત્રોમાં પ્રથમ યુગપ્રવર્તક: ગુજરાતનું સમાજીક લેખો આપનાર અપૂર્વ અને ઉત્તમ સાહસ: અનેક રીતે નવી દિશાઓ ખતાવનાર

તેના તમે ગ્રાહક નથી શું ?

આવી ઉત્તમ સેવા કરવામાં તમારો હિસ્સો તમે નહિ આપો? આરંભશૂરત્વના આરોપમાંથી બચવામાં ચાલકોને સહાય નહિ થાઓ

લખો: -

નાગરિક કાર્યાલય,

૧૨, શુભામહુસેન કાસમ બીલ્ડીંગ

પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.

નાગરિકની પૂર્તિ રૂપે જહાર પડેલ

શકાદય:સ્તોત્ર

(મુળ અને ગુજરાતી ભાષાંતર સહિત.)

ભાષાંતર કર્તા, “માર્ક ડેય”

સેંકડો વર્ષ થયા નવરાત્રિમાં, ઉત્તમ પ્રેરક તત્વ યર્ધ પડેલ
અર્થ સ્તોત્રનું ભાષાંતર, મુળને અનુસરી, કરવામાં આવ્યું છે. મૂળને
અદલે ભાષાંતર ગાવામાં તેવીજ અસર આવી શકે છે.

“મૂળ કૃતિ, સમશ્લોકી ગુજરાતી ભાષાંતર ને ઘોતક ટીકાએ
ગુણવત્થી ‘નાગરિક’ જાતિપત્રની પોષની પૃત્તિમાં સહુ કોઈને સારું શકાદય
સ્તોત્ર સુગમ ને ઉપયોગી બનાવે છે.” કૌમુદી. પુ. ૩ અ. ૨

કિંમત ૦-૧-૦ ટ. ગા. ૦-૦-૬

[જનસમાજને પુરતો લાભ મળે માટેજ પડતર કિંમત રાખી છે.]

લેખો:—નાગરિક કાર્યાલય.

કૌમુદી

સાહિત્ય કલા અને વિદ્યેયનનું ત્રૈમાસિક.

તમે આહક નથી?—તો કેમ નથી? આણું અનુપમ ત્રૈમાસિક, જેની જોડી ભર્યા દિલ્હસ્તાનમાં નથી! એમ અનુભવીઓ કહે છે. તેના આહક થઈ ગુજરાતનો ને પશ્ચિમનો તેમજ હિંદના ખીન્ન પ્રાંતો મહારાષ્ટ્ર, બંગાળ ઉત્તર હિંદ વગેરેનો સાહિત્યપરિચય કરવાની તક કેમ લેતા નથી?

વાર્ષિક લાભ ૩૫ રૂ. ૪ પરદેશના રૂ. ૫

લખો:—

‘કૌમુદી’ કાર્યાલય.

૨૭૦૭ રાયપુર,—અમદાવાદ.

‘નાગરિક’

(ત્રૈમાસિક)

ઉદ્દેશો.

૧. ધર્મિક, નૈનિક, સમાજિક, જાતિવિષયક અને ખાસ કરીને નાગર જાતિનું લગના વિષયો ચર્ચવા.

૨. સતત અભ્યાસ અને શોધક જતિથી, જાતિવિષયક પ્રાચીન અને આધુનિક વિચારોનો સુસંયોગ કરવો.

૩. નાગરજાતિના ભુદાં ભુદાં સ્વયંને લગતા સમાચારો લોકો-કોતો વગેરે દુર વસતા લોકોની જાણ માટે પ્રસિધ્ધ કરવા.

ઉપરના ઉદ્દેશો પુર પાડવા માટે અમે વિદ્વાન લેખકોને તેમજ ઉદારદીવ ભાગ્યોને લેખે મોકલના તથા આદક થવા પીનવીએ છીએ.

આ ત્રૈમાસિક કેમ્પેચ રૂ. ૧૮ કરાચી, પારંખ પ્રીન્ટીંગ પ્રેસમાં આણું અને ડાહરરાય રંગીજદાસ માંકડે ૧૨, શુભામદુસેન કાસમ ખીડીંગ પ્રીન્સેસ રૂ. ૧૮, કર ચીમાથી શ્રી કરાચીવડનગરાનાગરમંડળ તરફથી પ્રસિધ્ધ થયું.

અનુક્રમ

પુસ્તક ૩.

ભાદ્રપદ

અંક ૪

૧૯૮૪

૧.	આન્હિકના કેટલા ભાગો રા. રા વિનયગ્રામ પી. ઓઝા.	૨૨૫
૨.	શાંતિ સમાચાર	૨૨૬
૩.	નોંધ	૨૩૨
૪.	પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિ રા. રા. લાભશંકર પી. મહેતા	૨૩૩
૫.	કન્યા કેળવણી એક શિક્ષક ...	૨૪૧
૬.	આન્હિકમીમાંસા ... રા. રા માનશંકર પી. મહેતા	૨૪૬
૭.	ચર્યાપત્ર ... , ગજેન્દ્રરાય ટ્રે. ભુય	૨૫૨
૮.	પ્રત્નાવલિના ઉત્તરેતુ પૃથક્કરણ	૨૫૭

‘નાગરિક’ ત્રેમાસિક વાર્ષિક લલાજમ રૂ. ૨-૮-૦ પરદેશના પાંચ શિલિંગ.

સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેને શરનામે કરવો.

ડાહરરાય રંગીવદાસ માંકડ, મંત્રી નાગરિક, ૧૨ ગુલામહુસેન
કાસમ બીહારીંગ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ, કરાચી.

સૂચના:—આ ત્રેમાસિકમાં ચર્ચાતા વ્યક્તિગત મતોની પ્રમાણે
નાગરિકની નીતિરીતિ રહેશે એમ કામચે ન માનવું:— તંત્રી.

વિજયરામ પ્રાંતમરામ ઓઝા

આન્હિકના કેટલાક ભાગો

(તેનું છટોબધ્ધ ભાષાન્તર)

[ભાઈ ઓઝાએ નીચે 'આન્હિકના કેટલાક ભાગોનું' છટોબધ્ધ ભાષાન્તર' કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ભાષાન્તર ઘણું કરીને સરળ અને શુદ્ધ છે. આજે સમત્ત્યા વગર, ગોખળીઆ પધ્ધતિથીજ, અપણાં બધાં ધાર્મિક કાર્યો થયે જાય છે તેવું મુખ્ય અને જાણે કરણ તેમાં વપરાતી સંસ્કૃત ભાષા છે. સ ધે સ ધે જગ પણ લગે છે કે સુધારકો અને આસ્તિકો વચ્ચે જે મોટો મતભેદ રચા કરે છે તેમાં પણ, આ સંસ્કૃત ભાષાને લીધે ઉપજતી ગેરસમજૂતીઓ ધણી ભાગ બજાવે છે. શુદ્ધ અને સરળ ગુજરાતીમાં આપણી ક્રિયાઓ ઉતર્યા પછી, તેમના અર્થો સમજીને કેટલા ભાગો રાખવા જેવા છે અને કેટલા નથી તે આપોઆપ બધાને સમજાય તેવું થઈ જશે. તંત્રી.]

ભરમધારણમંત્ર:

આ ભરમ, અગ્નિનું માર્ગ સાધી, દેહ શુદ્ધ બનાવજો.-
જે પૂતિ જલ-ચલ-વ્યોમ-વાયુ આપતાં તે આપજો.
જ્યોતિ જલ, રસ ને સુધા, ઐશ્વર્ય, ભુવઃ, સ્વઃ સમરણથી.
સૌગન્ધિક નિલાવકારી ત્રિમુખને આરાધીએ.

આયત્રીમંત્ર.

શુદિના દાન મેધિરાં, જે આપે દિનઝિષ્ઠ દૃષ્ટિથી
તે તેજઃપુજનું ભર્ગ, ભક્તિથી રમરીએ અમે

પવિત્રીકરણ:

શુચિ કે અશુચિ હોયે, ગમે તેવી દશા વિશે,
ધનના નામ માંડીથી, સદા તે શુચિ થઈ જશે.
જે ધરા સર્વને ધારે, જેને શ્રી વિશ્વ ધારતા,
તે ધરા મુજને મારી, મુજ આસન આ કરે.

મંત્રાચમન: (પ્રાતઃ અને સાયં)

મન વચન થકી વા, હસ્તથી પાદથી વા,
ઉદરથી થયવા વા, અન્ય કે ઇન્દ્રિયોથી.
દહન સહુ થજો એ, પાતકો જે થયાં ન,
ગત રજની (દિનની) મરી, ઓમ્કાર કરી કૃપાથી.

આવતી રજની^૧ મહેલાં, થજો મોં પાપને ક્ષય,
નિગમ આ રસિમની માંહિ, બાગું છું અઘરોય હું.

૧. “આવતા દિનની મહેલાં” સાયં માટે.

મંત્રાચમન: (મધ્યાહ્ન.)

જળ સ્થળને પાવન કરે, સ્થળ પણ મુજને તેમ,
શ્રી દેવગુરુ સ્મરણથી. ફળને મહારી તેમ
અભોક્ત્ય ને એહું કંઈ, વળી સૌ મમ કુચરિત,
જળની આ અંજલી થઈ. થઈ શકશેજ પવિત્ર.

અર્ચપ્રદાન.

મુવળું રંગેશાં, કર સહિત ઓમે વિહરતા,
પ્રભો, ભાસ્વાન પૂવા, નમ ઉદય શંક્યાજ ધરતા.
જનોનાં પાપોનો ક્ષય કરી સદા રક્ષણ દીઓ,
મફ્ત હું આ અર્ધે, શત-નમન-સંમિશ્રિત લીઓ.

ઉપસ્થાન:

અમ ભય તું દરજે અંતરીએ, પૃથ્વી પર કે નભ વિશે,
ને પાછળે કે આગળે ભય હોય તો તું નિવારજે
કે દિન વિશે, વળી રાત્રિમાં, હે ઇશ રક્ષા રાખજે,
સદુ દિશ થઈ ઉધ્ધારીને અમ આશનું ફળ લાવજે.

તર્જણ:

દેવ, માનવ, કે ઋષિ કેા જીવ કે તરણાં વિષે,
ને પિતૃઓ કે માતૃપક્ષી કુળ દ્વાર ત્યાં દશે,

સાપ દીપતી માંહિ ત્યાંહી હોય એ વસતા ખરે,
જે લોકમાં એ હોય ત્યાં આ ઉદ્ધ તેને તૃપ્તિ દે.

અગ્નિનાં વિસર્જનનો મંત્ર:

દેવોમા શ્રેષ્ઠ હે વદિન, પધારો પરમેશ્વર,
જે સ્થાને સર્વ દેવો છે. ત્યાં પધારો હુતાશન.

ભોજન વિધિ:

પ્રાણુ આ અન્ન સ્વીકારો, અપાને પણ તેમ હો,
સમ તથા ઉર્ધ્વ શ્વાસોને, વિગત થાતા શ્વાસને.
પ્રાણુના પંચ વાયુમાં, અન્નના આ કોણિયા,
હે.મી હું તૃપ્તિ આપું છું: સદા તેની લગ્ને મયા.

જાતિસમાચાર.

“પૂણું” નિશ્ચયાત્મક અને સ્થિર મગજવાળા અને છતાં સામાન્ય દ્રષ્ટિબિન્દુ જોનારા, પોતાનાં લખાણો અને લખાણોમાં નિર્ણયાત્મક તેમજ માધ્યમિક બની શકે તેવા, અને લવિધ્યનાં લાંબો વિચાર કરનારા આજે હિન્દુસ્થાનમાં તેમજ પૂર્વ હિન્દુસ્થાનમાં ગણ્યા ગાંઠયાજ છે. આપણા પૂર્વ આફ્રિકાના લાઇઓને, આવા એક કાર્યકર્તા તેમની મધ્યમાં છે માટે અલિનંદન આપવું જોઇએ; અને તે રા. રા. ઉચ્છરંગરાય કેશવરાય ઓઝા. લાઈ ઓઝા પૂર્વ આફ્રિકામાં ગયા તે માત્ર અકસ્માતથીજ, જોકે સમુદ્ર પારના આપણા લાઇઓ માટે તેમનું હૃદય હંમેશાં બળતું રહેતું અને Voice of India ના તંત્રી તરીકે તેમના માટે બનતું મરવા હંમેશાં તૈયાર હતા. ટાંગનિકામાં, ટાંગનિકા ઓપિનિયનના તંત્રી તરીકે એક વર્ષ સુધી ઉપયોગી કામ કર્યા પછી, રા. લઈ ઓઝા કેન્યાની રાજધાની નાયરોબી ગયા અનેત્યાં, છેલ્લાં એક વર્ષ થયાં પોતાનું કામ ચલાવી રહ્યા છે. જે કે ત્રણ મહિના સુધી રા. ઓઝાએ પૂર્વ આફ્રિકાના હિન્દીઓની પ્રત્યક્ષ કેંગ્રેસના ખાસ વ્યવસ્થાપક અધ્યક્ષ તરીકે કામ કર્યું હતું અને પછી તેની સામાન્ય મંત્રી નીમાયા હતા. નાયરોબીમાં મળેલી છેલ્લી હિન્દી કેંગ્રેસનો વિનય ઘણે ભાગે લાઇ ઓઝાના અવિરત શ્રમને આભારી હતો. Common Ro'l ના પ્રશ્ને ફરી ચર્ચામાં પણ તેમને ઘણું કામ કરવું પડ્યું હતું. પણ તેથી હિન્દીઓનો કેસ મજબુત થયો છે અને તે હવે જીવતો

સવાલ બન્યો છે. અલિયાં કહેવું જોઈએ કે કુંવર મદારાજસિંહ અને
મી. આર. બી. યુએન્ક, જેઓ હિન્દી સરકારના પ્રતિનિધિ હતા,
તેઓએ આ બાબતમાં, તેમજ હિલ્ટન યંગ કમીશનની સામે ઐક્યતા
ભર્યો મોખરો માંડવાનું હિન્દી પ્રગતે સમજાવવામાં, ઘણું વખાણુવા
લાયક કામ કર્યું છે. કેન્યામાં, હિન્દી લોકોના, કોમી તત્વ ઉપરની
ચુંટણી માટેના પૂર્ણ બોયકોટથી, ત્યાંની યુરોપી કામ ઉપર ગંભીર અસર
થઈ અલિન્દા હિન્દીઓએ, પ્રખર યોધા એમ. એ. દેશાઈના મતે પંચી
આવું પગલું નહીં લઈ શકાય એવું માન્યું હતું પણ આનો યશ ખીજ
નેતાઓને તેમજ લાઇ ઓઝાનો મળવો જોઈએ. આ આ બંધમાં લાઈ
ઓઝાનો ખાસ ઉલ્લેખ કર્યો છે તેનું કારણ ખીજ નેતાઓની અગત્ય
ઓઝી કરવાનું નથી, પણ અમન એમ લાગે છે કે લાઈ ઓઝા
પોતાનું કામ ઘણા સ્વાર્થત્યાગથી કરે છે તેઓ હિન્દુસ્થાનમાં પાછા
આવવાની લાલચની સામે થયા કરે છે. અલિયાં વાતાવરણ વધુચંચળ
બનતું જાય છે અને તેમના ગુણુવાળા પત્રકારને અગત્યની જગ્યા
જરૂર મળી જાય, કેન્યાના, હિન્દી પ્રગત વિશે, લાઈ ઓઝા ફેટલાક
સમજી યુરોપીઅના સાથે વાતો ચલાવી રહ્યા છે, એમ હું માનું છું.
આ છેડેથી, શિખામણ આપવાનો મને તો કંઈ હક્ક નથી કારણ
પૂર્વ આફ્રિકાના આપણા લાઈઓ પોતાની રિથિતના ખરા વિચારક
હોઈ શકે. પણ આજ ક્ષેત્રમાં કામ કરનાર તરીકે મ્હારે લાઈ ઓઝાને
તથા નેના સાથીઓન વિનંતિ કરવાની કે તેઓએ સંભાળથી કામ
કરવાનું છે. આ વખતે લેવાયેલ એક પણ ખોટું પગલું, પૂર્વ આફ્રિકાના
હિન્દીઓનું ભવિષ્ય નટ કરશે એટલુંજ નહિ પણ બૃહત ભારતને
પણ ભવિષ્યમાં નુકશાન પહોંચાડશે.”

મોડર્ન રીવ્યુ. સપ્ટે. ૧૯૨૮ પૃ. ૩૪૪

રા. રા. શ્રીયુત દલુભાઈ દોલતરામ અંગ્લેરિયા મુળાઈ સરકારના
નાણાવિભાગના અસિસ્ટન્ટ સેક્રેટરી નીમાવાના વર્તમાન પ્રગટ થયા
છે. અમારા એમને અલિનદન.

રા. રા. સર મનુનાઈ નંદશંકર મહેતા બટલર કમિટી સમક્ષ હિન્દના રજવાડાના કેસને અંગે વિલાયત ગયા છે. રા. રા. છેલ્લશંકર લક્ષ્મીશંકર બક્ષિજીની આ સંબંધમાંનીજ કામગીરી વિષે સર લેસલી સ્કોટે બહુજ પ્રશંસા કરી છે એમ સંભળાય છે. નાગરોની મુત્સદ્દિગિરી અને રાજકારણક્ષમતાને લળુ નવલનત રાખનાર આવા ભાઈઓના ઉદ્દયમા જ્ઞાતિને અભિમાન લેવા જોઈ છે.

રા. રા. લાલભાઈ બક્ષિ સિંધિયા કંપની તરફથી વેપાર ઉદ્યોગની તપાસ માટે જવા, કોચીન, ચાયાના, સાંયગાવ તરફ રવાના થયા છે. વ્યાપાર ક્ષેત્ર ખેડવામાં આગેવાની લેનાર ભાઈઓ નાગર જ્ઞાતિના ભવિષ્યમાટે ટૂંકો ઉંચો પારો તૈયાર કરે છે એ કહેવાની જરૂર નથી.

લખવાને દીલગીરી થાય છે કે રા. રા. શૂળશંકર કન્યાણુરાય બક્ષીનું અવશાન થયું છે. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ આપે.

નાંધ.

પ્રત્નાવલિને લીધે અમ્હારે વધુ ખર્ચમાં ઉતરવું પડેલું તેથી આ વખતે પાનાં આછાં છે, તે દરગુજર કરવા વિનંતિ છે.

નાગરિક આજે ત્રણ વર્ષ પૂરાં કરે છે, અને તે પ્રસંગે, અત્યાર સુધી જેમણે, લેખોથી અને બીજીરીતે તેને સહાય આપી છે તેમનો ઉપકાર માને છે.

પરિષદ વિશેનાં ચર્ચાપત્ર ઉપર અમ્હારે ખાસ ધ્યાન ખેંચવાનું છે.

આતંકનિગ્રહ કાર્યાલયનું આલ્પખ અમને મળ્યું છે. સતત ખંતથી અને ઉત્સાહથી હિન્દુસ્થાનમાં અપૂર્વ કામ કરતી આ સંસ્થા ખરેખર પ્રશંસાપાત્ર છે.

લાલશંકર પી. મહેતા.

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનાં મૂળ તરવો અને તેમની તુલના.

(ગતાંકથી ચાલુ.)

૨૧. પૂર્વ આર્ય સંસ્કૃતિનું ચોથું તત્વ એ છે જે, અક્ષય અવિનાશી, અથવા તે અશાશ્વત છે તે પ્રદણ કરવા યોગ્ય છે. અને જેની ક્ષયવૃદ્ધિ થયા કરે છે. જે નશ્વર અને અશાશ્વત છે તે ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. આ નિત્યાનિત્યતા તત્વ ઉપર હમારી સંસ્કૃતિમાં નીતિનો પાયો રચાયેલો છે. કંઈ જાતનું સુખ ત્યાગ્ય અને કંઈ જાતનું સુખ ગ્રાહ્ય એનો નિર્ણય પણ આ તત્વ ઉપરથી કરવામાં આવે છે. અસત્ય, અતિશ્રેણ વ્યભિચાર, મઘપ્રસન, વગેરે દુર્વર્તનો આ તત્વનું આધારે હોવી હરાબ્યાં છે. કારણ તેનાથી પ્રાપ્ત થતું સુખ ચિરકાળ ટકતું નથી, આજ છે કાલ નથી એવું છે; એમ પછી એજ સુખના અભાવથી કાયમની ચિંતા અને નિરાશા ઉત્પન્ન થાય છે. આવી જાતનું સુખ પ્રારંભમાં થોડું ઘણું સુખદાયક પણ અંતે કાયમનું ચિંતાકારક નીવડે છે. વાસ્તે તેવી જાતનું સુખ ત્યાગ્ય હરાબ્યું છે. એવી રીતે આજ-જતને આધારે ધૃત્વોક્તી જગતની જંગલના મુખોમાં નિમગ્ન રહી પરમાર્થને બુદ્ધી જતું સુકન નથી. એમ પણ આ સંસ્કૃતિમાં માનવામાં આવે છે. કારણ આ લોકનું કોઈ પણ જાતનું સુખ ચિરસ્થાયી નથી. પુરાતન ઈતિહાસના અનુભવ ઉપરથી આ વાત સ્પષ્ટ રીતે સિદ્ધ થાય છે. પુરાતન કાળમાં મોટા મોટા સ્વર્ગ સામ્રાજ્યો ધર્મ ગયાં હત્યાં તે આજ નામશેષ થઈ ગયાં છે; દત્તાં ન

હોતાં મરખાં થઇ ગયાં છે. તો પછી એ પ્રમાણે સામાન્ય પદવી પ્રાપ્ત કરવાથી પણ શું ફાયદો થયો? આ લોકનાં સર્વ પ્રકારનાં મુખ્ય એવીજ રીતે અચિરસ્થાયિ હોઇ ત્યાગ્ય હસ્યાં છે. આ સંસ્કૃતિના લોકોમાં જે વિશેષતઃ “સમાધાન જનિ” જોવામાં આવે છે, આપણે જે પ્રસંગમાં મુકાએલા હોઇએ તેમાંજ સતોષ માનવાની મનોવ્રતિ જોવામાં આવે છે, તેનું મુળ બીજા આ અવિનાશી તત્ત્વમાંજ રહેલું છે. આ સમાધાનવૃત્તિ નાની મોટી પરિસ્થિતિમાં રહેલી હોય છે. કપડાં લતા બનાવવામાં તેના બાહ્ય સ્વરૂપને, વિશેષ મહત્ત્વ ન આપવું, એનું ટકાઉપણું જોવું, વાસણકુસણ પણ તાંબા પિત્તળનાં ટકાઉ હોવા જોઈએ; કાચનાં પુરી જાય એવાં ન હોવાં જોઈએ; દ્રવ્યસંયય પણ સોના ચાંદીના રૂપમાં હોવો જોઈએ, માત્ર રૂપીયા પૈસાના રૂપમાં નહીં; નાણું પણ રૂપીયા પૈસાના આકારમાં જોઈએ, અશાશ્વત નોટાનાં આકારમાં નહીં; માલમતા સ્થાવર હોવી જોઈએ; જંગમ રૂપમાં નહીં; હમેશાં મળનારી લાઝબીખ સારી, પણ ક્ષણિક ટકનારી રાજ્ય સત્તા કામની નહીં; આ પ્રમાણેની આ સંસ્કૃતિના લોકોમાં જે સમાધાનવૃત્તિ રહેલી છે, તે સર્વનો આ અવિનાશીત્વના તત્ત્વ ઉપર આધાર રહેલો છે. આ સમાધાનવૃત્તિના કારણથી આપણા લોકોમાં કામકડોળ, લપકો, ખાવાપીવામાં એન. થયેલ મુખોપબોગની ઈચ્છા દ્રવ્ય સંપાદનાર્થ અત્યંત ઉદ્યોગ કરવાની ઈચ્છા, અથવા પ્રબળ રાજ્ય અથવા બીજા લોકો ઉપર રાજ્ય સત્તા ચલાવવાની વ્રતિ—આ સર્વ અશાશ્વત સંપત્તિ પૂર્વ સંસ્કૃતિના લોકોને વિશેષ મહત્ત્વની લાગતી નથી. અલગત આ સર્વ બાબતમાં હિંમર અથવા પ્રકૃતિના પ્રમાણમાં કોઈ કોઈ પ્રસંગે ઈર્ષ્યા જોવામાં આવે. તોપણ એ જાતની વ્રતિ ચિરકાળ અમારા દિલમાં ટકી શકતી નથી; અમારો આવેશ ધરિધીરે, ગળી જાય છે આ બધું જોઈને મેળવીને આપણે શું કરવું છે; આજ છે, કાલ નથી; શું કામ વ્યર્થ પ્રયત્ન કરવો જોઈએ એવો વૈરાગ્યપ્રકટ વિચાર ધરિધીરે હમારા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ તે તે વિષયો તરફ હમારા પ્રયત્નો શિથિલ થતા જાય છે. હમારા સંતો એટલાજ વાસ્તે પોકાર કરી રહ્યા છે કે:—

અશાશ્વતસંગ્રહ કોણ કરિ ॥

“જે વસ્તુ અશાશ્વત છે, કાયમ ટકનારી નથી. એવી અશાશ્વત વસ્તુનો સંગ્રહ કોણ કરે, કરવાની ઇચ્છાજ કોની થાય અને કરવાથી ફાયદો પણ શું ?” આ પ્રમાણે હમારા સંત પુરોષો પોતકાર કરી ગયા છે, ઉપદેશ કરી ગયા છે.

૨૨. આ અશાશ્વતતાના તત્વનો સ્વીકાર કરવાથી, પૌર્વાત્ય અને પાશ્ચિમાત્ય લોકોના અર્થશાસ્ત્ર સંબંધી વિચારોમાં પણ એક મોટો મહત્વનો ફરક સમાયેલો છે. વ્યક્તિ તેમજ સમષ્ટિની સંપત્તિ જે છે, એક, અશાશ્વત, અને બીજી શાશ્વત. આ લોકોના સુખોપભોગને વાસ્તે જરૂરી સંપત્તિ, અર્થ, દ્રવ્ય, સુખ વિ. વિ. પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિના લોકોએ અશાશ્વત સંપત્તિ માની છે. કારણ એ સંપત્તિ ચિરકાલ ટકી શકે એવી નથી. નાશવંત છે, અવિનાશી નથી. એવી નાશવંત અચિરચ્ચાથી આર્થિક સંપત્તિના અતિશય સંચય કરવા તરફ અમારું વલણ થતું નથી. આ આર્થિક સંપત્તિ સંચયમાં, આ અનિત્યતાના દોષ ઉપરાંત, બીજો મોટો દોષ એ જોવામાં આવે છે કે, એ સંપત્તિનો જે મુળ ઉત્પાદક (Producer) હોય છે. તેના હાથમાં એ સંપત્તિ રહેતી નથી. એની પાસે તો એમના શ્રમના બદલામાં માત્ર ખાવાપીવા પૂરતી સંપત્તિ રહે તો તે પણ તેનું મુદ્દવજ સમજવું. ખેડૂત વર્ગથી ઉત્પન્ન થતી સંપત્તિ એક તરફથી કરના કૃપમાં રાખના હાથમાં જાય છે, તો બીજી તરફથી બાકી રહેલી સંપત્તિ નો મોટો ભાગ તેમના શાહુકાર લોકો પચારી પાડે છે. કલા કૌશલ્ય-થીજ જે સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેની પણ તેવીજ દશા થાય છે. કારીગર અને પૈસાવાળા લોકો (Labourers & Capitalists) ની વચ્ચે પણ ખેડૂત અને તેઓના શાહુકાર લોકોની માફક શત્રુમિત્ર ભાવ રહેલો જોવામાં આવે છે. શાહુકાર તેમનો મિત્ર પણ છે. અને શત્રુ પણ છે, એ લોકોને પૈસાવાળા લોકોની મદદ વિના ચાલે નહિ. અને પૈસાવાળા લોકો તેઓની પાસે તેના પેટ પૂરતી સંપત્તિ સીવાય વિશેષ સંપત્તિ રહેવા દેતા નથી. દરેક પ્રકારની આર્થિક સંપત્તિ

આજ કાલ થાય છે. આ સ્થિતિનું આખર પરિણામ એ આવે છે કે દ્રવ્ય માત્ર રાજ્ય અને શાહુકાર અથવા પૈસાવાળા લોકોની પાસે એકઠું થાય છે. અને જનતાનો મેટો ભાગ અને કારીગર વર્ગ કાયમને વારતે દરિદ્ર સ્થિતિમાં રહે છે.

૨૩. આ અન્યાયથી એક અનિષ્ટ પરિણામ એ આવે છે કે ક્ષાજ્ઞ પૈસાવાળા લોકો આજુબુ જની જાય છે, શ્રમ કરતા નથી, વિપયક્ષંપદ થઈ જાય છે. અને યથેચ્છ ચેનબ્રાજી કરતા રહે છે. અથાક શ્રમ કરી દ્રવ્ય ઉત્પન્ન કરનારાએ કાયમ દરિદ્રતામાં રહેવું, અને ક્ષાજ્ઞ પૈસાવાળા ખીનમહેનતુ લોકોએ કાયમ ચેન, મોજ, શોખ, મોગવવો અને આજસમાં દિવસો ગાળવા એજ તેઓનું કર્તવ્ય; અશાશ્વત સંપત્તિનો સંચાર ફુનીઆમાં આ પ્રમાણે અત્યારસુધી ચાલી રહ્યો છે. એ ખરેખર દુદૈર્ઘ્ય છે, અજ્ઞાન-ત, સર્વ કોષ્ટએ ચરિતાર્થ પૂરતી આર્થિક સંપત્તિ સંપાદન કરવી જોઈએ, અને તેને માટે કમ અધિકશ્રમ પણ કરવો જોઈએ. પણ આ પૌર્વાચ્ય સંસ્કૃતિનો એવો મત છે કે આ આર્થિક સંપત્તિએ આપણું અંત્ય સાધ્ય (Goal) નથી. આ સંસારમ ચરિતાર્થ પૂરતાજ તેની જરૂર છે પણ એવી અશાશ્વત સંપત્તિના વિશેષ સંયમથી કાંઈ વિશેષ ફાયદો થતો નથી; ઉલ્લટું ઉપર જનાર્યા પ્રમાણે ઘણું નુકસાન થાય છે. એકખીનમાં કનેશ, કંકાસનું મૂળ થઈ પડે છે. વારતે એવી અશાશ્વત સંપત્તિ પાછળ જરબાદ થવું છોટી દઈ, શાશ્વત સંપત્તિના સંયમ તરફ મનુષ્યમાત્રનું વિશેષ જલ્લ રહેવું જોઈએ.

૨૪. ત્યારે અશાશ્વત સંપત્તિ તે કઈજાતની સંપત્તિ? શાશ્વત સંપત્તિ એટલે માત્ર જાદારની મોદક આર્થિક સંપત્તિ નહીં પણ આન્તરિક ઉન્નતિ તે એ ‘શાશ્વત સંપત્તિ’ છે એમ હમારી સંસ્કૃતિમાં માનેતું છે. મનુષ્યમાં જે ઉત્તમ ગુણો, મનોવૃત્તિઓ, વાસ કરી રહેલ છે તે ગુણોને ઉત્કર્ષ કરવો; દયા, પ્રેમ, સત્ય, પરોપકાર, શુદ્ધિ, વિ. વિ. વધારવું; આર્થિક લાભને વારતે ખીનઓને મારી પેસી આપણે આગળ વધવું નહી, આયસ આપસમાં એકખીનના ઉન્નતિ

માટે મનુષ્ય; આપણા તન, મન, ધનનો પણ વ્યય કરી આપણા અને ખીજાઓના આન્તરિક્ષ ગુણોનો ઉત્કર્ષ કરવો; ખીજાઓને સમાધાન સુખ કેમ મળે એનોજ સદંતર ખ્યાલ રાખી આપણું કામક્ષેત્ર નિર્માણ કરવું; વિ. વિ. પ્રજ્ઞાનિથી જનતાની આન્તરિક્ષ ઉન્નતિમાં સામાન્ય રીતે વધારો થઈ જનતામાં શાશ્વતતા અને સુખશાંતિનાં ખીજાં ગેપાય છે; એ જનતાની પ્રજ્ઞાનિ અને તે પ્રજ્ઞાનિથી ઉન્નત થતી ઉન્નતિ, એ જનતાની "શાશ્વતસંપત્તિ" કહેવાય આ કાર્ય ઘટનાર્થ જરૂર પડતી માત્ર આર્થિક સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરી આપણા બાકીના શ્રમનો આ "શાશ્વત સંપત્તિ" વધારવામાં વ્યય કરવો જોઈએ. આપણા મુલકોની કેળવણીમાં પણ આ ઉન્નત મનોવૃત્તિઓનો વિશેષ વિકાસ થાય તે તરફ લક્ષ રાખવું જોઈએ; વિશેષ આર્થિક ઉન્નતિ પ્રાપ્ત કરવા તરફ તેઓની વૃત્તિ ન ખેંચાય એ ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ; આપણી જ્ઞાતિની. આપણા દેશની આ પ્રમાણેની શાશ્વત સંપત્તિમાં વધારો થાય તે તરફ વિશેષ ધ્યાન આપવું જોઈએ. તેવા ઉદાન્ત ગુણોનો મનમાં ઉદય માત્ર થવો જમ્મ નથી. એ ગુણોની પૂર્તિ કરવી જોઈએ. દેવાલય બાગબગીચા આ વિ. વિ. ભેદાપયોગી, ભેદાપકારક કૃત્યો તરફ દમ્ભેશમાં વૃત્તિ રહેવી જોઈએ. આ બધા શાશ્વત સંપત્તિના પ્રકાર છે કેવળ આપાર ભુવિનો ત્યાગ કરી અમુક કાર્યમાં અમુક આર્થિક લાભ ફેટલો છે એટલેજ વિચાર ન રાખતા ત્યારે પ્રેમ, દયા, પરાપકારના કૃત્યોમાં લોક માત્ર પ્રજ્ઞાનિ રહે છે, ત્યારે શાશ્વત સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. મનુષ્ય માત્રમાં થોડા ધણ પ્રમાણમાં જે ઉત્તમ ગુણો ગૂઢ રહેલા છે એ ગુણોના અવિષ્કણ્ય સતત ભુષિતો શ્રમ કરવો એથી શાશ્વત સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. જે દેશમાં ગુણોના સાત્તા અને તેના ઉત્તેજક અધિક પ્રમાણમાં વધે છે તે દેશમાં શાશ્વત સંપત્તિ ઉત્પન્ન થાય છે શિષ્ય કામમાં તેમજ ખીજા ભેદાપકારક ઉદ્વેગોમાં અનેક પ્રકારના યત્રો બનાવવાની કલા વજેરે શાસ્ત્રીય શોધો જે અધાક પરિશ્રમ અને વિચારથી થયેલા છે એ સર્વ શાશ્વત સંપત્તિના પ્રકાર છે, ઉદાન્ત કલ્પનાવાળા કવિઓનાં રચનાઓમાં કાવ્યો અતુર કારીગરો કામો

આ સર્વ શાશ્વત સંપત્તિ રૂપ છે જે પૂર્વજોએ આ પ્રકારની શાશ્વત સંપત્તિ ઉત્પન્ન કરી પોતાના વશજોને સ્વાધીન કરી છે; તેઓની તરફથી ઉત્પન્ન થયેલા પૂર્વ સંસારો પણ એક પ્રકારની શાશ્વત સંપત્તિ છે. આ શાશ્વત સંપત્તિ જે દેશમાં જેટલા પ્રમાણમાં વિશેષ હશે, એટલા પ્રમાણમાં એ દેશનું વિશેષ શ્રેય પ્રસિધ્ધ થાય છે અને એટલા પ્રમાણમાં એ દેશની ઉન્નતિ અને સુખ શાંતિ વધતી જાય છે. આ શાશ્વત સંપત્તિ, સાત્ત્વિક, પરમાર્થ ભુધ્ધિથી વધે છે અને રાજ-સિક્ક, સ્વાર્થી વૃત્તિથી નાશ પામે છે.

૨૫ આ સર્વ બાબતનો ખ્યાલ કરીને હમારા પૂર્વજોએ હમારા ચરિતાર્થમાં ન્યાં સુધી બની શકે ત્યાં સુધી થોડો ખર્ચ કરવો, મોજ શોખ એનખાજમાં ગ્રંથ તન મન ધનનો વ્યય ન કરવો; એવી ગતાનુ-ગતિ બાંધી ગયા છે. આ શાશ્વત સંપત્તિ પ્રાપ્ત કરવાનાં કાર્યમાં ભૌકિતિક સંપત્તિની જરૂર ન પડે વાસ્તે શારીરિક સુખનું વિશેષ વ્યસન ન રાખવું, અને એ પ્રમાણેના આચરણથી જે કાલ અને દ્રવ્યની બચત થાય તેનો સર્વના, જનતાના ગુણોત્કર્ષ કરવામાં અને પ્રેમ, દયા ધર્મ, અને પરાપકારના કાર્યોમાં વ્યય કરવો; આ પ્રમાણેની Simple Living and high thinking ની પ્રણાલિકા હમારા પૂર્વજો બાંધી ગયા છે એ પ્રણાલિકા છોડીને એ આપણી સાત્ત્વિક વૃત્તિને કમ મહત્વ આપી માત્ર ભૌકિતિક સંપત્તિમાંજ જે આપણે લાગ્યા રહેશું તો જરૂર આપણું પતનજ થવાનું; એમ હમારી સંસ્કૃતિનું કથન છે.

૨૬ આ પ્રમાણે હમારી સુધારણામાં અર્થશાસ્ત્રીની ઉપર ધર્મ શાસ્ત્રીની જગ્યા છે. શરીરથી જેમ મન શ્રેષ્ઠ છે. હસ્તકૌશલ્યથી જેમ ભુધ્ધિકૌશલ્ય શ્રેષ્ઠ મનાય છે, તે પ્રમાણે સંપત્તિનો માત્ર વેપારી દ્રષ્ટિથી વિચાર કરવાવાળા અર્થશાસ્ત્રી કરતાં મનુષ્ય માત્રના અંતરા-ત્મામાં વસતી ઉદ્ધાત વૃત્તિઓને સંતોષ મલે એ દુષ્ટિથી વિચાર કરવા-વાળું ધર્મશાસ્ત્ર અવશ્યમેવ શ્રેષ્ઠ હોવું જોઈએ. એકબીજાની સંપત્તિ કેવી રીતે લૂટી લેવી, તેના કરતાં સંચિત સંપત્તિનો ખીજાઓને લાભ આપી

તેઓને સતોષ આપવો, આ વિચાર મનને સ્વાભાવિક રીતે શ્રેષ્ઠ લાગે છે એ પ્રમાણે ત્યારે આપણો અંતરાત્મા નિર્વિવાદ સાક્ષી આપે છે ત્યારે આપારબુધ્ધિની અપેક્ષા પરોપકારબુધ્ધિ અને અર્થશાસ્ત્રીના કરતા ધર્મશાસ્ત્રી નિષ્પિતપણે શ્રેષ્ઠ દરે છે. અને એટલા વાસ્તેજ હમારી સંસ્કૃતિમાં એવી શાશ્વત સંપત્તિનું વર્ધન અને પોષણ કરવું શ્રેષ્ઠતર માન્ય છે. એટલજ નહીં પણ જરૂર પડે તો આ ઉચ્ચ કક્ષાની સુખપ્રાપ્તિ વાસ્તે કનિષ્ઠ કક્ષાના સુખનો ત્યાગ કરવો જોઈએ. સારાંશમાં સર્વ સ્વાર્થીવૃત્તિનો ત્યાગ કરી પરમાર્થ વૃત્તિ તરફ સર્વનાં મત આકર્ષિત રહેવાં જોઈએ. આ શાશ્વત અશાશ્વતના તત્વમાંથી આ પ્રમાણેનું સરલ અને સાદુ વર્તન રાખવાની જરૂરીઆત ઉદભવે છે.

૨૭. આ આર્થ સંસ્કૃતિનું પાંચમું તત્વ 'સ્વધર્મકર્મ' સેવન' નું છે. ઈશ્વરે જે જે પરિસ્થિતિમાં જિન્નજિન્ન વ્યક્તિ અને સમાજને ઉત્પન્ન કર્યાં છે તે તે પરિસ્થિતિને અનુકૂળ તે તે વ્યક્તિ અને સમાજે કર્તવ્ય કરી આયુષ્ય ગાળવું જોઈએ એ આ પૌર્વાત્ય સંસ્કૃતિનું પાંચમું તત્વ છે. ગીતાજીમાં પણ કહ્યું છે:—

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતે નરઃ

મનુષ્ય પોતપોતાના નિર્ણીત કર્મો કર્યે જવાથી સિદ્ધિ પામે છે, સ્વાતંત્ર્ય સમતા અને ખંડુતા (Inequality and Indepedence) એ પ્રમાણેના ક્રાન્તિ કારક (revolutionary) અને વ્યવહારમાં અયુક્ત તત્વો દિંદ્ર સંસ્કૃતિએ સ્વીકાર્યા નથી. તે સંસ્કૃતિમાં સૌજન્ય અને સર્વ ભૂતપ્રત્યે દયા રાખવાનું કહ્યું છે પરંતુ મનુષ્ય માત્રની એક સરખી યોગ્યતા છે એમ કહ્યું નથી વ્યવહાર અને અતુલવર્થી પણ માલમ પડે છે કે મનુષ્ય માત્રની એક સરખી યોગ્યતા નથી. કારણ દરેક મનુષ્ય પોતપોતાના સ્વભાવ જન્મ વિશિષ્ટ ગુણોથી સુકત ધર્મ જન્મ લે છે; અતઃ એવ તેઓના તે તે ગુણોને અનુકૂળ કર્મો પણ નિરનિરાલાજ હોવાં જોઈએ. એ પ્રમાણેના ગુણ કર્મોના બેદથી મનુષ્ય મનુષ્યમાં એક ખીજની વચ્ચે અસમતા રહેશેજ. મનુષ્ય માત્રમાં સમાનતા ક્યારેય અને ક્યાંય પણ જોવામાં આવી નથી. તેમ આવશે પણ નહીં. તેઓમાં પોતપોતાના સ્વભાવ જન્મ

નાગરિક
ત્રૈમાસિક

પૂર્વ અને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનાં મૂળતત્ત્વો.

ગુણોના ફરકને લઈને તેઓની મનોગતિઓનું વલણ પણ અલગ અલગ દિશામાં વળતું રહેશે. મનુષ્ય જન્મની આ પ્રમાણેની ખરી પરિસ્થિતિનો વિચાર કરી દમારી આર્થ સંસ્કૃતિમાં સમાજની વ્યવસ્થા તેમના જુદા જુદા ગુણકર્મોના ભેદ ઉપર ચાર મુખ્યવર્ણમાં કરવામાં આવી છે અને તેમને ‘વર્ણ વ્યવસ્થા’ નામ આપવામાં આવ્યું છે.

(અપુર્ણ)

એક શિક્ષક,

કન્યા કેળવણીનાં વિશિષ્ટ તત્ત્વો.

ઉંચા પ્રકારનું અને સફળ જીવન જીવતાં શીખવાની જેટલી પુરૂષ માત્રને જરૂર છે તેટલીજ સ્ત્રીમાત્રને પણ જરૂર છે એ સ્વયંસિદ્ધ પક્ષની આવશ્યક ઉપપત્તિ રૂપે એ પણ સર્વમાન્ય સિદ્ધાન્ત લેખાવે. જોઈએ કે આર્તુ જીવન જીવવાની આવડત પ્રાપ્ત કરવાને છોકરાઓને અપાય છે કે અપાવી જોઈએ તેવીજ સંગીન કેળવણી છોકરીઓને પણ અપાવીજ જોઈએ. દિન્દુરયાનની શાળાઓમાં અને કોલેજોમાં અપાતી કેળવણી ઉપર લખેલા પ્રકારનું જીવન જીવતાં શીખાડવામાં સફળ નથી થઈ એટલે આજે આપણી છોકરીઓને એ નિશાળોમાં મોકલવી કે નહિ એ પ્રશ્નનો ઉત્તર જરા મુશ્કેલ છે. છતાં અન્ય વધારે કાંઈક નિશાળોના અભાવે જેમ આંખ મીચીને આપણા છોકરાઓને આપણે એ નિશાળોમાં મોકલ્યે જાઈએ છીએ તેમજ છોકરીઓને પણ મોકલવીજ જોઈએ; કારણુ બિલકૂલ કશીજ કેળવણી ન મળે તે કરતાં ભાંગીપુટી પણ મળે એ જો છોકરાઓ માટે સાદું છે તો છોકરીઓ માટે પણ સાદુંજ હોવું જોઈએ. છોકરીઓને અને તેટલી ઉંચી કેળવણી મળવીજ જોઈએ એ મનને અનુકૂળ રહીને વિશેષ ચર્ચા થવી જોઈએ.

શારીરિક જરૂરિયાતો, શક્તિ અને પ્રવૃત્તિમાં એના મુખ્ય બેદોને લઈને માનસિક અને સ્વાભાવિક પ્રકૃતિમાં છોકરીઓ અને છોકરાઓ વચ્ચે જે બેદ રહે છે તે, અને લઘુત્તર પછીની પ્રવૃત્તિ

અને કારકીર્દિમાં જે ભેદ રહેવાનો છે તે એ એવ વાત ધ્યાનમાં રાખી
આ કેળવણીનો પ્રશ્ન ઉકેલાવો જોઈએ. એ મતની વાસ્તવિકતાનો પ્રભુ
સ્વીકાર કરવા વખતે એટલું પણ નજ બુઝાવું જોઈએ કે છોકરાઓ
અને છોકરીઓની પ્રકૃતિમાં જેટલી ભિન્નતા રહેલી છે તેના કરતાં
સમાનતા વધારે છે, અને એ સમાનતા વધારવાના પ્રયત્નો થવા જોઈએ
જેથી એ સામાન્ય પ્રકૃતિ તત્વોનો સમાન વિકાસ પ્રાપ્ત થાય. એમ
કરવાને એવની કેળવણીમાં ઘણી સમાનતા પણ રહેવી જોઈએ. ખરું જોતાં
કેળવણી અને શિક્ષણની દ્રષ્ટિએ છોકરા અને છોકરીઓના બાસ્તવ-
કાળમાં તો એકજ પ્રકારની કેળવણીની આવશ્યકતા છે. તદ્વતર, એટલે
રજ્જીકાલ (Adolescence) પ્રાપ્ત થવાની અગાળી પહેલાં, એ એવના
રસ્તા જૂઠ્ઠા પડવા માંડે છે. અને ભિન્નતા વધવા માંડે છે. જોકે ઠેક
મુઠ્ઠી એ ભિન્ન ભિન્ન માર્ગો જૂદી જૂદી મજલે એક બીજાને ભેટતા
પણ આવે છે. છોકરા છોકરીઓને એકજ નિશાળમાં અને એકજ
વિષયમાં કેળવવાના વિચારે ત્રણ જૂઠ્ઠા તબક્કા પાડવા પડે. પેલે
તબક્કે એવ એકજ વર્ગમાં એકજ વિષય સાથે શીખી શકે એમાંજ
ફાયદો છે. બીજે તબક્કે આગળ ઉપર પડનાર મુખ્ય બેદોની થોડી
થોડી શરૂઆત થવા માંડે છે; છેલ્લે તબક્કે એવમાં બહુ સામાન્યરૂપે
હોવા છતાં મોટા ભેદ અસ્તિત્વમાં આવે છે. પહેલે તબક્કે છોકરીઓને
છટી પાડવાથી કશો ફાયદો નથી થવાનો; બીજે તબક્કે છોકરીઓને
પણ છોકરાઓની પડેજ નિયમ (Discipline)ની અને પ્રાપ્તધર્મ
ખુશિથી બજા કરવાની તાલીમ મળવી જોઈએ. જીવનને ડગલેને ડગલે
અગત્યની બને તેવી ટેવા ચોકખાઈ, ઝીણવટ, સમો સંભાળવો અવશ્યા
રાખવી વિગેરેની એવને સરખી જરૂર છે, આપમતલબ અતડાપણું
એવને હાનીકારક છે અને પરિણામે ઉપલી ટેવા ખાલવવાને અને
દુઃશીલતા ટાળવાને જરૂરની નૈતિક અસરોની એવને સરખી જરૂર છે.
આ પ્રમાણે માનસિક અને હૃદયની શક્તિઓ અને લાગણીઓનો સરખો
વિકાસ આવશ્યક હોવાથી એકજ પ્રકારના શિક્ષણની જરૂર પડે છે.
પણ શરીરની જહેમત, બાહ્યગ વિગેરેમાં આ તબક્કે છોકરીઓ

અવશ્ય પાછળ પડે છે. મુલાવમ કેમળના વિશિષ્ટરૂપે દેખાવ દે છે અને એની અસરથી સ-તા તરફ વધારે સદ્વિશ્વતા છોકરીઓમાં દેખાય છે, પ્રશંસા કે નિન્દાની અસર છોકરીઓ ઉપર વધારે થવા માંડે છે અને દરેક વાતમાં ઝીણવટથી ઉતરવાની હે.થ વધારે દેખાય છે. સહુથી મોટો બેદ તો એ છે કે છોકરીઓ અઃ ઉમરે લવનાપ્રધાન બનવા માંડે છે અને છોકરાઓ બુદ્ધિપ્રધાન બનવા માંડે છે છતાં આ તબક્કે પણ આ લિન્નતાઓ એવી મંબીર નથી જેની જૂદા પ્રકારના શિક્ષણની જરૂર ઉભી થાય. મુખ્યબેદ પ્રમાણનો છે, પ્રકારનો નથી. લાવનાપ્રધાનતાને લીધે જુદા પ્રકારના શિક્ષણની જરૂર નથી. વળી આ તબક્કે શાળામાં અપાત્ર શિક્ષણ લાવના અને બુદ્ધિ બેયને સંતોષે એવું હોવાથી બેયને એકજ શિક્ષણ દિનદર થઈ પડે એજ ખરું છે. નતિક અને માનસિક વિકાસ માટે છોકરીઓમાં થોડીક બુદ્ધિપ્રધાનતા અને છોકરાઓમાં લાવનાપ્રધાનતા અત્યન્ન આવશ્યક છે તેમાં બે એકજ ઓરડામાં બેસાડવામાં આવે તો દેખાદેખીથી છોકરીઓમાં સાહસ અને નિર્દોષ જુરસો આવે અને છોકરાઓમાં કંઈ નરમાશ વધે અને ગમેક ઓછો થાય. આ દૃષ્ટિ પરિણામ લાવવા માટે બેયની સંખ્યા અને સરેરાશ ઉમરમાં બહુ તફાવત ન રહેવો જોઈએ. આ તબક્કામાંજ બેયને ધૂટની જુવાનીના આછા થેરા પ્રકાશ જીવનપર પડવા માંડે છે. પણ ઉ નપ નિયમને આવતી નિગ્રજોમાં કોઈ પ્રકારની દાનિનો ભય નથી રહેતો એ અનેક પ્રયોગોએ સાબિત કરી આપ્યું છે. લાઈસ્કુલોમાં પણ છોકરાઓ અને છોકરીઓને સાથે બેસાડી શીખાડવાનો પ્રયોગ અમેરિકાના સંયુક્તરેશોમાં પૂર્ણરીતે સફલ કરી દીધા છે આ સદ્યોગના ઉત્તમ પરિણામ લાવવાનો જુમ્મો છોકરીઓ ઉપર રહે છે અને છોકરીઓ એ જુમ્માને સંપૂર્ણ લાયક નીવડી છે.

આવી રીતે સલાખ્યાસ ચાલતો હોય ત્યારે પણ બેયમાટે બધા નિયમો સાથે રાખવા એ બુદ્ધ ન થવી જોઈએ બેયની કારકીર્દી જૂદી હોવાથી તે તે કારકીર્દીને લાયક બનવાના વિષયોનું વિશિષ્ટ શિક્ષણ બેયને મળવું જોઈએ. ખાસ કરીને આવતા રજઃકાલને અંગે છોકરીઓને શારીરિક સંભાળની અને આરામની વિશેષ જરૂર રહે છે અને

દરેક નિશાળમાં તેમને તે સંભાળ અને તે આરામ મળવાની ખાસ વ્યવસ્થા રાખવી જોઈએ, એટલુંજ નહિ પણ એમના શરીરમાં બનવા સમર્થતા દરેકરોના અગત્યના અને એના સત્ય અર્થ દરેક છોકરીને સમજાવવાનો પ્રયત્ન થવો જોઈએ. આ વખતેજ છોકરાઓને પણ અનેક કુટોવોમાંથી બચાવી લેવા પુરતું શિક્ષણ મળવું જોઈએ. અને આ ભય દૂર કરવાને અને આ વિશિષ્ટ શિક્ષણ મળવા માટે ખાસ કરીને વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર (Biology) શરીરશાસ્ત્રનાં મૂળ તત્ત્વોનો અભ્યાસ કુશળ ઉચિત્તાદોનાં ભાષણો દ્વારા અને પ્રયોગશાળા દ્વારા કરાવવો જોઈએ.

આ અભ્યાસ ઉમેરવાથી અને જરૂર જોઈતી સંભાળ અને આરામની સગવડ પૂરી પાડવાથી આજની નિશાળોની મ્હોટામાં મ્હોટી પામીઓ દૂર થઈ જશે.

છોકરીઓ માટે ઉંચા પ્રકારનાં પુસ્તકોથી લઘુતર માટે વિચાર કરતા એયની ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિઓનેજ મુખ્ય ખ્યાલ રાખવો જોઈએ છે. કેવળ પુસ્તકોમાં જ્ઞાન એટલે પોષિમાંયના રિંગણા જેવું કાઈ માટે ઘણું નથી છતાં જીન્દગીના અનેક ન્હાના મ્હોટા બનાવોમાં બુદ્ધિ પૂર્વક રસ લઈ શકાય અને નવરાશનો વખત જ્ઞાનવૃદ્ધિમાં કદાહી શકાય એટલે પુસ્તકોનો રસ તો એયને જરૂરને છે. આ ઉપરાંત જેને સંસાર માડવો છે એવી છોકરીઓમાટે પુસ્તક પાંડિત થવાની જરૂર નથી. તેમજ સંસાર નિભાવવા પુરતું કમાવું છે તેવા છોકરાને પણ તેવી જરૂર નથી.

પણ જે પુસ્તક જ્ઞાનમાટે કોઈપણ ખાસ શક્તિ દેખાડે અને એ પાંડિત્ય દારાજ પોતાનું અને દુનિયાનું દિત કરવા યોગ્ય શક્તિ અને ઉત્કંઠા દેખાડે તેવી છોકરી કે છોકરો એય તેવું જ્ઞાન મેળવવાને હકકદાર છે.

છેલ્લે એનાથી નો નિર્દેશ કરવો જોઈએ. ઘણી નિશાળોએ એ તત્ત્વ સ્વીકાર્યું છે કે પ્રાથમિક શિક્ષણના બધા વર્ગમાં બધાં ૨૪૪

નહાના બાળકો શીખવા જમા થાય છે ત્યાં સ્ત્રી શિક્ષક જેવી ઉંચી અસર પુરૂષ શિક્ષકથી નથી ઉપજાવી શકાતી.

પણ હવે એ સિધ્ધાન્ત પણ સ્વીકારવાની જરૂર છે કે ઉંચા વર્ગોમાં ન્તાં છોકરાઓ અને છોકરીઓ સાથે શીખતાં હોય ત્યાં પુરૂષ શિક્ષકોની પેઠેજ સ્ત્રી શિક્ષકોને સ્થાન મળવું જોઈએ આ પ્રયોગની સાધ્ય એવાતો ઉંચા પ્રકારની હોષશક્તિ કે આજ સુધી કોઈએ નથી કર્યો એજ નવાઈ જેવું છે.

માનસાંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા.

આનંદક મીમાંસા.

(ગયા અંકથી ચાલુ)

૧૨. અભયસા એટલે નિઃસ્પૃહ અધ્યયન અને અધ્યાપન.

મૃગસૂત્રકારોએ પંચમહાયજોમાં વૈશ્વદેવનાં અનુષ્ઠાનનું વ્યાખ્યાન વિશેષ કર્યું છે. પરંતુ શતપથ બ્રાહ્મણ (કાં. ૧૧ અ. ૫. બ્રા. ૬) જ્યાં તે મહાયજોનું મૂળ છે, તેમાં અભયસાનું રહસ્યપૂર્વક વિસ્તારથી વિવેચન કર્યું છે, અને તેનો મહિમા પણ વિશેષ કહ્યો છે. ત્યારે અભયસા એટલે શું? તેજ સ્થળે કહ્યું છે કે સ્વાધ્યાયો ધૈ દ્રહ્મયજ્ઞઃ એટલે સ્વાધ્યાય તેજ અભયસા છે. તેથી સ્વાધ્યાય એટલે વેદાદિનું નિત્ય અધ્યયન કરવું જોઈએ. અર્થાત્ બધા એટલે વેદ અને યજ્ઞ એટલે અધ્યયન. વેદનું અધ્યયન તેજ અભયસા. ત્યારે અધ્યયન એટલે શું? ઇ (જવું) અને અધિ (ઉપર) ઉપસર્ગ^૧ ઉપરથી અધ્યયન શબ્દ નિષ્પન્ન થયો છે. તેનો મૂલ અર્થ 'ઉદ્ધવંઘી જવું, પાર જવું' એવો થાય છે. તે ઉપરથી તેના એ અર્થો કરવામાં આવે છે; ૧ મુખપાઠ કરવો અને બીજો અર્થસંહિત અભ્યાસ કરવો. તે બન્ને અર્થો લક્ષ્મીનારાયણી કાત્યાયાન પરિશિષ્ટ સ્નાનચૂર (કંડિકા.૨)માં કેટલાક વૈદિક મંત્રોનો પાઠ કરવાનું કહ્યું × છે. અને તે પાઠ થઈ રહ્યા પછી અર્થસંહિત અભ્યાસ

× ચિત્રાઈ નો અનુવાક (શુ. ય. અ. ૩૩), મંત્ર ૩૦ થી ૪૩ સુધી; પુરુષ સૂક્ત (અ. ૩૧) પહેલા ૧૬ મંત્રો માત્ર; શિવસંકલ્પ (અ. ૩૪) ના પહેલા ૬ મંત્રો તથા મંડલ બ્રાહ્મણ (શતપથ બ્રાહ્મણ કાં. ૧૦ અધ્યાય ૫ બ્રાહ્મણ ૨).

કરવાની આજ્ઞા કરી છે. સ્મૃતિકારોએ તે ઉપરથી અભયજને જ્યયસ
પણ કહ્યો છે ÷ પરંતુ નિરૂક્તકાર યાસકે તો સ્પષ્ટ કથું છે કે—

સ્થાણુરયં મારહારઃ કિલ્લામૂઘધીત્ય વેદં ન વિજાનાતિ
ચોડ્યર્થમ્ ।

ચોડ્યર્થઃ હત્સકલં મદ્રમશ્નુતે નાકમેતિ જ્ઞાનવિધૂતપાપ્મા ॥

નિરૂક્ત અ. ૧ ખ. ૧૮

“જે વેદનો માત્ર પાઠ કરે છે, પરંતુ તેનો જો અર્થ જાણુનો હોય
તો તે વૃક્ષના સુકાષ ગયેલા હુંડાજેવો છે, (અર્થાત્ તે ફાલતો નથી તેમ
પુલતો પણ નથી.) અર્થજનું પૂરું કલ્યાણ થાય છે, તેનાં પાપો
ધોવાઈ જાય છે અને તે સ્વર્ગે જાય છે. તેના ટેકામાં તેઓએ ઋગ્વેદના
એક બે મંત્રો (ઋ. ૮-૨-૨૩-૪ તથા ૮-૨-૨૪-૪) આપ્યા છે;
તેનો સાર એવો છે કે જે અર્થ જાણુતો નથી, અને માત્ર પાઠ કરે જાય
છે, તે આધિજ્ઞા અને બહેરા જેવો છે, તેમજ જે અર્થ જાણુતો નથી
તેની વિદ્યા વસુકી ગયેલ ગાય જેવી છે, દુધ દેતી નથી; અર્થ જાણુનારની
વિદ્યા દુગ્ધા ગાય જેવી છે, યથેચ્છ દુધ આપે છે, ઇત્યાદિ.

મીમાંસકો પણ કહેછે કે વેદનો ઉપયોગ અનુષ્ઠાનમાંજ છે;
અનુષ્ઠાનેક્રિયા જાણવાને વેદનો અર્થ જાણવોજ જોઈએ. તૈત્તિરીય
સંહિતામાં સર્વ પાપ્માનં તરતિ દ્રઢદ્રઢત્યાં ચોડ્યર્થમેવેન યજતે ય
ઉ ચનમેઘવેદ—“જે અશ્વમેધનું અનુષ્ઠાન કરે છે, તેનાં સધળાં પાપો
નાશ થાય છે, જે તેનું રહસ્યજાણુ છે, તેનું અભયજાણુ પાપ નિર્મૂલ થાય
છે” (તૈ. સં. ૫-૩-૧૨ અને તે ઉપર સાચા જાણુ), એમ
કહ્યું છે.

એ રીતે વેદમાંજ જોમ અનુષ્ઠાન અને જ્ઞાનના જૂદાં જૂદાં ફળો
દર્શાવ્યા છે. તેમ પાઠ અને જ્ઞાન એ ઉભયની પણ સરખી આવશ્ય-

ન્યથ શ્રુતિજપઃપ્રોક્તો દ્રઢદ્રઢસ્તુ સ સ્મૃતઃ—કાત્યાયન

વેદાયર્વપુરાણાનિ સેતિહાસાનિ શક્તિઃ ।

જપયજ્ઞપ્રસિદ્ધયર્થં વિધ્યાં વાખ્યાત્મિકીં જપેત્ ॥

યા. સ્મૃ. અ. ૧-૫-૧૦૧

કતા દર્શાવવામાં આવી છે વ્રાહ્મણેન નિષ્કારણો ધર્મઃ પઢંગો
વદોઽધ્યેયો જ્ઞેયઃ । ‘આજણે નિષ્કારણ ધર્મ રૂપ છે એ અંગે
સહિત વેદનો પાઠ કરવો અને તેનો અર્થ જાણવો.’ એમ ભગવતી
શ્રુતિએજ વેદનાપાઠ કરવાની તેમજ અર્થ જાણવાની ફરજ બ્રાહ્મણને
શિર નાખી છે. પાઠ કરવાથી મંત્રોચ્ચારનું જે અપૂર્વ પરિણામ
આવે છે, તે અપૂર્વતાથી હૃદય અને વાણીની વિશુદ્ધિ અને વિકાસ થાય
છે, તે ખરું છે. નેટલે અંશે પાઠ, આવર્તન અથવા જપની ઉપયો-
ગિતા છેજ. પરંતુ દક્ષત્રયિએ બરાબર મૂર્ચોદય પછી લગભગ સવા બે
કલાક સ્વભ્યસને માટે રાખ્યા છે. તેટલો બધો સમય માત્ર મુખપાઠ
કરી જવા માટે નથી, પરંતુ પાઠની સાથે અર્થસહિત અભ્યાસ કરવા
માટેજ છે. શતપથ બ્રાહ્મણ (કાંડ ૧૧ અ પ બ્રા. ૬)માં તો સ્પષ્ટ
કહ્યું છે કે ‘સ્વભ્યસરૂપ મહાનમસનાં મન, ચક્ષુ અને શ્રેષ્ઠ હોમ કર-
વાના સરવારૂપ છે, ઋગ્વેદ પવની, યજુર્વેદ આત્મની, સામવેદ સોમની
અથર્વવેદ મેહની તેમજ વ્યાકરણાદિ છ અંગો, ઉપનિષદો, ન્યાય, મીમાંસા
ધર્મશાસ્ત્ર, પુરાણાદિ શાસ્ત્રો મધુની આહુતિઓ છે. તે આહુતિઓનો મન
ચક્ષુ અને શ્રેષ્ઠ વડે હોમ કરવાથી એટલે લક્ષ્યપૂર્વક અભ્યાસ કરી
તેનું રહસ્ય અંતઃકરણમાં દસાવવાથી દેવો અને પિતૃઓ પ્રસન્ન થાય
છે, અને એમ કરતાં કરતાં તે પુનર્જન્મ અને પુનર્મૃત્યુના પાશથી
મુક્ત થાય છે અને બ્રહ્મવદ પ્રાપ્ત કરે છે.

વેદાધ્યયનની અથવા વિદ્યાભ્યાસની આટલી બધી આવશ્યકતા
અને આવું ઉત્કૃષ્ટ પરિણામ દર્શાવનારાં વચનો ધર્મ અંથોમાંથી
ભાગ્યેજ મળી શકશે. શા માટે વેદાધ્યયન અથવા વિદ્યાભ્યાસ કરવાનો
પ્રાચીન ઋષિમુનિઓએ એટલો બધો આગ્રહ કર્યો છે ?

કોણ ના કહી શકશે કે હરદ્રામ વ્યક્તિનું, જાતિનું કે દેશનું
અમુક કાલે જે જ્ઞાન હોય છે, તે જ્ઞાન તે કાળપૂર્વક યર્ષ ગયેલા જ્ઞાતી-
ઓએ પ્રગટ કરેલ અને પ્રચરિત કરેલ જ્ઞાનનું પરિણામ અથવા વારસો
છે ? બાબ, તૈલ. વિદ્યુત વાયુ અને જલની શક્તિઓનો યંત્ર ચત્રનમાં
પ્રથમ ઉપયોગ શોધીકાકદનાર મહાન પુરુષોએ કેટલાં જગરણો કરીને,

કેટલી ક્ષુધા વેડીને, કેટલાં કષ્ટો ભોગવીને, અર્થાત કેટલી ઉગ્ર તપ-
થર્થા કરી હશે, ત્યારે તેઓને તે તે વિદ્યા પ્રાપ્ત થઈ હશે? આજે
આપણને તેનો ખ્યાલ આવવો પણ કઠિન છે. યદ્યપિ તેઓએ પોતાના
ભોગવિદ્યાસને તિલાંજલિ આપી, તેવી તપથર્થા ન કરી હોત તો આજે
મનુષ્ય જાતિ જે સુખવૈભવ ભોગવી રહી છે, તેવું થવા પામત ખરું !
મનુષ્યપોતે એટલો પોતાની છદ્મિયો વડે એકડે એકથી જ્ઞાન મેળવવાનું
શરૂ કરે, તો તે કેટલું જ્ઞાન મેળવી શકે ? બહુમાં બહુ તો શિકાર કરી
ઉદરપોષણ કરી શકે અથવા વૃક્ષનાં પાંદડા અને છાડનાં વસો બનાવી
શરીર ઢાંકી શકે. પહેલ પહેલો અગ્નિશોધક, પેહેલવેલું નાનું હોડકું બના-
વનાર, પેહેલવેહેલો કૃષિકાર વગેરે સઘળા શોધકોની આજેતો કંઈ
કિંમત જણાતી નથી, પરંતુ તેઓના સમયમાં તો તેઓ એડિસન
અને માર્કોની જેટલાજ પૂજાયા હતા. મનુષ્ય છન્દ્રિયોવડે દન્દ્રિયજન્ય
વિદ્યા, દન્દ્રિયજન્યમકળા શોધી શકે. પરંતુ જે અતીન્દ્રિય છે, જે તર્કથી
પણ અગમ્ય છે, તેનો ખ્યાલ પણ કેમ આવી શકે ! તેટલાજ માટે
અતીન્દ્રિય જગતનું જ્ઞાન પ્રગટ કરનારાઓ ઋષિના નામથી જ્ઞાત્ય છે.
તેઓ સમયે સમયે ઉત્તમ લોકમાંથી એટલે સમર્થ લોકમાંથી આ
પૃથ્વી ઉપર અવતરે છે, અને મનુષ્યને આગળ વધવાને માટે જોઈતી
વિદ્યા પ્રગટ કરે છે. માને કે ન માને, પણ તે વિના એડિસન અને
માર્કોની જેવાની શોધોનો પણ ખુલાસો થઈ શકતો નથી. તેવા ઋષિ-
ઓનો, શોધકોનો તથા વિદ્વાનોનો આપણી ઉપર એકો ઉપકાર નથી.
તેઓ જે જ્ઞાનસંપત્તિ મૂકીગયા છે, તેનો આપણે યથેચ્છ ઉપયોગ અને
ઉપભોગ કરીએ છીએ; અને તેટલાજ માટે આપણે તેઓના દેવાદાર
છીએ. તે દેવું શીરીતે વાળા શકાય ? જલમજાના અનુભ્ધાનથીજ.
અર્થાત તેઓએ પ્રગટ કરેલી વિદ્યાનો અભ્યાસ કરવો, તેમાં જરૂરકરવી
અને તેનો પ્રચાર કરવો; મ કરવાથીજ આપણે તેઓનાં દેવામાંથી
છૂટી શકીએ. તેટલાજ માટે મનુ માહરાજે અધ્યાપનં બ્રહ્મયજ્ઞઃ (મનુ-
સ્મૃતિ, અ ૩, શ્લો. ૭૦) એટલે અધ્યાપનનેજ બ્રહ્મયજ્ઞ કહ્યો છે.
બ્રહ્મણે શિર અધ્યાપનની અનુલ્લંઘનીય દરજ્જા મૂકી છે. જેઓ જાતિ-

માત્રથી નહિ, પણ ગુણકર્મથી બ્રાહ્મ રહેવાનું ઇચ્છતા હોય, તેઓએ હૃદયમાં કોતરી રાખવું જોઈએ કે શિક્ષણના અથવા અધ્યાપકનો ધંધો નિરંતર પગારમાં વધારો ઇચ્છ્યા કરવાને માટે નથી, શિક્ષક અથવા અધ્યાપકનો ધંધો ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રની પેઠે ભોગવિદ્યાસ ભોગવવાને માટે નથી, પરંતુ શિક્ષક અથવા અધ્યાપકનો ધંધો માત્ર ઋષિશ્રુ- માંથી છૂટવાને માટેજ છે, જગત પાસેથી જે કંઈ લીધું હોય તે વ્યાજ સહિત પાછું આપવા માટેજ છે. પ્રાચીન ઋષિઓની અને બ્રાહ્મણોની તેવીજ ભાવના હતી અને તેવુંજ આચરણ હતું. આ કાળમાં તે ભાવ- નાનો અને તદનુસાર આચરણના પ્રાયશઃ લેવજ થઈ ગયો છે હવે પછીના બ્રાહ્મણ જીવોમાં તેવી ભાવના અને તદનુસાર આચરણનો પુનઃહય થશે, ત્યારેજ મનુષ્યજાતિ ઉન્નતિને પંથે પગી શકશે.

૨૩ ઉપસંહાર.

ઉપર્યુક્ત સર્વ વિવેચન ઉપરથી શું ફલિત થાય છે ? દિવ્યદ્રષ્ટિ ઋષિઓએ મનુષ્યના દમવિદ્યાસ માટે જે કાયિક અને માનસિક કર્મોની અને ઉપાસનાની યોજના યોજી છે, તે નિરર્થક નથી તેમાં અગાધ રહસ્ય સમાયું છે. પરંતુ જે યુગમાં આખી મનુષ્યજાતિ વિપરિત પંથે વિચરતી હોય તે યુગમાં કદાચ તેનો મર્મ ન સમજાય. જાતે મણિ છતાં, કાચ જેટલી પણ તેની કિંમત ન થાય, અને જીવનનો ઉલ્લાસ એટલે ઇન્દ્રિયોના વિલાસોજ જીવનનો ઉદ્દેશ મનાય, તો તેથી તે યોજ- નાને કંઈ હાનિ થતી નથી. તે યોજના તો અમરજ રહેવાની. યુગ પલટો થતાંજ તેનો ઉપયોગ નો થવાડોજ. તે યોજનાનો સાર તો રનાન, સંધ્યા અને પંચમહાયજ છે. જાણે તે કર્મત્રયમાંથીજ સઘળા વૈદિક ધર્મો વિકસિત થયા ન હોય! અથવા જાણે તે કર્મત્રયજ સઘળા વૈદિક ધર્મોનું સક્ષિત્વ રૂપ ન હોય! નેવો સંકેત તે કર્મત્રયમાંથીજ નિષ્પન્ન થાય છે. જેઓને બ્રાહ્મણ જન્મનું અભિમાન હોય, અન્યર્થ બ્રાહ્મણ થવાની ઇચ્છા હોય તેમજ બ્રાહ્મણમાંથી દેવત્વ પ્રાપ્ત કરવાની આશા હોય, તેઓએ તો તે કર્મત્રયથી સૂચિત સઘળાં ઐતરમાર્ત કર્મો કરવાંજ જોઈએ. સંધ્યોપાસનથી યોગાભ્યાસનું સૂચન થાય છે;

દેવપિતૃયજોમાં શ્રૌતસ્માર્ત યજો, સંસ્કારો અને દેવાર્ચનનો સમાવેશ થાય છે; મનુષ્યયજ અને ભૂતયજમાં દાન, દયા, અદિંસાદિ મનુષ્યત્વોત્પાદક સઘળા નીતિધર્મોનો સમાવેશ થાય છે. તે સર્વનો અંતિમ ઉદ્દેશ સર્વાત્મભાવ અને વિશ્વસેવાભાવ ઉત્પન્ન કરવાનો અને તે ભાવો જીવનમાં ઉતારવાનો છે. એજ વૈદિક ધર્મનું પરમ લક્ષ્ય છે, તે કદીપણ વિસરવું જોઈએ નહિ. ‘અવકાશ નથી. અવકાશ નથી.’ એવો પુકાર કરવો, તે વસ્તુતઃ સત્ય નથી અથવા, તાત્કાલિક લાભાભાવ અને કાયકષ્ટ, એજ એ સર્વ પુકારનું મૂળ છે. અલપ્ત, સતત પ્રગતિવાળા મોટાં નગરોમાં વિદ્યાર્થીઓને અને નોકરોને જોઈને અવકાશ ન મળી શકે, તે સંભવિત છે. છતાં સ્નાન, સંખ્યાપાસના અને એકાદ સૂકતના પાક માટે વીશ ત્રીશ મિનીટ જોઈએ. તેટલો અવકાશ પણ ન મળી શકે ? ઇચ્છા હોય તો તેથી વધારે પણ મળે અને જેઓ અધ્યાવાનુ છે, જેઓને મળે પણ છે. આજે તેવાં નગરોમાં પણ વિદ્યાર્થી અને નોકર વર્ગમાંથી નેટલો સમય આન્દિકમાં રોકનારાઓની સંખ્યા સ્વદ્ય નહિ હોય. સમયને અભાવે કંઈ વિશેષ ન બની શકે તો, સ્નાન તથા સંખ્યાપાસના (જેમાં ગાયત્રીજપનો પણ સમાવેશ થાય છે, તે) કરવાનો તેમજ પુરૂષ સૂકત કે વિજ્ય સૂકત જેવા એકાદ વૈદિક સૂકતનો અને તે સાથે શ્રીમદ ભગવદ ગીતાના એકાદ અધ્યાયનો પ્રાતઃકાળમા પાક કરી જપાનો તો નિયમજ કરી નાંખવો જોઈએ. જેઓને પૂરતો અવકાશ મળતો હોય, નજોએ તો તે સઘળા કર્મો યથાકાલ યથાવિધિ કરવાંજ જોઈએ. વૃથા કાલક્ષેપ કરવાથી જીવન વ્યર્થ જશે, એટલુંજ નહિ પણ ક્રમે ક્રમે, જન્મે જન્મે અધોધ પડત યથાવિના રહેશે નહિ. તે મિથ્યા ભય નથી, ને પરમ સત્ય છે, કુદરતનો અપ્રતિહન્ય કાયદો છે.

હૈ દેવતા દેવ, મહાદેવ પરમ ઇશ્વર, પરમાત્મા સર્વને સન્મતિ આપો !, એજ અમારી નિત્યપ્રાર્થના છે !

ચર્ચાપત્ર.

સ્વતંત્ર એવા કહેવાતા વડનગરા નાગરોની આખરે પરિષદ ભરાઈ, વિષયવિચારણી સમિતિમાં સભ્યોએ ઉંઘ વેંચી ઉગ્મગરો કરી જડખાં-તોડ ચર્ચા કરી માત્ર કાગળ ઉપર રાખવા માટેના હરાવો ધડયા અને બીજો દિવસે ઉધારી પરિષદ સમક્ષ ધર્યા. અને તાળીઓના મડગડાટ વચ્ચે પ્રત્યેક હરાવ પછવાડે લાંબાં ટુંકા વિવેચનો કરી પાસ કરાવ્યા. એ હરાવો નો અમલમા મૂકાય ત્યારે ખરા પરિણતને પહેલે દિવસે તો મંત્રીઓ ધડરીઓ ગટ શતવા જતા હોય તેવા વેગભર ઉત્સાહથી કાર્ય કરી રહ્યા હતા. બીજા દિવસનું પ્રભાત તો મધ્ય દરિએ વહાણ સમાન હતું. સાંધકાળે તો પરણીને તરત સાસરે જતી કન્યાનાં માતપિતાના જેવી દયાજનક રિયતિ થઈ પડી હતી. આજે એ અથ નિર્વિઘ્ને પસાર થઈ ગયો છે. પરિષદને પણ આજે ભારતીયે એ વર્ષ પૂરાં પીત્યાં. પરિષદે શું હરાવ કર્યાં ? શું કામ કર્યું ? કેટલા પૈસા ઉધરાવ્યા ? કેટલા ખર્ચ્યા ? વિગેરે બધી બાબત આજમુઘી કેમ પ્રકાશમાં આવી નથી એ સમજાવવામાં ઘટતું કરવા અને દિસાળ અને રીપોર્ટ સત્વર બહાર પડે એવી ગોઠવણ કરવા પરિષદે નીમેલી (Standing Committee) ઉભી સમિતિ કે જે પણ ખરેખર ખડેપગેજ છે, તેના પ્રમુખ સર લલુભાઈને નીચેનો પત્ર લખ્યો છે તેનો ઉત્તર આપવા કહેવાના અતિ-અવસાથી સર લલુભાઈને આવકાશ મળ્યો હોય તેમ જણાતું નથી.

૨૧. ૨૧. મહેરબાન સર લલ્લુભાઈ સામળદાસ મહેતા.

પ્રમુખ:—સ્થાયી સમિતિ.

અખિલ ભારત વડનગરા નાગર (બ્રાહ્મણ ગૃહસ્થ) પરિષદ, મુંબઈ.

વિ. વિ. સાથ જણાવવાનું કે સને ૧૯૨૬ માં મુંબાઈ ખાતે ભરાયેલાં નાગર પરિષદના પહેલાં અધિવેશનનાં પ્રમુખ આપ હતા. અને પરિષદે નીચેલી સ્થાયી સમિતિના પણ આપ પ્રમુખ છો. આપની સ્થાયી સમિતિ પોતાનું કાર્ય વેગભરે ચલાવી રહી હશે. પણ આપને મારે જણાવવાનું કે નાગર પરિષદની કાર્યવાહક સમિતિની છેલ્લી બેઠકમાં દરાવ થયો હતો કે:—“વધેલી સીતકમાંથી દિસાળ અને રીપોર્ટ છપાવે” અને રીપોર્ટ ઘડી કાઢવા માટે ચાર માણસની સમિતિ નીમવામાં આવી છે. એ સમિતિ ત્રણ મહત્ત્વનાં મુદ્દાઓમાં આવી હતી. આજે થયેલા દરાવને સવા વર્ષ મુદ્દતને એક વર્ષ અને પરિષદને સવા બે વર્ષ થયાં છે છતાં પણ પરિષદના મંત્રીઓ તરફથી દિસાળ કે રીપોર્ટ કેમ કાંઈ બહાર પાડવામાં આવ્યું નથી? અને એ સમયમાં સ્થાયી સમિતિ એ કાંઈ ક્યું છે કે કેમ? વિગેરે સર્વ લોકીકતથી તાકે કરવા કૃપા કરશો. નહિતો પત્રી આ બાબત જાહેરમાં પ્રસિદ્ધ થાય એ માટે મને જોખમદાર ગણશે નહિ.

લી. આપનો

ગજેન્દ્રરાય છેલ્લશંકર ખુચના પ્રણામ.

સર લલ્લુભાઈને તો પરિષદના દિસાળ કે રીપોર્ટ બહાર પડ્યા છે કે નહિ, એની બાબતે અન્ય વ્યવસ્થામાંથી ચૂકત થાય ત્યારે ખબર પડે ને? પણ (Panchajanya Committee) ઉભી સમિતિ એ એક કાર્યવાહક સમિતિની નિમણુંક કરી છે. તેમાં અગિયાર સભ્યોનો સમાવેશ છે. અગિયારે મદાસયો ઉપર તેમજ સર લલ્લુભાઈ ઉપર તાતિજનોએ અનેકવાર દિસાળ અને રીપોર્ટ બહાર પાડવા માટે કાગળ લખ્યા પણ તેઓએ આંખઆડા કાન કર્યા હોય એવું ચોક્કસ મનાય છે. કારણ રીપોર્ટ કમિટિમાં કોઈ વાધ કે સિંદ નથી કે દિસાળ અને રીપોર્ટ માગવા જોટલી દિંમત કરતાં પણ અચકાવું પડે.

પરિપદમા આગળ પડતો ભાગ લેનાર એક ગૃહસ્થે બીજી જ્ઞાતિઓની સંસ્થાની અનિયમિતતા વિશે પોતાના મુખ્યાર્થિદર્શમાંથી ઉદ્ભવેલા કાદનાં જણાવ્યું કે “હરેક સંસ્થાના સંચાલકો પોતાને સોંપાયેલી જવાબદારી શું છે એ ન સમજે અને રંગ દગડાં ચલાવ્યાં કરે સંગીન કાર્ય કરે નહિ અને સંસ્થા માટે લોકમાં ખોટી છાપ પડાવે એવું માત્ર મિથ્યા લેભ માટે શામાટે ઢાંકપિછોડ કરતા હશે.” એ ગૃહસ્થને આજે હું વિનંતી કરું છું કે ઉપરના શબ્દો આપને માટે યોગ્ય છે કે નહિ? આંખ શું કરી રહ્યા છો. પરિપદને હિસાબ કયાં કે? આજ સુધી બહાર પાડવાની ઉંઘ કેમ ઉઠી નથી? હરેક સમયે બીજાની વાત કરવા માટે તત્પર રહેવું અને આવશ્યકતામાં મૂકવું નહિ અને ખોટી ડકાસો ભારી જ્ઞાતિ સેવક હોવાને દાવો કરવો એ બીજકુલ ધષ્ટ નથી. જ્ઞાતિ સેવક થવા માટે ના હરેક પળે દર ઘડીએ સેવા ખડેપગે કરવી પડશે.

અંતમાં હું એટલી આશા રાખું છું કે દરે સત્વર હિસાબ અને રીપોર્ટ બહાર પડશે અને ખોટી સમજણને નિર્મૂળ બનાવાશે.

નાગરિક પ્રશ્નાવલિ વિશે એકજ અભિપ્રાય.^૧

“નાતો આખરે હુટે કે ટકે, પણ એવો કોઈ તેનો નતીજો આવતાં લગીમા. તેની સર્વદેશી સાક્ષુકી માટે, તેને એક જાતની અસરકારક ‘એનીમા’ આપવા માટે આજે કરાચીનાં ‘નાગરિક’ તરફથી મળેલી નાગરો સંબંધની પ્રશ્નાવલિ જેવા પ્રયાસો દરેક નાતમાં થવાની મોટી જરૂર છે. પ્રશ્નો નાતની ધાર્મિક, સામાજિક, આર્થિક બધી સ્થિતિઓને અંગે, સારી રીતે વિગતમાં ઉતરીને, તથા પ્રગતિશીલ દ્રષ્ટિબિંદુથી ચોજવામાં આવ્યા છે. ને એ પ્રગતિશીલતાનું પ્રમાણ એવું મોટું છે કે, ચોજકોએ ‘પુખ્ત’ વિચાર વિના પોતાનું કામ કર્યું છે એમ એક પૂજ્ય ‘રૂઢજનને-પૂજ્ય’ તેટલા જ વિચારવંત, તેટલાજ સંરક્ષક મુદ્દારા પ્રેમી ‘રૂઢજનને-લાગ્યાનું’ જાણું છું. પણ એવો મતભેદ તો રહેવાનોજ. મુદ્દાની વાત એ છે કે અત્યારની બધી નાતોમાં વ-તું ઓછું જે દંભનું સાધાનત્વ જાન્યું છે, જીવંત ને ઉપયોગી સામાજિક વ્યક્તિત્વ નબ્ત થતું જાય છે, સાચી ધાર્મિક નો લગભગ ખંસ થયો છે, એ બધી અવદસા ટાળવાને પ્રશ્નાવલિ જેવા કોઈક સાધનથી વિચારણા સર કરીને, ‘નાગરિકના’ સંચાલકો પછીથી કરવા ચાહે છે તેમ. જાતિવાર પરિપદ દારા યુગને અનુરૂપ સમાજબંધારણ થઈ શકે તેવા સક્રિય પગલાં. નકામો વિજંબ કર્યા વિના, લેવાંજ જોઈએ.

કૌમુદી પુ. ૪. અ. ૩. પ. ૧૦૦

[૫. ૨૮૪ મે આપેલ નામાંકિત ગૃહસ્થોની યાદીમાં, પાછળથી ઉત્તરે આપનાર નીચેના ગૃહસ્થોનાં નામ ઉમેરવા વિનંતિ છે.]

- રા. રા રતિલાલ નૌતમલાલ વસાવડા.
 „ „ હેલશંકર કૃપાશંકર વંખણવ.
 „ „ પ્રભુદાસ ગોવિંદરામ કીકાણી.
 „ „ કાન્તિલાલ પ્રભાશંકર વસાવડા.
 „ „ વ્યાપસાદ સદાશંકર ધોળકિયા.
 „ „ હરિરાય માધવરાય કીકાણી.
 „ „ સુરતરાય અંબાવીદાસ વસાવડા.
 „ „ માણેકલાલ ધારણુજી નાણાવટી.
 વે. મૂ. રામશંકર મયાશંકર ત્રવાડી.
 „ „ પ્રભાશંકર લક્ષ્મીશંકર વોરા.
 „ „ દેવદાસ મદાપુરુષ ત્રવાડી.

નાગરિક પ્રશ્નાવલિ

ના

ઉત્તરોનું પૃથકકરણ

૧. સંવત્ ૧૯૮૪ના ચૈત્ર મહીનાના પ્રારંભમાં આપણી શાંતિ સમસ્તને ઉદ્દેશીને જે પ્રશ્નાવલિ પ્રકટ કરવામાં આવી હતી, તેના પ્રત્યુત્તરોનું પૃથકકરણ કરી શાંતિ પાસે નિવેદન રૂપે રજૂ કરતાં અમને હર્ષ થાય છે.

૨. આ પ્રશ્નાવલિ આપણા બંધુઓને મોકલતી વખતે જે વિશિષ્ટ પત્ર લખાયો હતો તેમાં આ પ્રશ્નાવલિનો ઉદ્દેશ નીચે પ્રમાણે પ્રસ્તુત કર્યો હતો. "શાંતિના પ્રત્યેક જાણના દિલમાં શાંતિહિતની આખતમાં શું વસી રહ્યું છે એ જાણવાને શાંતિનો દરેક સેવક આતુર રહે છે, કારણ શાંતિ સમસ્તનાં મંતવ્યો. એના અભિપ્રાયો અને એની જુદી જુદી આખત પ્રત્યેની વસ્તિઓના જ્ઞાન વગર શાંતિ સેવા અશક્ય જેવીજ છેઆ પ્રશ્નાવલિ શાંતિના અગત્યના પ્રશ્નો ઉપર શાંત સમસ્તનું મતસંગઠન Referendum છે."

આ ઉદ્દેશ પ્રશ્નાવલિ ઘણે અંશે પાર પાડી શકી છે એ આ નિવેદન વાંચ્યા પછી સદુને લાગશે.

૩. પ્રશ્નાવલિની ઉપયોગિતા અને જરૂર વિશે અમને સઘળા વર્ગ તરફથી ઉત્સાહજનક અભિપ્રાયો મળેલા હોવાથી, જે પ્રયાસનો આરંભ માત્ર અખતર રૂપે થયો હતો તે પ્રયાસનું પરિણામ બહુજ ઉત્તમ સિધ્ધિપદ ધર્મ પડ્યું જોઈ, જેમણે આતુ' શુભ પરિણામ લાવવામાં અમને સદાય કરી છે તે સર્વ બંધુઓ અને જહેનોનો અમે અન્તઃકરણથી આભાર માનિએ છીએ; ખાસ કરી રા. રા. નયનમુખપ્રકાશ દરિયાલ પંડ્યાએ જે ઉત્સાહથી આ પ્રશ્નાવલિનો વિષય જાહેરમાં ચર્ચા આના ઉત્તરો શોધવાનું આમાન બનાવી

છીધું છે તેમનો નિર્દેશ આ પ્રસંગે કરવો ઘટે છે. એ ભાષ્યએ નાગરી નાતને અતુકુલ અને એવું બંધારણ ઘડી મોકલ્યું છે, જે નાગરિકના અંકમાં પ્રસિધ્ધ થશે. બીજાં પણ કેટલાંક બંધારણો અમને મળ્યાં છે જે પણ ઉપર પ્રમાણે પ્રસિધ્ધ થશે.

૪. આ પ્રત્નાવલિના કેટલાક પ્રમાણિક ટિકાકાર પણ અમને આવકારદાયકજ લાગ્યાછે કારણુ વિચારોને ઉત્તેજક અને એ પણ પ્રત્નાવલિની સાર્થકતા અમુક અંશે સિધ્ધ કરે છે. ન્યારે એક બહુજ ન્હાનો વર્ગ ટિકાકારની પ્રૌઢતા છોડી કેવળ 'ટિકાખોર' પણ બન્યો છે. જેની અસ્પતા, સંખ્યામાં અને ઔદાર્યમાં, બહુજ ઓછી હોઈ, પ્રત્નાવલિને ઉત્તેજન રૂપેજ જણાઈ છે. અનૌદાર્ય એ શાતિહિતના મ્હોટામાં મ્હોટો શત્રુ છે, અને પોતાના મતનુસાર ન સ્વીકારે તે સર્વ અધોગત છે એવી માન્યતા રહેંકડો ઉત્તરોમાંથી માત્ર ત્રણજ ગૃહસ્થોની જણાય આવી છે, જે વાત આપણી શાતિના ભવિષ્ય માટે બહુજ આશ્ચર્યજ છે. કારણુ ધર્મ વિષેની જાણના કે વિધવાવિવાહના પ્રત્ન માત્રના પુછનારને માટે જે ગૃહસ્થ કેવળ અભદ્ ગાળજ લખે તેમની ગૃહસ્થાઈ વિષે પણ શંકા થાય, તો શાતિહિતમાં એમના દિસ્તા વિશે, તો ક્યાંથીજ આશા રખાય?

આનન્દની વાત તો એ છે કે માત્ર ત્રણ ગૃહસ્થ સિવાય-જે ત્રણે હાલારના એક નામચીન શહેરમાંથી ઉત્તરો મોકલાવે છે- સઘળા ઉત્તરોમાં જાણસા, નિષ્પાલસતા ઔદાર્ય અને સર્વ પક્ષને ન્યાય આપવાની વૃત્તિ અચૂક દેખાઈ આવી છે. જેઓ કોઈ પણ પ્રકારની પ્રગતિને વિરૂધ્ધ મત આપે છે તે પણ ચોક્કિષ અને સહકામ ભરેલી ભાષામાંજ ઉતર લખે છે.

૫. આ નિવેદન પ્રેસ ઉપર મોકલતી વખતે અમારી પાસે કુલે ૨૫૦ ઉત્તર પત્રકો આવ્યાં છે, જેમાંના ધણાંખરાં પત્રકો ચારપાંચ બંધુઓએ પરસ્પરમાં ચર્ચા કરીને મોકલાવ્યાં છે. ધણાં પત્રકો ઉપર અગ્રેક ભાષ્યએ સહી કરી છે ન્યારે ધણાંખરાં પત્રકો, અનેકની ચર્ચાના પરિણામે ભરેલાં હોવાની હકીકત પત્ર દ્વારા જણાવવામાં આવીછે.
૨૫૮

આ પ્રમાણે આશરે ૧૦૦૦ ઉત્તરો મળ્યા છે એમ કહેવું વાળખી ગણાય. ઉત્તરોની સર્વપક્ષિતા આ સંખ્યા ઉપરથી જણાઈ રહેશે, એટલું જ નહિ પણ ઉત્તરો એટલા બધાં વિવિધ સ્થળેથી મળ્યા છે કે ઉત્તરોની સર્વપક્ષિતા સ્વીકારવામાં કરી હરકત ન રહેવી જોઈએ. ઉત્તરો નીચે જણાવેલા સ્થળોએથી મળ્યા છે; મુંબઈ, જામનગર, જુનાગઢ, ભોવનગર, નડિયાદ, પેટલાદ, અમદાવાદ, વડોદરા, ભુજ, વિરમગામ, કચ્છ માંડવી, સરદારગઢ, અમરેલી, લારખાના, જોડિયા, જેતપુર, 'કરાચી' માંગરોળ, રાજકોટ, ભરૂચ, વલસાડ, કલ્યાણપુર, ગરોથ, કલકત્તા, ભાયાવદર, ઉનાવ, વસાવડ, જસદણ, નરસિંહગઢ, જોધપુર, પોખર, અને ધનખાદ.

૬. આ પ્રત્યુત્તરોના સર્વિસ્તર અભ્યાસથી એટલું પ્રતીત થાય છે કે શાંતિનો દરેક વર્ગ પરસ્પરના મત માટે ઉદાર દૃષ્ટિ ધરાવે છે. કેટલાંએ મુરખીઓએ ૩૬ પક્ષમાં આરથા દ્રઢરીતે હોવા છતાં પણ દેશકાલને અનુકૂળ ફેરફાર પ્રત્યે સદાનુભૂતિ દેખાડી છે. સ્થલ સંક્રાંતિને આભાવે સહુના વ્યક્તિગત અભિપ્રાયો છાપવાનું નથી બન્યું. પણ એટલું જણાવે જરૂર આશ્ચર્ય થશે કે જ્યાં ખિલકૂલજ પ્રગતિ વિરોધ દેખાડવામાં આવ્યો છે, ત્યાં દેખાડનાર વૃદ્ધજનજ નથી. અતિ ૩૬ અને પ્રગતિક જવાબો આપનાર પચાસની આણીકારના પણ છે. પણ આવા આંત્રી સંખ્યા એટલી નાની છે કે એમના મંતવ્ય શાંતિ સમસ્તના હિતમાં કંઈ પણ વજન ન મેળવી શકે. સંતોષની વાતતો એ છે કે ૩૬ વૃત્તિવાળા ગૃહસ્થો કરતાં પણ ઉદાર અને ઉચ્છેદક વૃત્તિના ગૃહસ્થોની સંખ્યા ન્હાની છે.

૭. આ પ્રસ્નાવલિ પ્રગટ કર્યા પછી "નાગરિક"ના કેટલાક યુવાન મિત્રો કાઠીયાવાડના ઘણાખરા શહેરોમાં કોઈ પ્રસંગે ધૂમી આવ્યા. તે દર્શાવે છુટથી ચર્ચાતી. પ્રસ્નાવલિ વિષે એક બહુ મોટા વર્ગને એમ યોગ્યતા સાંભળ્યો કે અમે આ પ્રસ્નાવલિના ઉત્તરો લખવા માટે રાજ નથી નેનું કારણ એકજ છે: કે અમ્હારા જે મત એમાં આવે તે પ્રગટ થાય તો અમારે જાહુ સોસનું પડે. આવી નૈતિક નિર્જ-

જતાનો જમાનો દહાડે દહાડે ઓછો થશે એમ આશાવાદ કુળવ્યા સિવાય આ વિષે હાલ અમારે વધુ કશું કહેવાપણું રહેતું નથી.

૮. આ બધા સામટા ઉત્તરો ઉપરથી એ વાત સ્પષ્ટ જણાઇ આવી છે.

(૧) મધ્યમ સરનો અને દેશકાલાંચિત ફેરફાર કરવા બહુમતિનો અભિપ્રાય છે.

(૨) ગમેતેવા વિષમ સંયોગોમાં પણ નાગરની નાગરિકતા સંચવાઈ રહે એ માટે બધાને ચિન્તા છે.

દરેક નાગર ઉત્તમ નાગરિક બનવો જોઈએ એ જરૂરનું નથી એમ એક વિદ્વાન (!) બંધુએ ભાર દઈ લખ્યું છે, પણ એમનાં એ અન્નેડ એકલાં અનુલાં મંતવ્યની સામે બહુજ ધણામત પડ્યા હોઈ એમનો વર્ગ એ એકલાનોજ છે એમ ળાગે છે.

બંધારણ વિભાગ

(૯) આપણી રાજિમા કોઈ પ્રકારનું પાકું બંધારણ નથીજ રહ્યું એવો દરેકનો મત પડ્યો છે. હાલ જે કંઈ રચ્યા ખડ્યા બંધારણનાં ખંડિપેરો અવશેષ છે તે માટે સામાન્ય રીતે અસંતોષ જાહેર કરવામા આવ્યો છે છતાં બંધારણ હોવાનું જોઈએ એવું બધાજ માને છે. બંધારણ વિના રાજિત દિવસ દિવસ અસ્તવ્યસ્ત થતો જાય છે એમ સહુને લાગી રહ્યું છે. સહુ કંઈ નવું બંધારણ રચવાની તરફેણમાં છે, એમાં કેવા તત્ત્વો વિશિષ્ટરૂપે આમેજ થવાં જોઈએ તે વિષેની આંક ડવારે તપશીલ પરિશિષ્ટ અ માં જણાવે. ખાસ તો એ દેખાય છે કે દરેક પ્રાન્ત પોતાનું રચાનિક બંધારણ રાખીને પણ સહુ પ્રાન્તના કેન્દ્રસ્થ મંડલની આવશ્યકતા બહુમતે દેખાડવામાં આવી છે. આજે જ્યાં સમસ્ત હિન્દી સમાજ સંગઠન ઉપર જોર દે છે ત્યાં આવા પ્રકારની જરૂર બહુમતે સ્વીકારાય એ નવાઈ જેવું નથી, છતાં એ બંધારણ વધુ મને ચૂટણીથી એટલે Democracy સર્વસામાન્ય સત્તાક હોવું જોઈએ, એવું દેખાડવામાં આવ્યું છે.

વિભાગ: કેળવણી

૧૦. આ વિષયમાં મળેલા અભિપ્રાયો બહુ જ જાણુવા જેવા છે. અક્ષર જ્ઞાન અને સંસ્કાર વિગેનો ભેદ ઘણા ખરાબે બતાવ્યો છે. કેટલાકો એ આ વિષે સવિસ્તર નિબંધ લખી મોકલાવ્યા છે જે પ્રસંગાનુસાર “નાગરિક”ના અંગમાં પ્રગટ થશે. અક્ષરજ્ઞાન વધે છે એમ બહુનો અભિપ્રાય પડ્યો છે, પણ કેળવણીના આજના પ્રકાર વિષે અસંતોષ બતાવવામાં આવેલ છે. ખાસકરી બી એ., એમ. એ. ની ઉપાધિનો મોહ છે:દી સ્વતંત્ર ધંધાને અનુકૂલ એવો અભ્યાસ કરવાની તરફેણમાં ઘણા વધારે મન પડ્યા છે છતાં જે લાભુ તે તો હેઠસુધી એ પણ બહુમતિનો અભિપ્રાય છે. સાનંદાશ્રય ઉત્પન્ન કરે એવો અભિપ્રાય તો છોકરીઓની કેળવણી વિગેનો છે. છોકરીઓએ કમમાં કમ કેટલે સુધી લાભુ બોધ એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં ૭૬ ટકામત “મેટ્રિકસુધી” માટે અને “અંગ્રેજી ત્રીજી ધોરણ સુધી” માટે ૨૪ ટકામત પડ્યા છે. કન્યા કેળવણીની દિશામાં આપણી પ્રગતિનો મત કેવી સંગીનરીતે આગળ વધ્યો છે એ આથી પૂરવાર થાય છે; અને ત્યાં ઉચ્ચ કેળવણી પણ છોકરીઓને મળવી જોઈએ એની તરફેણમાં ૮૭ ટકા અને વિરૂધ્ધમાં ૧૩ ટકામત પડ્યા છે એ પણ એજ દિશાનું સૂચન કરે છે. છોકરીઓના શિક્ષણ માટે સૂચવેલા ખાસ વિષયોમાં નીચે જણાવેલા દરેક વિષયમાટે ૬૬ ટકામત પડ્યા છે: રસોઈ, સાંસારિક વિષયો, સામાન્ય રીતભાત, આરોગ્ય શાસ્ત્ર, વૈદિક, વિજ્ઞાન, સંગીત, ચિત્રકલા, અને શિક્ષક થાવા માટે કેળવણી.

..૦ ચાતજનોએ દેશાટન

વિભાગ: ધાર્મિક

વિરૂધ્ધ ૮.૨ ટકા મતે કબૂલાત છે

..૦ ચી નાગરેતરકેમો નાગરોને રાજકાજમાં,

૧૧. દેશકુલી બધાએ એમ ૯૪.૩ ટકા વિરૂધ્ધ ૫.૭ ટકાને લાગે પડ્યો હોય પદ્મમાચત કરી અંકિકા, જ્ઞાપાન અને યુરોપ વચ્ચેનો ભેદ અભિપ્રાયક્ષિમાં ૯૪.૧ ટકા તરફેણમાં છે અને ૫.૯ ટકા વિરૂધ્ધમાં છે. માત્ર પ્રશ્નો જેમેરિકા જઈ શાકાહારી રહેનારને પ્રાપ્તિત આપી પંક્તિમાં માનવાર્મતમાં ૮૯.૮ ટકા અને વિરૂધ્ધમાં ૧૦.૨ ટકા છે. કેટલાક વાજબી ચાર પુછે છે કે આદિ રહીને પણ અખાલ સેવન કરનાર માટે પ્રાય-

છે ત્યારે ૭૭.૧ ટકાને એ ક્ષણ નથી. છતાં નવાઈ જેવું એ છે કે ઘેરઘેર પ્રાર્થના, શાસ્ત્રાભ્યાસ, પુરાણ ઇતિહાસાદિના સેવનની તરફેણમાં ૫૨.૫ માત્ર ટકામતજ પડ્યાછે ત્યારે વિરૂધ્ધમાં ૫૪ ટકામત પડ્યા છે. કેટલાક ઉત્તરોના શબ્દોમાં કહિયે તો અત્યા પ્રચારની “ખાસ જરૂર નથી”. કોઈ કહે છે કે આવા પ્રચારની “જરૂર છે પણ અશક્ય.” એકાદ એમ પણ કહે છે કે આવા પ્રચાર ઘેરઘેર હોય છે. અમ્દારી નમ્ર પણ અડગ માન્યતા એવી છે કે યજ્ઞોપવિતની ઉપરે ગિતા તો આવા દવાખ્યાય, શાસ્ત્રાભ્યાસના, નિત્ય સેવનમાંજ છે. અંગે શિખા અને સૂત્ર, જે આ ઋષિમુનિઓના સ્મરણ અપાવતા ચિન્હો છે તેને બિનજરૂરી બનાવી રાખનાર દરેકને આ.સ્વાખ્યાય વ્રતનાં મહાત્મ્ય દલમગ્નવવાની જરૂર, સ્લમજેજાઓ ઉપર છે એક ભાઈ શિખામૂત્ર માટે વાળખી રીતે લખે છે તેમ ‘ચિન્હ અદશ્ય ન થયું હોય તો અસ્ત થયેલાં મેળવાય.” પણ આ મેળવવાની ધગશ સહુને લાગવીજ નોંધએ એ જરૂરનું છે. ધર્મશું એ વિશેની બહુમતિ એવી થઈ છે કે ધર્મ સંપ્રદાય, આચાર, અને વ્યક્તિ અને ઇશ્વર વચ્ચેનો ગંભીર અંત સ્વતન્ત્ર વિષય એ બધાંને સમુદાય છે

વિભાગ: આર્થિક સ્થિતિ

૧૨. આપણી સરેરાશ આર્થિક સ્થિતિ પડતી ચાલી છે એમ ૯૪.૯ વિરૂધ્ધ ૫.૧ મતે દેખાડ્યું છે. કુલ ૨૩૫ જણની આવક અને જો લાગી”રહ્યું”તારની સંખ્યા જે ભુદી ભુદી જણવવામાં આવેલ છે એમાં કેવાં તરવો વિશિષ્ટરૂપે એત્યમ નીચે પ્રમાણે આવ્યું છે. સરેરાશ ડાવારે તપશીલ પરિશિષ્ટ અ માં જણુરો. ખનાર જણુની સંખ્યા સરેરાશ દરેક પ્રાન્ત પોતાનું સ્થાનિક બંધારણ ગ્રામીને પહોંચાવાના અભિપ્રાયને કેન્દ્રસ્થ મંડલની આવશ્યકતા બહુમતે દેખાડવામાં આવી છે. ૧૨ ભાઈઓની સમસ્ત હિન્દી સમાજ સંગઠન ઉપર જોર દે છે ત્યાં આવા માં પરસ્પ-જરૂર બહુમતે સ્વીકારાય એ નવાઈ જેવું નથી, છતાં એ બંના સવા-વધુ મને ચૂટણીથી એટલે Democracy સર્વસામાન્ય સત્તાક ૧” એમ નોંધએ, એવું દેખાડવામાં આવ્યું છે.

હોય નો મળે" એટલુંજ કહ્યું છે. એક મુદરથ રમુજમાં લખે છે કે "કોઈ મદદ આપવા રાજી હોય તો પોતે કર્મજી બનવા ખુશી છે!" આવી રમુજ પછવાડેની વારતવિક રિયતિનો ખ્યાલ બહુ નિરાશાજનક છે. જુદા જુદા જવાબોમાં કર્મજી ભાઈઓની સંખ્યા વધારે દેખાડનારા મત ૮૬.૫૮૬ પડ્યા છે ત્યારે કર્મ મુક્તની સંખ્યા મોટી માનનારા મત માત્ર ૧૩.૫૮૬ પડ્યા છે

૧૩ લગ્ન, જનોઈ મરણ ઈત્યાદિ પ્રસંગે થતા ખર્ચમાં કાપડપત્તીનોંધ્યે એમ ૯૪.૧ ટકા વિરૂદ્ધ ૫.૯ ટકા મત પડ્યા છે. જો કે સંપત પ્રમાણે ખર્ચ કરે તેમાં જાતજો વચ્ચે ન પડવું નોંધ્યે એમ ૯૪.૩ ટકા વિરૂદ્ધ ૫.૭ ટકા મતે જણાવાયું છે. ઘરેણાં કંપડા, જમણવાર અને આડબરમાં સરેરાસ ૩૫, ૨૫, ૨૫, જે ૧૫ ટકા લાક ખર્ચ થાય છે એમ બહુમતિ પડી છે તેમાં કાપડપત્તી સૂચવવામાં ૬૬ ટકા મત ઘરેણામાં ૨૭ ટકા કંપડામાં, ૪૪ ટકા મત જમણવારમાં અને ૯૪ ટકા મત આડબરમાં કાપડપત્તી સૂચવે છે, અને ૮ ટકા વિરૂદ્ધ ૮૬ ટકા મતે એમ દેખાડવામાં આવ્યું છે કે દરેક પ્રસંગે ઘણાં ખર્ચાં કુટુંબને કર્મજી બનવું પડે છે. નિવાન જણાઈ રહેવાનું તો જરૂર આવી પડે છે, છતાં દેશકાલને અનુરૂપ વર્તિ ૮૮ ટકા વિરૂદ્ધ ૧૨ ટકા મતે ખીમ્મ ખર્ચ બચાવી લગ્ન પ્રસંગે છોકરાની જન્મગીનો વિશે ઉત્સાહવાની દિમાચત થઈ છે.

વિભાગ: સામાજિક દેશાટન.

૧૪. આજની ક્ષીણ રિયતિના સુધારા માટે જાતિજનોએ દેશાટન કરવું નોંધ્યે એ લક્ષીકત ૯૧ ટકા વિરૂદ્ધ ૯.૨ ટકા મતે કબજાઈ છે જેમાં દેશાટનનો બાધ નથી એવી નાગરેતરકોમો નાગરોને રાજકાળમાં, વેપારધંધામાં આંટતી જાય છે એમ ૯૪.૩ ટકા વિરૂદ્ધ ૫.૭ ટકાને લાગે છે. દેશાટનની દિમાચત કરી અંકિકા, જાપાન અને યુરોપ વચ્ચેનો ભેદ ટાળવાના મતમાં ૯૪.૧ ટકા તરફેણમાં છે અને ૫.૯ ટકા વિરૂદ્ધમાં છે. માત્ર યુરોપ અમેરિકા જઈ શાકાહારી રહેનારને પ્રાયશ્ચિત આપી ' પંકિતમાં લેવાના મતમાં ૮૯.૮ ટકા અને વિરૂદ્ધમાં ૧૦.૨ ટકા છે. કેટલાક વાજબી રીતે પૂછે છે કે આદિ રહીને પણ અખાલ સેવન કરનાર માટે પ્રાય-

ત્રિ-તશામાટે ન જોઈએ / માત્રિને અકર્તવ્ય એવાં કાર્ય કરી છુપું રાખનાર કરતા જોનારનાર વધારે પાવનીય છે એમ ૯૯.૩ ટકા મત પડ્યા છે જ્યારે એકવિસવાહી સૂર પૂરાયો છે જોના મતે છુપું કરનાર વધારે પાવનીય છે !

ખાનપાન.

૧૫. શાકાહારી રહીને કાઈનું પણ ખાવામાં વ્યાધ નથી એમ ૮૪.૧ ટકા વિરૂધ્ધ ૧૫.૯ ટકા મતે દેખાડાયું છે અને રોડી વ્યવહાર ત્યાં બેટી વ્યવહાર થઈ શકે એમ ૭૧.૧ ટકા વિરૂધ્ધ ૨૮.૯ ટકા મત પડ્યા છે વ્યવહાર રોડી બેટી વ્યવહાર થવો જોઈએ એમ ૬૯.૯ ટકા વિરૂધ્ધ ૩૦.૧ ટકા દેખાયા છે, નાગરોના છ ભાગ વચ્ચે રોડી બેટી વ્યવહાર થવો જોઈએ એમ ૭૫.૪ ટકા તરફેણમાં અને ૪૬ ટકા વિરૂધ્ધમાં પડ્યા છે અને નાગર ગૃહસ્થ અને બ્રાહ્મણ વચ્ચે આ સંબંધ થવો જોઈએ એમ ૭૩.૨ ટકા તરફેણમાં અને ૨૬.૮ ટકા વિરૂધ્ધમાં મત પડ્યા છે.

વિભાગ સ્ત્રીઓ કેળવણી.

૧૬. સ્ત્રીઓના પ્રશ્ન વિષેનો બહુમતિનો અભિપ્રાય કન્યા કેળવણી વિષેના પ્રશ્નોત્તરોમાં પવનિત થયો હતો તેના સમર્થનમાંજ આ વિભાગમાં ઉતરો મળ્યા છે. જ્યારે બહુમતિ સ્ત્રીઓને ઉંચા પ્રકારની અને ઉપયોગી કેળવણી આપવા માટે લક્ષ્યમણ કરે કે ત્યારે એ તો દેખીતુંજ છે કે સ્ત્રીઓની નિરાધારીના પ્રશ્નનો ફેસલો ઘણે અંશે તેઓ આપી શક્યા છે. છતાં આ પ્રશ્ન ઉપર પણ ઉતરો સારો પ્રકાશ પાડે છે. ૯૧.૬ ટકા એમ અભિપ્રાય દર્શાવે છે કે જરૂર પડ્યે આપણી સ્ત્રીઓ સ્વતંત્ર રીતે પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે એટલી કેળવણી દરેક સ્ત્રીને હોવી જોઈએ જો કે ૮.૪ ટકાનો મત આની વિરૂધ્ધમાં છે. પરિણામે નિરાધાર અને અન્ય રીતે પણ લાચાર એવી સ્ત્રીઓ દૂરનાં યા નજીકના સગાંઓને આશરે પડી રહે એ વાત, નીતિની નજરે ૮૩.૮ ટકાને પસંદ નથી, સગાંઓની આર્થિક સ્થિતિની નજરે ૮૭ ટકાને પસંદ નથી અને સ્ત્રીઓના માન રક્ષણની નજરે ૮૬.૨ ટકાને પસંદ નથી. અસંખ્ય સ્ત્રીઓની નિરાધારીના કારણમાં રાજકર્મવ્યવસ્થા નથી, પણ સ્વતંત્ર ૨૬૪

આવડતની ખામી છે એ બહુમતે સ્વીકારાયું છે તેથી સ્ત્રી કેળવણીનું ધોરણ આ પ્રસંગોને અનુલક્ષી હોયું અને ઉપયોગી બનાવવાની લક્ષ્ય-મણુ કરવામાં આવી છે એ દેખીતું છે પણ આવી પરિસ્થિતિ આણવી એ બે ચાલુ દાયકાનો સવાલ છે; દરમ્યાન નિરાધાર સ્ત્રીઓના પોપણનો જીભો જાતિ સમસ્ત શિર છે એમ ૯૦ ટકા મત પડ્યા છે. અશ્વોત્તની વાત ના એ છે કે ૧૦ ટકા આવે જીભો જાતિનું શિર રખાવવા તેયાર નથી એઓ સગાની આર્થિક સ્થિતિ નબળી હોય તોપણ એમને ત્યાંજ નિરાધાર સ્ત્રીઓને રાખી એક દુઃખદ કાયદો ઉપસ્થિતિ કરવાની તરફેણમાં છે! આવા ગદસ્થેના મનમાં જાતિની સંગઠિત જવાબદારી મને કેના વિચારો નથી તે જાણવા જેવું તો ખરું! છતાં વાસ્તવિક સ્થિતિ તો ઘેર ઘેર આવા કાયદાઓ ઉપ-સ્થિતિ થઈ રહ્યા છે એ છે. કારણ જીનામદ અને દુઃખ જીજ સિવાય બીજા કયાંયથી નિરાશ્રિત કંઈ હોવાના વાવડ આ પ્રશ્નોત્તરીમાં જણા-વવામાં આવ્યા નથી. અન્ય નદિ તો આવા પ્રશ્ન ખાતરજ અધારણ નો સવાલ ત્રાળડતોળ ઉપાડી લેવો જોઈએ એમ લાગે છે.

આ પ્રશ્નમાં બહુમતે જાતિ શિરે બે જો સ્વીકારાયો છે એટલુંજ નહિ પણ ધરે એકે મહેનત કરીને સ્ત્રીઓ નિર્વાદ પૂરતું સાધન પેદા કરી શકે એવી સંસ્થા જાતિએ ચલાવવી જોઈએ એમ ૯૩.૮ ટકાના મત પડ્યા છે. સામાન્ય ચર્ચામાં ઉતરતાં સદુ એક મતે જણાવે છે કે સ્ત્રીઓના નિર્વાદમાટે સીવજીકામ, ભરત. ગુચણ, શિક્ષણ ચિત્રકામ, કાંતવું, પરિચારિકા કર્મ એ બધાનો લાભપૂર્વક ઉપયોગ કરી શકાય. એકજ કુપાસાગર મદસ્થ નિરાધાર સ્ત્રીઓને માટે કેળવણીની ખટખટમાં ન પડતાં એવી મહેનતે દળણાંથી નિર્વાદ શોધી લેવાની દરમ્યાન કરે છે. શહેરોમાં ત્યાં ગલી ગલીએ વીજળીની ચક્રિકાઓ ફરે છે ત્યાં તો આ સુચના નકામી છે, પણ આવી સુચના કરનાર શહે-રના પરિચિત હોય એ ન બનવા જોગ છે.

શારીરિક ખીલવટ

૧૭ દિવસ દિવસ આપણા છોકરા છોકરીઓ શરીર ઘટતાં જાય છે એમ ૯૭.૫ ટકાનો મત છે અને માત્ર ૮.૨ ટકાજ એમાં બાલ

લગ્ન ઉપરાંત બીજાં કારણો હોવાનું માને છે, બ્યારે ૯૫ ટકા સંસારનો બહેનો પ્રારંભ કરવાના પરિણામોને જોખમદાર ગણે છે. આપણા જોરાક્રમાથી રસકસની ચીજો એકઠી થતી જાય છે એમ ૯૧ ટકાનો મત છે. અને બધા નાનપણથી શરીર કસવાની લલામણુ કરે છે; બ્યારે એક ગૃહસ્થ કોઈ પણ જાતની કસરતની વિરૂધ્ધ છે. વિગતોમાં ઉતરતા અખાડા સ્કાઉટિંગ રમતગમત વિગેરેની તરફેણમાં ૯૦.૫ ટકા અને વિરૂધ્ધ ૯.૫ ટકા મત છે. એક વિદ્વાન ભાઈ સ્કાઉટિંગમાં ધર્મ અષ્ટતાની બીક દેખાડે છે, પણ નાગરના સ્કાઉટસ આચારાનુકૂલ ફેરફાર થોડા શકે છે એ દરાચીના અનુભવથી સિદ્ધ થઈ શક્યું છે. છોકરિયો માટે પણ આવો સ્વતન્ત્ર અને બીજી રીતે મર્યાદિત અખન્ધ થવો જોઈએ એમ ૮૬નો મત પડેલ છે.

સામાન્ય રીતસાત.

લાજ: આ ચર્ચાસ્પદ વિષયમાં બહુમતિનો સ્પષ્ટ મત એવો પડ્યો છે કે જે પ્રાન્તમાં આ રિવાજ પ્રચલિત છે ત્યાં પણ રૂઢિ અને અભ્યાસ સિવાય એ રિવાજ માટે બીજાં કોઈ કારણો નથી. આમ ૮૭ ટકાનો મત છે. આ બધા એમ કહે છે કે લાજ ન હોય ત્યાં નીતિ, શરમ, મર્યાદા કે આમન્યાનો લોપ થાય છે એમ નથીજ, પણ એ રિવાજ રૂપે કેવળ આપણી સમાજ ઉપર મુસલમાની રાજ અને સમાજની માહી અસર રહી ગઈ છે એટલુંજ. આ રિવાજ નાબુદ કરવાની તરફેણમાં ૮૫.૪ ટકા મત પડેલ છે. કારણ એવી માન્યતા દેખાય છે કે લાજના રિવાજ અને આનુષંગિક પરિણામોથી સ્ત્રીઓનો માનસિક વિકાસ પાછો પડે છે. અજ્ઞાત બહુમતિ એવા દરાવ ઉપર આવતાં પહેલાં લાજનો અર્થ “મર્યાદા” નહિ પણ કેવળ મેં અવગુંહવાનો રિવાજ એ સ્પષ્ટ કરે છે. કહેવાની જરૂર નથી કે મર્યાદા નાબુદ કરવાનો આશય કોઈ પણ શિષ્ટજનનો હોઈ શકેજ નહિ,

૧૯. સતરા વહુના સંબંધ વિષે બહુજ જાણવા જોગ અને વિવિધ ઉતરો મળ્યા છે. હાલ જે સખ્ત નિયમોથી મર્યાદિત સંબંધ

આ બે સંબંધીઓ વચ્ચે કેટલાક પ્રાન્તોમાં પ્રચલિત છે તેથી ગેર-સમજૂતીઓ ઉપન્ન થાય છે એમ ૮૮.૫ ટકાનું કહેવું છે. આ સંબંધમાં જાણવા નેગ હકીકત એ છે કે બે ગૃહસ્થો “સસરા વહુને સંબંધ પિતા પુત્રી જેવો છે” એમ સ્વીકારવાની સફા ના પાડે છે ! કોઈ એમ પણ કહે છે કે “ધર્મ સંસાર અનલદ પ્રેમ ને ગર્માદાનાં બંધનથી આલ્લો જાય છે.” આમ જેના ઘરમાં સંસાર સ્વર્ગ ઉતર્યું હોય તેમને ધન્યવાદ આપી, આના કરતાં વિપરિત દશા પણ રહેંકડો ઘરોમાં પ્રવર્તે છે એવો બહુમતિનો મત પડ્યો છે એ વાત ઉપર એ સફલ ગી ગૃહસ્થનું પચન બેંચવામાં આવે છે

લગ્ન.

૨૦. સાદુથી અગત્યના આ પ્રશ્ન ઉપર પણ બહુ જાણવા નેગ ઉત્તરો મળ્યાં છે. છોકરાઓ માટે પરણવાની ઓછામાં ઓછી ઉમરના જવાબમાં ૫૨ ટકાએ ૨૫ જણાવી છે જ્યારે ૧ ટકાએ ૧૬ જણાવી છે. વિગતવાર તપસીલ પરિશિષ્ટ અ જણાશે. છોકરીઓ માટે પરણાવવાની ઓછામાં ઓછી ઉમર ૫ ટકાએ ૨૦ જણાવી છે જ્યારે ૧ ટકાએ ૧૧ જણાવી છે. બહુમતિ ૧૮ માટે છે. હકીકતવાર તપસીલ પરિશિષ્ટ અ માં જણાશે. છોકરીઓ માટે સંસાર માંડવાની ઉમર ૧ ટકા ૧૩ વર્ષ જણાવે છે જ્યારે ૫ ટકા ૨૦ વર્ષ સૂચવે છે. બહુમતિ ૧૮ વર્ષ માટે છે. હકીકતવાર તપસીલ પરિશિષ્ટ અમાં જણાશે.

વિધવા વિવાહ.

જેને બિલકૂલ સંતાન ન હોય તેવી વિધવાને પરણવાની છૂટ જોઈએ એમ ૮૨ ટકા માને છે જ્યારે ૧૮ ટકા વિરુદ્ધ છે. આમાં ૮૨ ટકાની બહુમતિમાં મોટો ભાગ અક્ષતયોગિનેજ પરણવાની છૂટ આપવાની તરફેણમાં છે. સંતાન હોય કે ન હોય અક્ષતયોગિ હોય કે ન હોય તોપણ જેનામાં સંયમ ન હોય અને જે મુરખિયોને મન સાપનો ભારો વેદારવા જેની લાગતી હોય તેન- બેલાશક પુર્નલગ્નની

છૂટ હોવીજ જોઈએ એમ ૮૩.૫ ટકાનો મત પડ્યો છે. બ્યારે એક બહેન એમ મન દર્શાવે છે કે વિધવાએ પરણવું કે નહિ એ વિધવાની સ્વતંત્ર નિર્ણયનીજ વાત છે. બીજી દિશામાંથી એક ગ્રેન્ડયુએટ ગૃહસ્થ લખે છે કે રૂઢિ રિવાજને માન દેતાં તથા સમાજ આ સવાલ સાંભળવા તૈયાર ન હોવાથી તેમ (Singular) અધ્યાત્મિક દ્રષ્ટિથી ધટ નથી." પ્રશ્નાવલીના મળેલા સહેકડો ઉત્તરો ઉપરથી "સમાજ આ સવાલ સાંભળવા તૈયાર નથી, એ અભિપ્રાય સ્વતઃ જોટો દ્યો છે વિધવા વિવાહમાં અધ્યાત્મિક તત્વોની વાતો કરવી એ ફક્ત આ એકજ ગૃહસ્થને સુચ્છ છે, જે ખતાવે છે કે સમાજ આ તત્વનો આવો દુરુપયોગ કરવા તૈયાર નથી. આવીજ વાત એક બીજા ગૃહસ્થે પણ કરી છે. વિધવા અને શાશ્વત કુમારિકા વચ્ચે નીતિ વ્રતની બાથદે શા બેઠ દર્શાવે છે એ પ્રશ્નના જવાબમાં એ બાઈ લખે છે "બેઠ બહુ સૂક્ષ્મતાવાળો છે, તેનો રચૂલ સાથે સંબંધ ન હોય.?" બ્યારે બહુમતિએ "મરજ્યાત યાને ફરજ્યાત"નો બેઠ દર્શાવી ફરજ્યાત વિધવાની સ્થિતિમાં લય વધારે છે એમ દેખાડ્યું છે. દુનિયાંની અનિમ ન્ત્રિત છતા જીવનની અવિનાશાવિ અને સદા પ્રસ્તુત લકીકનો Hard facts of Lifeન આરામ ખુરશીની ફિંમુશીએ જોવાની ના પાડવામાં બહુમતિએ પોતાની જોખમદારી પુરેપુરી સ્દમજીને વસ્તાવ કીધો છે, એ આપણી પ્રગતિ માટે આશા ઉપજાવનાર છે.

ઉપસંહાર.

૨૨. આ નિવેદનનો હેતુ પ્રશ્નાવલિના ઉત્તરોમાં આવી જતી કેટલીક જાણવાજોગ લકીકોને એક સામટી રજીત કરવાનો છે. કહેવાની જરૂર નથી કે અમ્હાર કર્તવ્ય માત્ર અન્યે દર્શાવેલા અભિપ્રાયો જ્ઞાતિ સમસ્ત પાસે જેવા મજ્યા હોય તેવાજ રખર કરવાનું છે. અમુક અભિપ્રાયની તરફેણમાં કે વિરૂધ્ધમાં 'બીફ'—પક્ષવાદ—તૈયાર કરવાનું અમ્હારા ક્ષેત્રની બહાર છે: આ અભિપ્રાયો ઉપર ઉદાપોહ માટે દરેક સજ્જનને "નાગરિક" આમન્ત્રે છે, અને આ પ્રશ્નાવલિના આવાં શુભ પરિણામ ઉપર ક્રિયાત્મક બંધારણ રચવા માટેના પ્રયત્ન કેવે સ્વરૂપે ધડાવો જોઈએ એ વાત લક્ષમાં રાખી, સત્વર આવી ચર્ચા

સહુ વિચારકો અને જ્ઞાતિ સેવકો ઉપાડી લે એમ અમે જોવા ઇચ્છીએ છીએ. આમાં નાગરિક પોતાની સર્વ શક્તિ અરજીને ગમ્યું રહેશે એ નિશ્ચય છે તેપણ ત્યાં સુધી આ મુદ્દા ઉપર સંવેદન યથા થવી શકે ન થાય ત્યાં સુધી “નાગરિક”ની સેવા સફળ થવી મુશ્કેલ છે એ વાત યાદ રહેવી જોઈએ છે.

૨૩. છેવટે એ જોડ આપણી પરિષદની કાર્યવાહક કમિટી માટે કહેવા યોગ્ય લાગે છે. આવી પ્રસ્નાવણિ અથવા જ્ઞાતિના વિચાર સંગઠનની એવીજ કાર્મિક યોજના એ કમિટીએ કરવી જોઈતી હતી એમ થયેલા પ્રયત્નોએ પોતાના જવાબમાં લખ્યું છે. તેથીજ સુપ્રસન્ન દશામાં પટેલી મજદૂર કમિટી માટે આદિ નિર્દેશ કરવો પડ્યો છે. સેવા જે કરે તેને માટે છે. જેણે કરવા માટે આપઆદિક અસ્તિત્વ ક્ષણભરનું જોગવું છે તેને માટે નહિ. પરિપક્વમાના અનેકનિષ્ઠ વક્તા-ત્વમાં “નાગરિક”નો નિર્દેશ માત્ર પણ ન થયો એટલુંજ નહિ પણ ત્યાર પછી એ પરિપક્વ કમિટીના અસ્તિત્વ (કે સુપ્રસન્ન)ના આદર્શ વામનમાં “નાગરિક” અનેકવાર ખાનગીમાં તેમજ જાહેર કમિટીના કાર્યવાહકોને માદિતી માટે કરેલી વિજ્ઞાનનો સ્વીકાર નથી થયો એટલુંજ નહિ, પણ કામેલા પંચાની પહેલેય પણ સ્વીકારવામાં નથી આવી!

“નાગરિક” તેથી પરિપક્વ કરવાનું કાર્ય પોતાની ટૂંકી સમગ્રિથી પણ કરવા ઉપર ચર્ચા છે, તે આશા છે કે આ એવી સત્પ્રગતિમાં સહુ ભાઈએ સદાય થશે, અને શ્રીદાદેશના આશીર્વાદે એ પ્રગતિના સત્પરિણામો સત્વરે નિષ્પન્નતામાં પોતાને હિસ્સો જાણતિ-પ્રીત્યર્થે આપશે.

૨૪. નગરિકનાં ભવિષ્યમાં કંઈક ચેતસ પગલાં લેવાના નિશ્ચયના પાયાએ ઉપયોગી થાય માટે આ પ્રસ્નાવણિ યોગ્ય હતી. તે પગલાં કેમ અને કેવાં લેવાં તે માટે “નાગરિક”ને હવે કંઈ કહેવાનું નથી રહેતું, કારણ પ્રસ્નાવણિના જવાબો દ્વારા તે વાત જ્ઞાતિ પોતેજ કહી રહી છે. જ્ઞાતિના આ છવતો જાગનો અસાજ આજે જ્ઞાતિના દરેક વિચારશીલ સન્નિવન પાસે જ્ઞાતિની પ્રગતિશીલ માંગણીઓ પાર્થિવરૂપે મુકે છે, અને જ્ઞાતિના સેવાસિક બંધુઓને જલ્દી કાર્યપરાયણ થવાનો પડકાર કરી રહી છે:-

क्षुदं हृदयं दीर्घल्यं त्यक्त्योतिष्ठ परंतप ।

પરિશિષ્ટ અ.

નાગરિક પ્રશ્નાવલિના

ઉત્તરોનું પૃથકકરણ.

નોંધ: મળેલાં ઉત્તરોમાં રહેંકડે જેટલા ટકા હા કે ના છે તેજ જણાવ્યું છે.

વિભાગ બંધારણ.

૧ પ્રાન્ત પ્રાન્તની શાંતિઓમાં કંઈ બંધારણ જેવું રહ્યું છે એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૧૩.૧; ના=૮૬.૯

૨ શાંતિનો વહીવટ વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલા પટેલોના હાથમાં હોવો જોઈએ એમ ત્હમે માનો છો? હા=૬.૬; ના=૯૩.૪.

૩ પટેલો પણ ચુંટાવાજ જોઈએ એમ ત્હમને ઈષ્ટ લાગે છે? હા=૯૩.૬; ના=૬.૪.

૪ હાટકેશ્વરની સમક્ષ ભેળા થયેલી શાંતિ બહુમતિથી જે હુકમ ફરમાવે એ માન્ય રહેવો જોઈએ એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૯૭; ના=૩.

૫ મત પ્રદર્શન લેખીત વિધિસર જેમકે Ballot પ્રેક્ષટથી થવું જોઈએ એમ ત્હમે માનો છો? હા=૮૯.૫; ના=૧૦.૫.

૬ સમસ્ત શાંતિએ ન ચુંટેલા છતાં પટેલાઈ ભોગવનારા બહુમતને ન ગણકારી જે હુકમ ફરમાવે તે ત્હમને માન્ય છે? હા=૩.૨; ના=૯૬.૮.

૭ આવા પટેલો આજ સુધી જે લાગા વગેરે ઉધરાવી ભંડોળ બનાવે છે તેની વ્યવસ્થા જ્ઞાતિના કિતમાં સતોપકારક થઈ શકી છે એમ તદ્દમે માગે છે? હા=૩; ના=૯૭.

૮ બહેર ભંડોળ ગમે તે રીતે ઉધરાવાયું હોય છતાં એના વહીવટ નો જ્ઞાતિ સમસ્તને જોખમદાર સ્વીકૃત્ય થવો જોઈએ એમ તદ્દમે માનો છે? હા=૯૮; ના=૨.

૯ આવી રીતે વહીવટ ન કરનાર ઉપર છેવટે દિવાની કરીને પણ ભંડોળનો વહીવટ જ્ઞાતિ સમસ્તને દૃષ્ટ્ય બનાવવો જોઈએ એમ તદ્દમે માનો છે? હા=૯૧.૮; ના=૮.૨.

૧૦ બંધારણ વગર જ્ઞાતિ કિંવિધાનુકિંવિધ અસ્તવ્યસ્ત થતી જાય છે એમ તદ્દમને લાગે છે? હા=૯૭.૮; ના=૨.૨.

૧૧ જ્ઞાતિનું સર્વત્ર નવું બંધારણ ઘડાવું જોઈએ એમ તદ્દમને લાગે છે? હા=૯૪.૫; ના=૫૫.

૧૨ ફરેક પ્રાન્ત પોતાનું ઉપરિ મંડળ ચુંટી અન્ય પ્રાન્તથી સ્વનન્ત રહે એ યોજના તદ્દમને ફીક લાગે છે? હા=૨૮ ૩; ના=૭૧.૭.

૧૩ જુદાં જુદાં પ્રાન્તિક મંડળો તો ભલે ચુંટાય પણ એ બધાં પોતામાંથીજ એક કેન્દ્રીય મંડળ ચુંટી એને સર્વોપરી સત્તા અર્પે એ તદ્દમને ગમે છે? હા=૯૨ ૭; ના=૭.૩.

૧૪ એવા કોઈ વ્યક્તિગત સવાલો તદ્દમને મુજે છે જેમાં જ્ઞાતિ સંસ્થા રૂપે વચ્ચે ન પડવી જોઈએ? હા=૮.૮; ના=૯૧.૨.

૧૫ આ સિવાય જ્ઞાતિ બંધારણની ખીણ કોઈ યોજના તદ્દમારી પાસે છે? હા=૧૧; ના=૧૮.

નિભાગ કેળવણી.

૧ આપણા હોકરાઓમાં કેળવાએલાની સંખ્યા ઘટતી જાય છે કે વધે છે? ૩૪ ટકા ઘટે છે; ૬૫ ટકા વધે છે; ૧ ટકા રિયર.

૨ ખી. એ. થાય કે ડાક્ટર થાય કે વકીલ થાય કે હાથ કારી-ગીરીનાં, ધજનેરીનાં, વીજળીનાં, ખેતીનાં. વગેરે દુનનર ઉદ્યોગનાં

સાધનાથી સંપન્ન થાય એમાં કયી કેળવણી ત્હમે લાલદાયી અને ફલદાયી માને છે ? ૯૩ ટકા હુન્નર ઉત્તોગની; ૭ ટકા ખીજ.

૩ આપણા છોકરાઓએ કમમાં કમ કયાં સુધી લણવું જોઈએ ? ૧૨ ગ્રેન્ડુ; ૩ મન્દર; ૩૫ અંગ્રેજી.

૪ આપણી છોકરીઓએ કમમાં કમ કયાં સુધી લણવું જોઈએ ? ૭૧ મેટ્રિક; ૨૯ ગુજરાતી

૫ છોકરીઓ ઘેરજ લણે કે નિશાળની કેળવણી લે એ બેમાંથી ત્હમને કયી ઇટ લાગે છે ? ૧૨ ટકા ઘર; ૮૮ ટકા નિશાળ.

૬ છોકરીઓ ઘરમાંજ સંગીત કેળવણી લઈ શકે એવાં સાધન-સંપન્ન ઘર આપણી જ્ઞાતિમાં કેટલા ટકા દશે ? બહુજ થોડા; બધાં.

૭ છોકરા છોકરીઓ કેટલી ઉમ્મર સુધી સાથે લણવાં જોઈએ એમ ત્હમને લાગે છે ? ૫૨ ટકા ૧૦ વર્ષ; ૩૪ ટકા ૧૪ વર્ષ; ૧૧ ટકા ૭ વર્ષ;

૮ ઠેક સુધી સદશિક્ષણના ફાયદામાં ત્હમે માને છે ? ૫૨ ટકા ઠેકસુધી, ૪૬ ટકા અમુક વર્ષ સુધી; ૩ ટકા ૫ વર્ષ; ૨ પહેલેથી જુદા;

૯ છોકરીઓને ઉચ્ચ કેળવણી આપવામાં ત્હમે માને છે ? હા=૮૫; ના=૧૫.

૧૦ છોકરીઓ અને છોકરાઓનો અભ્યાસક્રમ એકજ હોવો જોઈએ એમ ત્હમે માને છે ? હા=૭; ના=૯૩.

૧૧ છોકરીઓને ખાસ કયા વિષયોમાં કેળવણી મળવી જોઈએ ? રસોઈ, ઘરસંસાર સામાન્ય રીતભાત, Hygiene, Nursing, Fine Arts, Sexual Science.

વિભાગ: ધાર્મિક.

૧ આપણામાંથી ધાર્મિક ભાવનાનો સંપૂર્ણ અસ્ત થયો છે એમ ત્હમે માને છે ? હા=૨૮; ના=૭૨.

૨ 'આચાર: પ્રથમો ધર્મ:' એ સૂત્ર ત્હમને માન્ય છે ? હા=૯૪ ૩; ના=૫.૭.

૩ આચાર એટલે પટકર્મ એમ ત્હમે માનો છો? હા=૩૧.૧; ના=૬૮.૬.

૪ ત્રિકાળ ન થાય તો પણ એકવાર તો સંધ્યા કરવીજ નોંધએ એમ ત્હમારો નિશ્ચય છે? હા=૬૦; ના=૧૦.

૫ નવેણુ વગર નજ જમાય એ ત્હમારે માન્ય છે? હા=૨૮.૮; ના=૭૧.૭.

૬ નવેણુ ન હોય પણ અન્ય રીતે સફાર્ધ અને સુધડના હોય તો ચાલી શકે એમ ત્હમે સ્વીકારો છો? હા=૮૫; ના=૧૫.

૭ ન્હાવાતુ જમવા ખેડાં પાણવુંજ નોંધએ એમ ત્હમે માનો છો? હા=૮૧.૧; ના=૧૮.૬

૮ ન્હવાય નહિ પણ દાય પગ ઘોઈ શુધ્ધ કપડાં ખેરી, જમવામાં હરકત નથી એમ ત્હમે માનો છો? હા=૭૭; ના=૨૩.

૯ ઉપસા આચાર ન પાળતો હોય તે ધર્મવિમુખ કે એમ ત્હમારો નિશ્ચય છે? હા=૨૨.૬; ના=૭૭.૧

૧૦ ધર્મનાં લક્ષણોમાં, આચાર ઉપરાંત, સત્યપ્રિયતા, દયા, નીતિ, અને પરાપકારનો સમાવેશ થવો નોંધએ એમ ત્હમે સ્વીકારો છો? હા=૧૦૦; ના=૦.

૧૧ ધાર્મિક ભાવનાના પુનરુદ્ધાર માટે ઉપસા આચારનું પરિપાલનજ બસ છે એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૧૭.૮; ના=૮૨.૨

૧૨ ઘેરઘેર, ઉપસા આચાર ઉપરાંત, પ્રાર્થના, શાસ્ત્રાભ્યાસ, પુરાણ ઇતિહાસાદિતુ સેવન પ્રવચન શરૂ થવું નોંધએ એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૫૨.૫; ના=૪૭.૫.

૧૩ દિ-દુત્વ માટે શિષ્યા અને મૂલ બેજ જરૂરનાં છે એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૨૬; ના=૭૪.

૧૪ કેટલાક આજ શિષ્યા નથી રાખતા એ ધર્મવિમુખ છે એમ ત્હમે માનો છો? હા=૨૮; ના=૮૨.

તહમરાજ વતનમાં નાગરેતર વર્ણો ખતી, કાયરથ, લોહાણા, સર્પ, સુતાર સુધમાં પરદેશ જઈ જીંચી વિદ્યા પ્રાપ્ત કરી, દિવસ દિવસ રાજકાજમાં અને વેપાર ધંધામાં, નાગરોને આંટતા જાય છે એ તહમે માનો છો ? હા=૯૪.૩; ના=૫.૭.

૩ આફ્રિકા અને જાવા જનાર અને યુરોપ અમેરિકા જનાર વચ્ચે ફરક રાખવામાં માનો છો ? હા=૫૪; ના=૯૪.૧

૪ યુરોપ અમેરિકા જઈ કેવળ શાકાહારીજ રહે તો પ્રાયશ્ચિત લઈ ન્યાતમાં આવી શકે એમ તહમે માનો છો ? હા=૮૯.૮; ના=૧૦.૨

૫ ત્યાં લીધેલી છુટ માટે પ્રાયશ્ચિત વિધિ કેવળ બસ છે ? હા=૯૬; ના=૪.

૬ છુટથી વર્તવા છતાં છુપું રાખનાર અને છતું કરનાર બેમાંથી પાવન થઈ શકવાની યોગ્યતા કોનામાં વધારે માનો છો ? ૯૯.૩
છતું કરનાર .૭ છુપું કરનાર

ખાનપાન.

૧ બીજી પ્રગ્નઓ પેટે, શાકાહારીજ ગહીને, કોઈનું પણ ખાવામાં બાધ નથી એમ તહમે માનો છો ? હા=૪૧; ના=૧૫.૯.

૨ ત્યાં રોટીવ્યવહાર ત્યાં બેટીવ્યવહાર પણ થઈ શકે એમ તહમે માનો છો ? હા=૭૧.૮; ના=૨૮.૯.

૩ આવી જનની છુટની તરફેણમાં મત વધતા જાય છે તેનાં કારણમાં આજની કામધંધાની અગવડો. પરદેશનું રહેણાણ અને સગાં વહાલાં કરતાં પડોશીનો વિશેષ મળતો આધાર વગેરે છે એમ તહમે માનો છો ? હા=૮૭; ના=૧૨.૩.

૪ બ્રાહ્મણો, બ્રાહ્મણો, વચ્ચેનો ભેદ ટળી રોટી અને બેટીવ્યવ-
થવો જોઈએ એમ તહમે માનો છો ? હા=૩૦.૧; ના=૬૯.૯.

૫ નાગરોના છ ભાગ વચ્ચે તો રોટી બેટીવ્યવહાર થવોજ
જોઈએ એમ તહમને લાગે છે ? હા=૭૫.૪; ના=૪.૬.

નાગર બ્રાહ્મણ અને નાગર ગૃહસ્થ વચ્ચે બેટી વ્યવહાર
થવો જોઈએ એમ તહમને લાગે છે ? હા=૭૧; ના=૨૯,

૬ ઉપજા ભેદ નજ પાળે એવાઓને જ્ઞાતિએ સળ કરવી ભેદએ એમ ત્દમે માનો છે ? હા=૭૫.૭; ના=૨૪.૩.

વિભાગ: સ્ત્રીઓ.-કેળવણી.

૧ જરૂર પડે આપણી સ્ત્રીઓ સ્વતન્ત્ર ધંધાથી પોતાનો નિર્વાહ કરી શકે એટલી કેળવણેશ હોવીજ ભેદએ એમ ત્દમે માનો છે ? હા=૯૧.૬; ના=૮.૪.

૨ નિરાધારીને પ્રસંગે આપણી સ્ત્રીઓ દૂરના યા નજીકના સગાં-ઓને આશરે પડી રહે એ ત્દમને યોગ્ય લાગે છે ?

(અ) નીતિની નજરે ? હા=૧૬.૨; ના=૮૩.૮.

(આ) સમાજોની આર્થિક સ્થિતિ નજરે ? હા=૧૩; ના=૮૭.

(ઇ) નિરાધાર સ્ત્રીઓના માનરક્ષણની નજરે ? હા=૧૩ ૮; ના=૮૬.૨.

૩ નિરાધાર સ્ત્રીઓનાં પોપણનો જુમ્મો જ્ઞાતિ સ્મસ્તને શિર છે એમ ત્દમે માનો છે ? હા=૯૦; ના=૧૦.

૪ ત્દમાર્ગ ગામ કે પ્રાન્તમાં આ પ્રમાણે પોપણની વ્યવસ્થા છે ? હા=૧૧; ના=૮૯.

૫ ઘેર રહીને, સ્ત્રીઓ સ્વતન્ત્ર નિર્વાહનાં સાધન પેદા કરી શકે એવી સંસ્થા જ્ઞાતિસ્મસ્તે ચલાવવી ભેદએ એમ ત્દમે માનો છે ? હા=૯૩.૮; ના=૬.૨.

૬ આપણી સ્ત્રીઓને લાયક કયા કયા ધંધા ત્દમને યોગ્ય લાગે છે ? સીવવું, ગુંથવું, લરવું, મેતાજી ચિત્રકામ, કાંતવું, દણવું.

૭ નિરાધાર હોય તોપણ, સ્ત્રીઓને નિર્વાહ માટે સ્વતન્ત્ર ધંધો નજ આદરવો એમ ત્દમે માનો છે ? હા=૭; ના=૮૩.

શારીરિક ખીલવટ

૧ દિવસ દિવસ આપણા છોકરા છોકરીઓ શરીરે ઘટતાં જાય છે એમ ત્હમે માનો છો? હા=૯૭.૫; ના=૨.૫

૨ ઘટવાના કારણોમાં ત્હમને બાલલગ્ન એક કારણ હોય એમ લાગે છે? હા=૯૧.૮; ના=૮.૨.

૩ શહેરી જીવનમાં ધરકામ વગેરેનો ઓછો મહાવરો હોય એ પણ એક કારણ માનો છો? હા=૫૦; ના=૫૦.

૪ ખોટી યા સાચી રીતોને લઈને, ખૂદાર કરવાનાં અણગમો કે અટકાયત પણ કારણ રૂપ માનો છો? હા=૯૧.૮; ના=૮.૨.

૫ ન્હાની ઉંમરે સંસારનો પ્રારંભ જલ્દી થાય છે એ એક મોટું કારણ હોય એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૯૫; ના=૫.

૬ આપણા ખોરાકમાંથી દહાડે દહાડે રસકસની ચીજો ઓછી થતી જાય છે એમ ત્હમે માનો છો? હા=૯૧; ના=૯.

૭ આપણા છોકરા છોકરીઓને ખેલેથી કસરતની અને મહેન-તની ટેવ પાડવાની જરૂર ત્હમે સ્વીકારો છો? હા=૯૬.૪; ના=૬.

૮ છોકરાઓ માટે, અખાડા, સ્કાઉટિંગ, રમતગમત, વગેરેનો પ્રબન્ધ જાતિ સમરતે કરવો જોઈએ એમ માનો છો? હા=૯૦.૫; ના=૯.૫.

૯ છોકરીઓ માટે પણ આવો કંઈક પ્રબન્ધ થવો જોઈએ એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૯૦.૪; ના=૯.૬.

સામાન્ય રીતસાત

૧ લાજ કાઢવાને રિવાજ હજી ચાલે છે ત્યાં રૂઢિ અને અભ્યાસ સિવાય બીજાં કોઈ કારણો હોય એમ ત્હમે માનો છો? હા=૧૩; ના=૮૭

૨ જે પ્રાંતમાં લાજના રિવાજ નથી તે પ્રાંતમાં નીતિ, શરમ, મર્યાદા, કે આમન્યાનો લોપ થતો હોય એમ ત્હમને લાગે છે? હા=૧૩; ના=૮૭.

૩ જ્યાં જ્યાં મુસલમાન રાજ્યનો પરિચય વધારે વર્ધે છે અને માદ થયો ત્યાં ત્યાં પડેલો જુરખો અને લાજ થોડે ઘણે અંશે પણ ચાલુ થયાં હોય એવી માન્યતા ત્હમે સ્વીકારો છો ? હા-૮૯.૩; ના-૧૦.૭.

૪ લાજનો રિવાજ નાશુદ્ધ કરી સ્ત્રીઓ પુરુષો સાથે છૂટથી દળામણી શકે એ ત્હમને ધટ લાગે છે ? હા-૮૫.૪; ના-૧૪.૬.

૫ લાજનું બંધન જ્યાં સખ્ત છે ત્યાં સ્ત્રીઓ સામાન્ય સંસ્કૃતિથી, વર્તમાન માહિતીથી અને આસપાસના સંબોગોથી અજાત રહે છે એમ ત્હમે માનો છો ? હા-૮૫.૫; ના-૪.૫.

૬ સસરા અને વડુના સંબંધ પિતાપુત્રી જેવા છે એમ ત્હમે સ્વીકારો છો ? હા-૯૮.૫; ના-૧.૫.

૭ પિતા પુત્રી વચ્ચે મુખ દર્શનનો વ્યવહાર ન હોય. પુત્રી સાંભળે તેના કહી મુખથી જવાબ ન દે શકે એવી રિયનિમાં પિતા પુત્રી વચ્ચે ગેર સમજુતી ઉભી થાય એમ ત્હમે સ્વીકારો છો ? હા-૮૮.૫; ના-૧.૫.

૮ ધરના રોજના ન્હાનાં મ્હોટાં પ્રકરણોમાં વડુની ફરિયાદ સસરા પાસે જાય છે અને સસરા પાસે વડુ પોતાનો પક્ષ રજૂ નથી કરી શકતો એવા પ્રસંગ ત્હમે જોયા કે અનુભવ્યા છે ? હા-૮૪; ના-૬.

૯ જ્યાં ન્યાયાધીશની સામે ફરિયાદીને બોલવાનો હકક હોય અને પ્રતિવાદી મ્હોટું દેખાડવાનો કે હિંમુ કરવાનો પણ પ્રતિબંધ હોય અને જોયી દરેક ફેસનો દિવ પગાલ સામાજિકને સાંભળ્યા સિવાય ચલે હોય તેવી અદાલત ડુનિયાના કોઈ પણ ભાગમાં ધડીલર પણ ચલાવી લેવાની હશે એમ ત્હમે માનો છો ? હા-૮૫; ના-૮૫.

૧૦ લાજના બંધનથી આવી અદાલતો ઘેર ઘેર નિત્ય ફેસલા આપતી આવે છે એમ ત્હમને લાગે છે ? હા-૯૦.૧; ના-૯.૯.

૧૧ વડીલો દેખતાં પોતાનાં જમ્યાં તરફ નજર પણ ન થાય કે એને બોલાવાય નહિ કે એનું નામ પણ ન લેવાય એ કેટલાક પ્રાન્તના પ્રતિબંધની ત્હમે તરફેણમાં છો ? હા-૧૬, ના-૮૪.

૧૨ પુરાણ, ઇતિહાસમાં વર વહુ પરપરને નામથી સંબોધતાં એ તહમે જાણો છો ? હા=૮૬; ના=૧૧.

૧૩ આજે એ રિવાજ ચાલુ કરનારાઓ કાઈ પાપ આચરે છે એમ તહમે માનો છો ? હા=૪; ના=૯૬.

લગ્ન.

૧ છોકરાઓ માટે પરણવાની ઓછામાં ઓછી ઉમ્મર તહમે કંઈ ચોખ્ય માનો છો ? ૧ ટકા ૧૬ વર્ષ; ૫ ટકા ૧૮ વર્ષ; ૧ ટકા ૧૯ વર્ષ; ૬ ટકા ૨૦ વર્ષ; ૫ ટકા ૨૨ વર્ષ; ૩૦ ટકા ૨૪ વર્ષ; ૫૨ ટકા ૨૫ વર્ષ.

૨ સંસાર માંડવાની ? ૧૦ ટકા ૨૦ વર્ષ; ૨ ટકા ૨૩ વર્ષ; ૪૬ ટકા ૨૫ વર્ષ; ૩૬ ટકા ૨૪ વર્ષ; ૪ ટકા ૨૧ વર્ષ; ૨ ટકા ૧૮ વર્ષ.

૩ છોકરી માટે પરણાવવાની ઓછામાં ઓછી ઉમ્મર કંઈ ચોખ્ય માનો છો ? ૧ ટકા ૧૧ વર્ષ; ૩ ટકા ૧૨ વર્ષ; ૧૦ ટકા ૧૩ વર્ષ; ૧૦ ટકા ૧૪ વર્ષ; ૪ ટકા ૧૫ વર્ષ; ૧૩ ટકા ૧૬ વર્ષ; ૫૪ ટકા ૧૮ વર્ષ; ૫ ટકા ૨૦ વર્ષ.

૩ જ. સંસાર માંડવાની ? ૧ ટકા ૧૩ વર્ષ; ૯ ટકા ૧૪ વર્ષ; ૧૦ ટકા ૧૫ વર્ષ; ૧૨ ટકા ૧૬ વર્ષ; ૧ ટકા ૧૭ વર્ષ; ૬૨ ટકા ૧૮ વર્ષ; ૫ ટકા ૨૦ વર્ષ.

૪ છોકરાઓને પોતાનો ભાર ઉપાડતા ન થઈ જાય ત્યાંસુધી ન પરણાવતા એ તહમે કહી લાગે છે ? હા=૬૪.૫; ના=૫૫.

૫ ઘણા પ્રાન્તમાં નાગરી નાતમાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓ વધારે છે એ હકીકત તહમે જાણો છો ? હા=૪૫; ના=૫૫.

૬ જે સમજમાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓની સંખ્યા વધારે હોય તેમાં વર્ણાન્તરલગ્ન, બહુપત્નીત્વ અથવા છોકરીઓનું શાશ્વતકુમારિકા પણું એ ત્રણ ઉત્પન્ન થાય છે એમ તહમે સાંભળ્યું છે ? હા=૮૮.૫; ના=૧૧.૫

૮. છોકરીઓ શાશ્વત કુમારિકાવ્રત સ્વીકારે એમાં શાસ્ત્રવિરુદ્ધ કંઈ નથી એ તહમે જાણો છો ? હા=૩૨; ના=૬૮.

૯ શાશ્વત કુમારિકા વ્રતમાં જો નીતિને લય માનતા હો તો શાશ્વત કુમારી અને બાલ વિધવા એ બે વચ્ચે શો ભેદ દર્શાવો છો ? ઘણા કશો નરિ; એકાદ વિશિષ્ટ મત માટે જુઓ પરિશિષ્ટ બ,

૧૦ જેને ઘેર જીવન્ત પુત્ર હોય તેણે કોઈ પણ અવસ્થાએ ધરભંગ પછી ફરી નજ પરણવું જોઈએ એમ ત્દમે માનો છો? હા=૨૩.૮ ના=૭૬.૨.

૧૧ જેને બિલકુલ સંતાન ન હોય તેવી વિધવાને પરણવાની છૂટ હોવી જોઈએ એમ ત્દમે માનો છો? હા=૮૨; ના=૧૮.

૧૨ સંતાન હોય કે ન હોય જતાં જેની સંયમશક્તિ દેખીતી રીતે ઓછી હોય તેવી વિધવાને પુનર્લગ્ન કરવા દેવાં જોઈએ એમ ત્દમે માનો છે? હા=૮૩.૫; ના=૧૬.૫.

૧૩ સંયમ હોવો ન હોવો એ. જેમ સ્વભાવનું, સંસ્કારનું અને વાતાવરણનું પરિણામ છે તેટલેજ અંશે શારીરિક બંધારણ, આરોગ્ય અનારોગ્ય અને શારીરિક સ્થિતિના વિશિષ્ટ તરવો Pathological Conditionsનું પરિણામ છે એમ ત્દમે સાંભળ્યું છે? હા=૬૪.૪, ના=૫૬.

૧૪ સામાન્ય રીતે પુરૂષો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે સંયમી હોય છે કે ઓછી? ૬૭ ટકા વધુ; ૩૩ ટકા ઓછી.

૧૫. શાશ્વત વિધવા અને શાશ્વત વિધુરમાં સંખ્યા કોની વધારે હોય. એમ માનો છો? વિધવા ૯૭.૯; ૨.૧ વિધુર.

૧૬ સતપથીની પ્રતિજ્ઞાઓ વર વધુ બેધને બાંધનારી છે એમ ત્દમે સ્વીકારો છો? હા=૧૦૦; ના=૦.

૧૭ આજે જે રીતે લગ્નાદિ વ્યવસ્થા પળાય છે એમા એક પક્ષતાનો અંશ છે એમ ત્દમે માનો છે? હા=૪૩; ના=૫૭.

૧૮ લગ્નરિવા ગુજરાતીમાં અને વધારે સ્દમજથી થતી હોય નો એવી ગંભીરતા વધારે જળવાય એમ ત્દમે માનો છે? હા=૫૧; ના=૧૨; ૩૬ ટકા સંસ્કૃત અો લાપાન્તર.

૧૯ નાગર બ્રાહ્મણ મળના અભાવે, આ દિવા શાસ્ત્ર પ્રમાણે બરાબર, જે કોઈ નાગર મૃદસ્થ કરાવે નો ત્દમે સ્વીકારશો? હા=૮૬.૪ ના=૧૦.૬.

પરિશિષ્ટ બ

અન્યથા

[પ્રત્યાવલિતા મળેલા જવાબોમાંથી, કેટલાક ધ્યાન મેળે
એવા તથા નોંધવા લાયક જવાબો નીચે ટાંક્યા છે, જે જરૂર
સ્થાપદ નીવડશે. અધિ. નાગરિક.]

૧. વંશપરંપરાના પટેલો: ૧. 'કેટલેક અંગે એ તત્વ હિસેબી
છે.' ૨. "પરેલો જોધએ"
૨. શિખા ન હોય: ૧. "આવી કિમતિવાળો માણસ નાગર હોય
તિમાં શંકા કરવે."
૩. કેળવણી ૧ "ફ્રી બોર્ડ"નો જોધએ"
૪. શાકાહાર: ૧. "શાકાહારી સ્થેય જરૂરજ નથી. આબોધવાને
અનુકૂળ પોરાક આપણા પૂર્વજો લેતા. તે આપણે લેવો"
૫. સામુવહુ-ફરિયાદ ૧. "તે બેવકુફ-કુર્કનો ગણાય."
૬. પ્રાયશ્ચિતની જરૂર: ૧. "પ્રાયશ્ચિતની જરૂર નથી." ૨. 'અ
દિવાળા અખાવ ખાય છે તેમાં ક્યાં પ્રાયશ્ચિત અપાય વે?"
૭. સીએનો નિર્વાહ: ૧ "સામાન્ય રીતે ન જાં સ્વાતંત્ર્ય
મહંતિમાં માનું છું." ૨. નીતિભંગ ન થાય તો." ૩. "ધંધો
થી નહિ." ૪. "દળણું વિગેરેથી."
૮. શિખામૂત્ર ૧. "એટલી રાખતી તે કંઈ ધર્મ નથી, પણ
માથાના મધ્ય લાગમાં રાખવાથી ઘણા સાલ લે." ૨. "ચિરન
અદશ્ય ન થયું હોય તો અસ્ત થયેલાં મેળવાય." ૩. 'દિન-
ત્વ માટે જરૂરનાં છે."
૯. સસરી વહુ-ફરિયાદ: ૧. "અદાલત ન આવે પણ ધર-
સંસાર અનહદ પ્રેમ અને મર્યાદાનાં બંધનથી આશ્યો ભર્યા છે."
૧૦. લાજ: છે.કશંને બેલાવવા વિશે. ૧. "મર્યાદામાં રહીને."

૧૨. પુનર્વિવાહ વગેરે: ૧. “રૂઢિ રિવાજને માન દેતાં હથ સમાજ આ સવાલ સાંભળવા તૈયાર નથી તેમ Spiritual (અધ્યાત્મિક) દ્રષ્ટિથી ધ્રુવ નથી.” ૨. “અક્ષતયોનિ વિધવા પરણી શકે.”
૧૨. ધર્મ વિભાગ: ૧. “સ્કાલિટિંગમા ધર્મબ્રહ્મતા છે માટે નહિ.”
૧૩. પ્રાર્થના વગેરે: ૧. જરૂર છે પણ અશક્ય” ૨. “ખાસ જરૂર નથી.”
૧૪. કુમારિકાવ્રત: ૧. “શાસ્ત્ર હરકને પરણવાની ફરજ દર્શાવે છે”
૧૫. ગુજરાતીમા ક્રિયા: ૧. ‘Finito is not reason,’ ‘બન્નેએ સંસ્કૃત ભાષી પરણવું.’
- ૧૬ આચાર્ય પદ: ૧. “જુદરથને હકક નથી” ૨. ‘ગમે તે પંડિત કરાવે, શામાટે નાગરજન?’
૧૭. દેશાટન: ૧. “જોઈતા પગલા અદિનેજ લાભ શકાય.”
૧૮. શાશ્વત કુમારિકા ને વિધવા: ૧. ‘મરણઆત અને ફરજ-જીઆતનો બેદ છે.” ૨. ‘બેદ બહુ સૂક્ષ્મતાવળે: છે. તેનો સ્થૂળ સાથે સંબંધ પણ ન હોય.”
- ૧૯ જ્ઞાતિ બંધારણ: ૧ “જ્ઞાતિ બંધારણ બધાં સૌ ડાહ્યા ત્યાં અશક્ય છે” ૨. “નાગરી નાત છે અટપરી, કોઈનું બોધ્યું કાન નવ ધરે જો.”
૨૦. ધાર્મિક ભાવનાનો સંપૂર્ણ નાશ: ૧. ‘સંપૂર્ણ નહિ.” એમ ધણાએ લખ્યું છે.

પરિશિષ્ટ ૬

[પ્રશ્નાવલિના જવાબો આપનાર ગૃહસ્થોમાંથી કેટલાક નામાંકિત ગૃહસ્થોનાં નામ નીચે આપ્યાં છે. અધિ. નાગરિક.]

રા. રા. ભૂપતરાય વિદ્યલદાસ મહેતા	રા. રા. હરિલાલ વજ્રેશંકર ઓઝા
„ ગિરજશંકર હરિપ્રસાદ દેશાઈ	„ નયનસુખલાલ હરિલાલ પંડયા
„ ડો. કે. કે. મ કડ	„ અંબાશંકર વદ્રાવન (માંડવી)
„ સૂર્યશંકર બજાલાઈ વૈષ	„ લાલશંકર અમતલાલ ધોળકિયા
„ વેણીલાલ જગનલાલ બુચ	„ મૂળવંતરાય પ્રેમશંકર બક્ષી
„ રવિશંકર ગણેશજી અંબારિયા	„ ગિરજશંકર વલ્લભજી આચાર્ય
„ હિરાલાલ ગણેશજી અંબારિયા	„ ઉમેદલાલ જટાશંકર માફ
„ સુનીલાલ જગજીવન વૈષ	„ હરખલાલ જુગતરામ વકીલ
„ ગુણવંતરાય ગુલાબરાય દેશાઈ	„ દોલતરાય હિમતરામ ઝાલા
„ સુનીલાલ રામરામ માકડ	સૌ. શ્રીમતી સરેજીની મહેતા
„ અમૃતલાલ કાનજી	રા. રા. પ્રેમશંકર મગનલાલ માંકડ
„ લાલશંકર પીતામ્બરદાસ મહેતા	„ જવેરચંદ આદિત્યરામ
„ મગનલાલ દોલતરામ રવાદીયા	„ છેલ્લશંકર લક્ષ્મીશંકર બક્ષી
„ રૂપપ્રસાદ માધવરામ મંઠાડી	„ ભૂપતરાય લગવતીદાસ માંકડ
„ મુગટરામ મણીશંકર	„ ધનસ્યામલાલ રતિલાલ વોરા
„ કાન્તિલાલ મુગટરામ ધોળકિયા	

૨૫. ગજેન્દ્રરાય બુચ

(તેમની સાથેના પ્રસંગોના સંભારણા)

[બહેનો મળેતો આ લેખ જગ્યાની તંગીને લીધે આજે છપાય છે. તંત્રી.]

ખ્યાસેય નહોતો કે આ લખવાનો પ્રસંગ આવશે. એથે ખ્યાસ નહોતો કે આ ગજભાઈ આટલું દુઝું આધુન્ય ભોગવના છતાં પોતાની પાછળ જાતું નામ મૂકી જશે. મ્હારે મન તે સાહિત્યમાં દીર્ઘકૃષી થશે. તેમનાં કાવ્યો, લેખો વગેરેનો સંગ્રહ ખૂબાર પડ્યેથી, સાક્ષર જગત પણ મ્હારા વિચારને અનુમોદન આપશે. Matriculation પછી છેક M. A. પસાર થતાં સુધી અમે બન્ને સદાધ્યાયી હતા. ત્યાર પછી જીવન છુટાં પડ્યાં પણ જીવ મળેલ હતા. એટલે કે, આશરે આઠ વર્ષના જીવનના શ્રેષ્ઠ વિભાગ-વિલાખ્યાસ-નાં સ્મરણે ગદ્ ગદ્ બનાવે એવાં આ સ્મરણો છે.

સને ૧૯૧૬ ના જૂન માસની ૨૬ ની તારીખે બદ્ધિદીન કોલે-જની હોસ્ટેલની લોબીમાં પ્રથમ અમારો મેળાપ થયો. તે સમયે અમે બન્ને બહુજ હતા. પણ એ ૧૬ વર્ષની મૂર્તિમાં અદ્ભુત ચાંચલ્ય, તરવરાટી અને મનાવેગ જોવાનાં. જીભ મીઠી છતાં ચાહેતો વ્યંગ-વાક્યોથી વાંધીનાખે તેવી હતી. સરીર મૂળેજ એકવડીયું હતું. અંગ્રેજ, ગુજરાતી,

સંસ્કૃત અને ગણિત પર તેમનું પ્રભુત્વ હતું. ઓળખાણનાં પહેલાં વર્ષમાં તેમના બુધ્ધિ-ચમત્કાર કરતાં આકૃતિ-ચમત્કાર તથા ગતિ-ચમત્કાર વધુ લક્ષ્ય ખેંચતા. છટાથી બાંધેલ સાફે. સફાઈબંધ ધોતીયું અને ઘડીદાર કોટ હજી દ્રષ્ટિ-સમીપ તરે છે પણ હોળવાની તેમની રસિકતી મોહક હતી. સ્વન સમયે મે નેમને જોયેલ: દ્રષ્ટિને આંજતી ગતિ અને હલકાં ઉપડના પગલા હજી નથી જૂલાતાં બધામા તેમની Personality સ્પષ્ટ જણાતી. બીજું વર્ષ શરૂ થયું અને શાકુંતલ શીખવા માંડ્યા. શીખવનાર એ જોશીસાહેબ તે વખતે તેમની પ્રશ્નદ્વારમાં અં. સદાધ્યાયી ગમ્મભાઈ. એવી મજા પડી નથી આવી. પ્રશ્ન બુધ્ધિ-ચાતુર્યનાં સ્મરણો તો B. A. નાં છે ભાસ્વરૂપનો ન્યાયસાર શીખાય છે: પૂજ્ય જોશી સાહેબ ઉપાધિસ્તુ દ્વિવિધ:। સમન્વય છે. Noted લેતાં મહારી Percil નીચે સરી ગઈ. હું લેવા રહેજ નીચે' નમ્યો. પાછો ઉંચો થતો હતો ત્યાં ગમ્મભાઈને તોફાનની વૃત્તિ થઈ આવી. હાથવતી મહારી ટોપી મેજ નીચે સેરવી, ધીમે ખોંખારી, હસી, આંખ નમાવી કાનમાં બે'લ્યા ઉપાધિસ્તુ દ્વિવિધ:। કેવો પદાર્થ પાઠ? આંવા કદાચ વિષયનું ભાષણ સાંભળતાંયે તેમનું રમુજનું અખૂટ ઝરણું સૂકાતું નહીં; અને છતાંયે, ભાષણનો એક શબ્દ કાન બહાર ન ગયો હોય.....બીજો પ્રસંગ સાવ સાધારણ છતા નિસર્ગ-શકિતનો પુરાવો આપે છે. ઘણીવાર વર્ગનાં મેજપર કાબી ટેકવી. હાથવતી ગળાંને પાછળથી પકડી, મોઢું કોટની આંચમાં નાખી બેઠા હોય. એકવાર મેં પૂછ્યું 'ગમ્મભાઈ, શું કરે છે?' કહે છે 'I am looking in my sleeve ત્યારે એ અંગ્રેજી inion નું ખરૂં રહસ્ય અને મૂળ સમજાયું'.....એકાતરે, બપોરના ૨ થી ૩ મુધી જોશી સાહેબ અમને honours માટે મહાભારત શીખવતા. જણના ઘણીવારે સાડાનણે થઈ જાય. એક વખત કંટાળો આવતા મે એક કાપલી પર લખ્યું:

હોડો ક્ષમા લાવી દયા જટ આહોંથી જવા દીયો.

ગમ્મભાઈએ સત્વર નીચે ઉમેયું:

માથું હુએ ને ફેર આવે મ્હા ભેગા થાવા દીયો.

આવું તેમનું રમુજભયું શીઘ્ર કવિત્વ હતું . લગવડ ગીતાના સ્વાલોના પરીક્ષામાં કેવા ન્વાળો લખ્યા છે તેનો ખ્યાલ આપતા કહે છે: 'આજે', દરેક સ્વાલમાં, એમ થાય કે "દલે ઘણું લખ્યું" એટલે છોડી દીધું છે. બાકી લખીને સંપર્ણ સંતોષ થયો કે પૂરું કહેવાઈ રહ્યું માટે સ્વાલ પૂરો થયો એમ નથી બન્યું; University ચોપડી નામે છે, વિદ્યાર્થીઓ ચોપડીયું જ્ઞાન મેળવે છે Professors લખાવે છે, પરીક્ષકો સ્વાલો પૂછે છે, વિદ્યાર્થીઓ ન્વાળ આપે છે-ઘણું ખૂંડે ચોપડીયું-અને પરીક્ષકો તેથી છેતરાઈ સંતોષાવાનો પ્રયત્ન કરે છે-આ તેમની સત્ય માન્યતા હતી. મંભીર વ્યાખ્યાનોમા પણ તેમની ભુષિની ચમક પૂરી તેજસ્વી હતી એમ નેમના વિદ્યાર્થીઓ સાક્ષી પૂરે છે. ઘણાએ પ્રસંગો યાદ રહેત પણ આવું જીવન આટલું તુરત સમેટાઈ જશે એમ નહીં જણાતાં અને એ પ્રસંગોનું મહત્ત્વ ન સમજતાં તેની કાંઈ યાદી નથી રહી. છતાં, થોડું ઉમેરીશ. લખાણની તેમની કાપા પૂરી જોરદાર હતી. M. A. ના પોતાના નામના વાચતા તેમને થયેલું આશ્ચર્ય વર્ણવે છે: " માં ન્યાં દુસ્મન પણ ૬૦ % થી ઓછા ન આપી શકે ત્યાં ખારસા ૪૭; અને.....મા ન્યાં મગો આપ પણ ૫૦ % થી વધુ ન આપે ત્યાં ૫૭ %. ખુદ ઇશ્વર કહે તોય ન માનું હો" બધે total તો ઉન્નત. નેમનાં કાગ્યોમા પણ જગત ont and on revolving materiality જોશે..... બાકી એક શક્તિ તેમનીમાં અદ્ભૂત હતી-બોલવાનાં અનુકરણની. પણ જે વ્યક્તિઓ એ વિષયમા તેમના પંજામાં પડી તે હજી, ઇશ્વર-કૃપાથી, વિવશ હોઈ, એ વિષે લખવું ચોગ્ય નથી. છેવટનાં એ વર્ષોના તેમના પંજામાં કાંઈક કૂચ-સૂચી નમની રમુજ સોંસરી વહેલી કદાચ થયેલ અનિટલી એ એંધાણીઓ આમળથી પહોંચી હશે. તેમના અંગતમિત્રો, સ્નેહી-સબંધિઓ પરના છેવટ લખેલ પત્રોમાં કે રૂબરૂમાં કાટલ ઉદગારોમાં કાંઈક અંતિમ-સંદેશ કે વિશ્વ-સત્ય જેવું મળે છે. મહારા પરનાં છેલ્લા પત્રમાં તાજા કલમ કરી ઉમેર્યું છે: "ઓઝા, જીવવું એટલે જીવતાં નહીં પણ લવિધ્યમાં" ઉતાવળે, અકસ્માત, આવાં

સત્ય-પૂર્ણ, પયગમ્બરી વાક્યો તેમનાં મોમાંથી સરતાં.....અને
આજે યે મહારી આસપાસ મહારા ખંડમાંની જે જે છબીઓમાં તેમની
પ્રતિમ છે ત્યાં ત્યાંથી જાણે હમણાં કાંઈક રમુજલયો, રસલયો, સત્ય-
પૂર્ણ ઉદ્દગાર વર્ણો-એવી આનંત તેની પ્રતિમા જોતાં મહને દર વખત
થાય છે.

Do you know **PRINCIPLES** of Business?

Do you know **PRACTICE** of Business?

Do you know **PARTS** of Business?

Remember

"A man of real information becomes a centre of opinion and therefore of action."

Prepare yourself now,

to take a leading part in the economic development of this CITY and this province that is now rushing on

All Business Courses.

Apply for a copy of prospectus. |

**Coronation Commercial
College.**

Bunder Road,

KARACHI.

આયુર્વેદની અપૂર્વ કૃતિ.

લાખો માણસોથી પ્રશંસા પામેલી.

પ્રખ્યાત

આતંકનિગ્રહ ગોળીઓ.

નિદ્રાસાહ અને નિરાશ બનેલી નબળાઈમાં કસેલાઓને
તંદુરસ્તી, તાકાતવાળા તથા હીર્ધાયુધી કરે છે.

કિંમત ગોળી ૩૨ની. ડબ્બી ૧ નો રૂપિયો એક.

કરાચી પ્રાન્થ

બંદર રોડ

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર:—કાઠિયાવાડ

લાખો જીવાનોની જીંદગી બચાવી લેનાર.

ઉત્તમ ઉપદેશ દેનાર

કામશાસ્ત્ર

ન વાંચ્યું હોયતો જરૂર વાંચો.

કિંમત. કે પોસ્ટેજ કાંઈ નહિ.

વૈદ્યશાસ્ત્રી મણિશંકર ગોવિંદજી.

જામનગર,—કાઠિયાવાડ

ખેહદ સસ્તાભાવ-જરા સરખામણી કરી ખરીદો

ગુજરાતી સાહિત્યનાં નવાં પુસ્તકો.

પ્રતિવ્રતા. સતિઆ	૨-૮-૦	જયા નં જયન્ત	૧-૮-૦
સતિ મંડળ ૧-૨	૬-૦-૦	ટાંગોરની દુકાની વાતો	૧-૧૨-૦
કેદાપીનો કેકારવ	૩-૮-૦	કાવદાનો શિક્ષક	૧૨-૦-૦
શ્રીદિતશિક્ષક	૩-૦-૦	રસધાર ૧-૫	૬-૦-૦
પદ્માનવપોથી	૨-૪-૦	ચુંદરી-લગ્નના ગીતો	૦-૧૦-૦
નીલમ માણેક ૧-૮	૬-૦-૦	વિપિન	૧-૦-૮
કપૂર વાણી	૨-૮-૦	રામની કથા	૦-૧૦-૦
રામજોજ ને કવિકાલિદાસ	૩-૦-૦	ગીતાંજલી	૧-૦-૦
કેશવકૃતિ	૧-૧૨-૦	લઘુરામાયણ	૦-૧૦-૦
મનુસ્મૃતિ	૪-૮-૦	લઘુમહાભારત	૦-૧૦-૦
વ્યાસ ને પટેલકૃત ઇન્દ્ર-ગુ.	૫-૮-૦	કવિતા ને સાહિત્ય ૧-૨	૨-૦-૦
હીકશનરી			
ભવિષ્યવેતા	૪-૦-૦	વ્યાજગણિન	૧-૮-૦
ઉવા	૧-૫-૦	મટીરીયા મેડીકા	૭-૦-૦
ન્દાના ન્દાના રાસ	૮-૧૪-૦		

શાળાને લગતાં બધાં પુસ્તકો સસ્તાં પુરાં

પાડીએ છીએ.

સી. હીમતલાલની કંપની.

મુંબઈ નં ૨

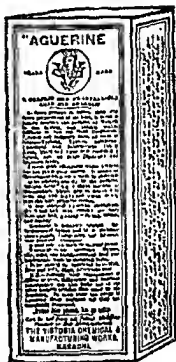
એગ્યુરીન

યાને

તાવનો સંપૂર્ણ રામબાણ ધલાજ.

આ દવાની મદદ
અસરનીખાત્રી તેવાપરવાથી
મશે. આ દવાના અકસીર
પણા માટે એક સર્વશક્તિ
વચે લખે છે કે:—

મી. ડબ્લ્યુ એ
ડાપલેક્લી એન્ડ એલ.
ધન્ડ્રીટ્યુટ એમ. ધ.
મામનીંગ એન્ડનીઅર
અને મેનેજર બલુચ-
સ્તાન કોલ કું. લીમી-
ટેડ, લખે છે કે મેં
એગ્યુરીનને ખાસ પોતે
વાપર્યું અને તાવ
તથા કમતાકાતી વખતે
અગવખી લરેલી અસર
વાળું જોયું. હું એને
વાપરવાની ભલામણ કરું છું.

ક્રીમત બા. ૧ નો રૂ. ૧

ખધા દવા વેચનારાઓને ત્યાં મલી શકે છે. નહી
તો અમારા પાસેથી મંગાવશો.

ધી વીક્ટોરીયા કેમીકલ એન્ડ મેન્યુફેક્ચરીંગ વર્ક્સ

બંદર રોડ, — કરાચી.